

'Ik ben gewoon onderdeel van het geheel en ik ben een vrouw'

Vrouwelijke ambtsdragers in de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt

De eerste ervaringen

Beeld: Maarten Hartman

Door: Judith van Leeuwen

Onderwijsinstelling: Universiteit Utrecht

Master: Religie en Samenleving

Departement: Theologie & Religiewetenschappen

Studentnummer: 6625851

Eerste beoordelaar: Anne-Marie Korte

Tweede beoordelaar: Mariecke van den Berg

Datum: 22 april 2022

Aantal woorden: 33398 (excl. voorblad en bibliografie)

Een klein eerbetoon aan mevrouw Lucie Bremmer – Lindeboom (1918-2006) die al vanaf begin jaren tachtig streed voor de gelijke positie van vrouwen en mannen in de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt.

Mevrouw L Bremmer – Lindeboom, 1999

Beeld: fotoarchief Marius Bremmer

“Er is geen tegenstelling tussen man en vrouw, maar een wederzijds op elkaar betrokken zijn. God gebruikte immers ook de mannelijke en vrouwelijke mens om daar Zijn beeld in uit te drukken. Dat is geen zaak van meer of minder, van hoger of lager.”

(Mevr Bremmer-Lindeboom in een lezing op het congres van het Gereformeerd Sociaal en Economisch Verband op 14 februari 1981 te Amersfoort)

“Van belang blijft, dat vrouwen in de gemeente actief zijn. Dat is voelbaar in het gemeenteklimaat. Ook van belang is, dat er over de plaats van de vrouw in de kerk open kan worden gesproken, zonder dat het verwijt van aantasting van het Schriftgezag direct op tafel komt. Een exegese is iets anders dan de Schrift zelf. En wie van ons hier op aarde is bij machte het Woord van God in zijn volle draagkracht te verstaan?”

(Mevr. Bremmer-Lindeboom in een lezing voor de gemeente Groningen-Oost op 18 maart 1993)

Voorwoord

Vrouwen en religie, specifiek, vrouwen en hun positie in de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt (GKv) volg ik sinds de openstelling van de ambten in 2017 met interesse. Ik ben in deze kerk geboren en opgegroeid en heb deze kerk op latere leeftijd verlaten. Afscheid nemen van een kerk wil nog niet altijd zeggen dat het perspectief van waaruit je naar de wereld kijkt zomaar verdwijnt, wel dat het kan veranderen. Uiteraard spreek ik hier voor mijzelf. Mijn nieuwsgierigheid naar dit thema is een van de redenen geweest waarom ik voor de Master Religie en Samenleving heb gekozen. Ik wilde mijn visie op religie en kerk graag verbreden. Daarbij is mijn vrouw-zijn een belangrijk uitgangspunt. De GKv heeft mijn positie als vrouw deels bepaald. Dat besef kwam overigens pas toen ik met zekere afstand naar deze kerk en mijn opvoeding kon kijken.

Toen in 2017 de synode van de GKv besloot om alle ambten open te stellen voor vrouwen, was ik enigszins verbaasd. Deze Master bood mij door middel van de scriptie de gelegenheid het thema uitgebreid te onderzoeken. Met veel plezier ben ik de geschiedenis ingedoken en heb ik met nog meer plezier alle literatuur gelezen – een ware ontdekking.

Het stemt hoopvol dat vrouwen in de GKv toegang hebben tot de ambten. Hopelijk draagt dit onderzoek ertoe bij dat kerken vrouwen uitnodigen die rol op zich te nemen en dat vrouwen tegelijkertijd zelf hun nieuwe positie durven op te eisen.

Mijn dank gaat uit naar alle geïnterviewden. Hun openheid en kwetsbaarheid hebben veel waardevolle informatie opgeleverd voor mijn onderzoek. Dat zij mij vertrouwden, doet mij goed. Dankbaar ben ik ook voor de prettige en deskundige begeleiding van Anne-Marie Korte. Via Teams kreeg ik alle gelegenheid mijn twijfels en vragen aan haar voor te leggen. Het samen nadenken en spreken over dit thema heeft mij niet alleen geholpen bij het verbreden van het perspectief op vrouwen en religie, maar ook in mijn persoonlijke zoektocht naar wie ik ben als vrouw in relatie tot mijn gereformeerde achtergrond.

Hilversum, 22 april 2022

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Hoofdstuk 1: Inleiding	6
1.1. Aanleiding	6
1.2. Relevantie	9
1.3. Probleemstelling en onderzoeksvragen	10
1.4. Theoretisch kader en concepten	11
1.5. Opbouw scriptie	14
1.6. Methode	15
1.7. Eigen positie	16
Hoofdstuk 2: Historie totstandkoming synodebesluit 2017 voor openstelling van de ambten voor vrouwen in de GKv	18
2.1. Inleiding	18
2.2. Beknopte historie Gereformeerde Kerken vrijgemaakt	18
2.2.1. <i>GKN en Abraham Kuiper</i>	19
2.2.2. <i>Uitzetting Geelkerken als voorbeeld heersende cultuur GKN</i>	20
2.2.3. <i>GKN en Klaas Schilder</i>	20
2.2.4. <i>Middenin oorlogstijd: de Vrijmaking van 1944</i>	21
2.2.5. <i>Conclusie</i>	23
2.3. Ambtsvisie van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt	23
2.4. Positie van de vrouw in de GKv in relatie tot het ambt	25
2.4.1. <i>Belangrijkste argumenten</i>	26
2.4.2. <i>Discussies buiten de synodes</i>	27
2.4.3. <i>Conclusie</i>	28
2.5. Overzicht totstandkoming synodebesluit openstelling ambten in de GKv	29
2.6. Conclusie	32
Hoofdstuk 3: Vrouwelijke ambtsdragers in de Protestantse kerk Nederland (PKN) en in de Nederlands Gereformeerde Kerk (NGK)	34
3.1. Inleiding	34
3.2. Het ambt voor vrouwen in de PKN	35

3.3.	Het ambt voor vrouwen in de NGK	36
3.4.	Ervaring van vrouwelijke ambtsdragers in de PKN en NGK	39
	3.4.1. <i>Inleiding</i>	39
	3.4.2. <i>Ambtsvisie: wat betekent het ambt voor vrouwen?</i>	39
	3.4.3. <i>Ambtsinvulling: hoe geven vrouwen invulling aan het ambt?</i>	43
	3.4.4. <i>Conclusie</i>	46
3.5.	Belemmeringen/knelpunten en vooronderstellingen	47
	3.5.1. <i>Belemmeringen</i>	47
	3.5.2. <i>Vooronderstellingen</i>	50
3.6.	Conclusie	56

Hoofdstuk 4: Ervaringen van vrouwelijke (en mannelijke) ambtsdragers in de GKv **58**

4.1.	Inleiding	58
4.2.	Ervaring van de positie en legitimatie van vrouwelijke ambtsdragers	59
	4.2.1. <i>Ambtsvisie en roeping: wat betekent het ambt voor vrouwen?</i>	59
	4.2.2. <i>Veranderende positie van vrouw in de gemeente en de theologische legitimatie</i>	63
	4.2.3. <i>Ambtsinvulling: hoe geven vrouwen invulling aan het ambt?</i>	68
	4.2.4. <i>Conclusie</i>	73
	4.2.4.1. <i>Belemmeringen</i>	74
	4.2.4.2. <i>Vooronderstellingen</i>	75
4.3.	Mannen in de GKv over vrouwelijke ambtsdragers	76
	4.3.1. <i>Ambtsvisie en theologische legitimatie</i>	76
	4.3.2. <i>Man en vrouw samen in de kerkenraad: hoe werkt het in de praktijk?</i>	79
	4.3.3. <i>Conclusie</i>	82
4.4.	Conclusie	83

Hoofdstuk 5: Conclusie **86**

5.1.	Samenvatting	86
5.2.	Belangrijkste conclusies	88
5.3.	Beperkingen bij mijn onderzoek	91
5.4.	Terugblik op mijn schrijfproces	92

Bibliografie **[xx]**

Bijlagen: transcripten (bijlage 1) en aanbevelingen (bijlage 2)

Hoofdstuk 1: Inleiding

1.1. Aanleiding onderzoek

De zondagse kerkdiensten waren in mijn jeugd net zo voorspelbaar als de zondag zelf. Op de zondagmorgen was het een drukte van belang in mijn ouderlijk huis. Waar iedereen doordeweeks z'n eigen ritme had, stonden we op de zondagmorgen allemaal tegelijk op en haastten we ons om op tijd te zijn voor de kerkdienst.¹ Bij aankomst nam mijn vader, als hij ambtsdrager was, de zij-ingang bij de consistorie², en wij de hoofdingang. En zo liepen we naar onze 'vaste'³ plek en vulden we de bank: moeder en zes kinderen. Dan begon de dienst. De organist stopte met spelen, waarna een plechtige stilte volgde. Een deur vooraan in de kerkzaal ging open, mannen in donkere pakken⁴ liepen zwijgend naar hun plek: de diakenen naar de houten bank aan de ene kant van de preekstoel en de ouderlingen naar de bank ertegenover. De laatste in de rij was de dominee. Voordat hij de preekstoel betrad, gaf een ouderling hem een hand en een knik waarop de predikant de kansel besteeg. En zo begon de dienst waarin enkel mannen een functie hadden: de dominee die preekte, de diaken die rondging met de collectezakken, de ouderling die een hand gaf en een organist die de zang begeleidde.

Ik heb me nooit afgevraagd waarom er geen vrouwen tussen zaten. Toen niet, en ook later niet, toen ik volwassen was en zelf een gezin had. Ja, we wisten allemaal dat vrouwen veel dingen deden in de kerk, en dat 'we' daardoor onmisbaar waren en gewaardeerd werden. Maar een vrouwelijke ouderling, laat staan een dominee, daar heb ik zelden over nagedacht. Het vrouwenkiesrecht in 1993 – zij mochten nu ook stemmen wie er ambtsdrager mocht worden – was wellicht de eerste 'wake-up call' voor vrouwen in de GKV; vrouwen kregen voor het eerst ook formeel invloed (ActaGKv1993, 485). Dat daarmee een begin is gemaakt voor verdere hervorming voor de positie van de vrouw, kun je achteraf wel stellen. Hoewel een vrouwelijke ambtsdrager nog een wereld te ver leek, is wellicht toen een verschuiving in het denken begonnen. Want als een vrouw wel mag stemmen – dat is immers ook een vorm

¹ Gereformeerde Kerk vrijgemaakt, IJmuiden.

² Consistorie is de ruimte in een kerkgebouw waar voordat de dienst begint predikant, ouderlingen en diakenen zich verzamelen.

³ Veel mensen hebben in de kerk een (informele) vaste plek.

⁴ Er was lange tijd een heuse dresscode: zwarte of donderblauwe pakken (accentueren van de eenheid of gewoon omdat het mooi staat. Het viel op als je geen donker jasje droeg).

van ‘regeren’⁵ – maar niet zelf gekozen mag worden, waar ligt dan de grens?

Toen ik jaren later werd gevraagd om zitting te nemen in een commissie die zich bezighield met de bouw van een nieuw kerkgebouw, was mijn eerste reactie: “Toch niet voor de kleedjes en de gordijntjes?” Nee, ik mocht de notulen doen, mee-vergaderen, mee-overleggen en meebeslissen. Maar nog steeds kwam het idee dat ook vrouwen ambtsdrager kunnen worden niet in mij op. Dat mannen het kerkelijk leven domineren was een vanzelfsprekendheid die ook nog eens was gestoeld op onder andere een Bijbeltekst uit het Nieuwe Testament, Efeziërs 5: 22-25⁶, dat de man hoofd is van de vrouw en daarmee de leiding en verantwoordelijkheid had, in het gezin en in de kerk.⁷ En hoewel steeds meer vrouwen buitenshuis gingen werken en ook in leidinggevende posities terecht kwamen, in de kerk bleef hun positie een andere dan die van mannen (De Vries 2016, 61).⁸

Hadden vrouwen dan geen behoefte om zich te bemoeien met de kerk? Vonden ze het allemaal wel best en hadden ze hun handen vol aan hun eigen leven? Niet dat ze niets deden in de kerk: ze leidden verenigingen, ze gingen op bezoek bij gemeenteleden, deden het schoonmaakwerk. Daarmee ben je toch zeker net zo dienstbaar, was hun overtuiging.

De ommekeer in dat denken de afgelopen vijftien jaar⁹ (Kerkrecht, n.d.), die uiteindelijk leidde tot de openstelling van alle ambten voor vrouwen in 2017, heb ik niet nauwgezet gevolgd. Wel was ik verbaasd toen ik het hoorde en las. Hoe is het precies gebeurd? Hebben vrouwen hier zelf voor gestreden of is het de uitkomst van een mannelijke theologische discussie? Wat zijn de nieuwste, Bijbelse ontdekkingen als het gaat om de positie van de vrouw in de kerk? Wat is de invloed van de moderniteit op het besluit? Maar bovenal: wat vinden vrouwen in de GKv hier nu zelf van en wat zijn de eerste ervaringen van vrouwelijke ambtsdragers? Voor deze scriptie ben ik vooral op zoek gegaan naar de verhalen en antwoorden van vrouwen.¹⁰

⁵ Regeren was is in de kerk voorbehouden aan mannen. Gebaseerd op 1 Timotheüs 2:11-14. Dit argument wordt weerlegd zoals genoteerd in de “Acta van de Generale Synode 2017 in Meppel”, pag. 42.

⁶ ‘Vrouwen, erken het gezag van uw man als dat van de Heer, want een man is het hoofd van zijn vrouw, zoals Christus het hoofd is van de kerk, het lichaam dat hij gered heeft. En zoals de kerk het gezag van Christus erkent, zo moeten vrouwen in ieder opzicht het gezag van de man erkennen.’ (Voor deze scriptie citeer ik uit de NBV-vertaling uit 2004, omdat die ook is gebruikt in de tijd rond de discussie vrouw ik het ambt)

⁷ Zoals ook geformuleerd in het huwelijksformulier van de GKv .
<https://www.gkv.nl/downloads/7207/Huwelijksformulier.pdf>

⁸ Dat wordt signaleerd in het *Rapport deputaten M/V in de kerk: Samen dienen* uit 2016. Met dit rapport werd advies uitgebracht op de synode van 2017 aangaande vrouwelijke ambtsdragers.

⁹ In 2005 kwam het onderwerp vrouwelijke ambtsdrager voor het eerst op de agenda van de Generale Synode in Amersfoort-Centrum.

¹⁰ Ik vermeld hier dat mannen ook een plek krijgen. In hoofdstuk 1.6. licht ik toe waarom ik daarvoor gekozen heb.

Mijn hoofdvraag luidt dan ook als volgt:

Hoe kijken vrouwen en mannen in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt aan tegen de openstelling van de ambten voor vrouwen in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt?

De directe aanleiding voor mijn onderzoek is het synodebesluit van 2017 van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt dat luidt dat alle ambten van diaken, ouderling en predikant zijn opengesteld voor vrouwen (ActaGkv 2017, 37). Een besluit dat op de Generale Synode van 2020 in Goes nog eens werd bekrachtigd (ActaGKv 2020). Daarmee kwam een eind aan een periode van onderzoek en discussies. De eerste aanzet voor die discussie werd gegeven op de Synode van 2005 in Amersfoort (ActaGKv 2005). Toen werd er voor het eerst op synodeniveau gekeken naar de vrouw in het ambt door het instellen van het ‘deputaatschap vrouwen in de kerk’ (ActaGKv2005, 610). Tijdens de synodes die daarop volgden, in 2011 en 2014, werd de discussie voortgezet om uiteindelijk in 2017 tot een besluit te komen. De theologische discussie rondom de totstandkoming van het besluit ga ik niet tot in detail beschrijven, mijn focus ligt in eerste instantie op de uitvoering van het ambt door vrouwen. Uit de verschillende gesprekken komt de theologische verantwoording uiteraard wel aan de orde.

1.2. Relevantie

‘Emeritus-hoogleraar Van der Pol verlaat GKv om vrouw in het ambt’, kopt het Nederlands Dagblad op 25 mei 2021 (Kuijper 2021). Van der Pol is zeker niet de eerste die afscheid neemt van de GKv sinds het synodebesluit van 2017. In 2018 stappen daarom al vier predikanten uit de GKv (Trouw 2018). En een groep ‘bezwaarden’ komt in 2019 met ‘werkgroep Bezinning Man, Vrouw en Ambt’¹¹ in de hoop dat de volgende synode van 2020 het eerdere besluit zal terugdraaien (Kuijper 2019). We weten inmiddels dat dat niet is gebeurd. In maart 2021 maakt de kerkenraad van de GKv in Capelle a.d. IJssel-Noord, middels een brief aan alle kerkenraden in de GKv in Nederland, bekend dat zij het niet eens is met het synodebesluit (Gkv Capelle-Noord, n.d.). Bovenstaande geeft aan dat de discussies niet zijn verstomd, het blijft daarmee actueel en gevoelig onderwerp, mensen verlaten er zelfs hun kerkverband voor.

Die discussies gaan vooral over de uitleg van de Bijbel en spitst zich toe op zogenoemde ‘zwijgteksten’¹², daarover in hoofdstuk 2 meer. Die andere manier van lezen en interpreteren van de Bijbel is een belangrijk argument voor openstelling en heeft grote gevolgen voor de positie van de vrouw. Het godsbeeld in de kerkgeschiedenis is vooral bepaald door het westers, mannelijk denken over God (Leene 2013, 286). Kortom: het interpreteren van de Bijbel, hangt nauw samen met de heersende opvattingen over bijvoorbeeld de positie van vrouwen en haar rol in de kerk. Een godsbeeld waardoor de vrouw een andere positie had dan de man.¹³ Die historie is van groot belang om te zien hoe de positie van de vrouw zich in de kerk heeft ontwikkeld, in dit specifieke geval, als het gaat om de invulling van de ambten in de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt. Het besluit is na veel discussie genomen. Maar wordt de gelijkwaardigheid tussen man en vrouw nu ook verder onderstreept en uitgebouwd (Leene 2013, 198)? Heeft de beladenheid van het thema, zoals hierboven geschetst, invloed op de ervaring van vrouwelijke de ambtsdragers en hun spreken over het ambt? Door de openstelling in 2017 is het tijd om een eerste balans op te maken en

¹¹ Na de Synode van 2017 lanceren een aantal predikanten en gemeenteleden de website: www.bezinningmvea.nl. Met name gericht op tegenstanders van de synodebesluiten.

¹² Te weten 1 Korintiërs 11:2-16, 1 Korintiërs 14:33-36, 1 Timotheüs 2:11-15, Kolossenzen 3:18-20 en Efeziërs 5:21-33 en teksten uit het Bijbelboek Genesis waarin gesproken wordt over de schepping van de mens (Leene 2013, 16, 25).

¹³ In deze scriptie zal ik laten zien dat de tijdsgeest van invloed was/is op hoe de kerk keek naar de rol van de vrouw in de gemeente. Een tijdsgeest waar de mannelijke dominantie theologisch werd gelegitimeerd. In hoofdstuk 4 wordt daar nader op ingegaan.

op een wetenschappelijke manier inzicht te krijgen hoe vrouwen hun nieuwe positie ervaren.

1.3. Probleemstelling en onderzoeksvragen

Zoals uit de vorige paragrafen duidelijk is geworden, heeft de rol van de vrouw in dit kerkverband discussie opgeleverd. De vrouw in het ambt in de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt is een thema waar al lang voor de synode in 2017 aandacht aan werd besteed. De eerste opvallende publicaties – binnen eigen gelederen – over de positie van mannen en vrouwen in de kerk verschenen eind jaren ‘90.¹⁴ Het besluit is dus niet ‘zomaar’ genomen. Het lijkt erop dat het kerkvolk langzaam is meegenomen in een nieuwe visie op de ambten en de rol van de vrouw. Toch zal niet iedereen de discussie op de voet hebben gevolgd, of alles hebben gelezen wat erover is geschreven. Lid zijn van een kerk is ook vaak gewoon een vanzelfsprekendheid, ‘a way of living’. Maar doordat het thema op de synode van 2005 voor het eerst op de agenda stond, maakte het in ieder geval theologen en veel actief betrokken leden nieuwsgierig of waakzaam. Toch is het besluit van 2017 revolutionair te noemen. Er is niet gekozen voor een stapsgewijze invoering van de ambten, te beginnen bij het ambt van diaken, vervolgens ouderling en tenslotte predikant. Nee, in een keer werd besloten dat alle ambten werden opengesteld.

Hoe kijken vrouwen nu zelf naar hun nieuwe positie en hun ambt en nemen ze daarin een duidelijk standpunt in? Verschilt hun ambtsvisie van mannelijke ambtsdragers en wat vinden zij van hun nieuwe, vrouwelijke collega’s? Voor het antwoord op deze vragen wordt, naast literatuur en alle data¹⁵ afkomstig van de GKv, vooral geluisterd naar wat de geïnterviewden hierover vertellen. Zoals eerder gezegd gaat deze scriptie niet uitvoerig in op de theologische discussie die ten grondslag ligt aan het besluit van openstelling van de ambten, maar staan de eerste ervaringen van vrouwelijke ambtsdragers centraal.

Hoofdvraag:

Hoe kijken vrouwen en mannen in de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt aan tegen de openstelling van de ambten voor vrouwen in de gereformeerde kerk vrijgemaakt?

¹⁴ Maarten Verkerk, bijzonder hoogleraar reformatorische wijsbegeerte schreef in 1997 ‘Sekse als antwoord’ en in 1998’, samen met H. Folkers ‘Man, vrouw en ambt’.

¹⁵ Informatie uit de verslagen (Acta’s) van synodes.

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende deelvragen geformuleerd:

1. Wat is het ambt volgens de GKv en welke ambtsvisie ligt ten grondslag aan de openstelling van de ambten voor vrouwen?
2. Hoe ervaren vrouwelijke ambtsdragers hun nieuwe positie?
 - 2.1. *Hoe kijken mannen naar die veranderende positie van vrouwen?*
3. Man en vrouw samen ambtsdrager: hoe werkt het in de praktijk?

1.4. Theoretisch kader/concepten

In deze paragraaf worden de concepten beschreven die zijn gebruikt in het onderzoek.

Agency

Het Engelse woord *agency*¹⁶ is in het Nederlands niet zo makkelijk te vertalen. Ik gebruik de vertaling uit het Tijdschrift voor Genderstudies uit 2013. Daar wordt agency omschreven als: ‘zelfbeschikking. Het subjectief handelen en keuzes maken in relatie tot de omgeving’ (Drie, A. van, R. Ganzevoort & M. Spiering 2013, 7).

Religieuze agency gaat over agency binnen een religieuze gemeenschap, maar ook daarbuiten. Hoe verhouden vrouwen in een religieuze gemeenschap zich tot de moderne samenleving en hoe bepaalt dat hun agency, hun zelfbeschikking, als het gaat om posities binnen de kerk. Gaat het om het najagen of realiseren van een individuele wens – zelfontplooiing – of heeft het te maken met een geestelijk verlangen, het gevolg geven aan een goddelijke roeping. De emancipatie van de vrouw in de jaren zestig heeft ook gevolgen gehad voor de positie van vrouwen in de kerk. In hoofdstuk 3 komen ambtsdragers uit de PKN aan het woord. In die kerk werden al vanaf eind jaren zestig vrouwen toegelaten tot het ambt. Wat heeft hun 50-jarige voorsprong de vrouwen in de GKv te vertellen of te voorspellen?

¹⁶ Van Dale Groot Woordenboek Engels-Nederlands, 1998, vertaalt het als volgt: bureau (instantie, lichaam, instelling), agentuur (agentschap, vertegenwoordiging), impresariaat, macht.

Gender

Gender gaat over mannelijkheid en vrouwelijkheid in een sociaal systeem, en over het machtsverschil dat daarin besloten ligt. (Drie, A. van, R. Ganzevoort & M. Spiering 2013, 6). Lisbeth Mikaelsson spreekt over 4 elementen in het gendersysteem: 1. cultureel symbool, 2. normatief concept gebaseerd op interpretaties van mythes en symbolen, 3. instituten en organisaties en 4. subjectieve identiteit. (Mikaelsson 2016, 764). In deze scriptie gaat het vooral over het machtsverschil tussen de genders in relatie tot het instituut. Dat machtsverschil werd in de GKv-discussies lange tijd theologisch verantwoord: man en vrouw zijn gelijkwaardig, maar hebben ieder een andere positie, ofwel een andere verantwoordelijkheid. Is het gendervraagstuk gevolg van een patriarchaal familiesysteem of is het een Bijbels principe (Savala 2020, 125)? Het machtsverschil komt tot uitdrukking in de exegetische, in gendertraditionele religie zoals het Christendom van oudsher bepaald door mannen, en bij het, door mannen uitvoeren van rituelen (Mikaelsson 2016, 764). Het *gelijkheidsdenken* heeft de theologisch onderbouwing veranderd en de deur voor vrouwen opengezet. Is daarmee een lange traditie waarbij de man van oudsher de leiding neemt, voorbij?

Lived Religion

De Amerikaanse antropoloog en socioloog Meredith McGuire schreef in 2008 het boek *Lived Religion*. Daarin beschrijft ze hoe gewone mensen in het dagelijks leven handen en voeten geven aan hun religie. Met het concept *lived religion* wordt uitgedrukt hoe het individu religie uitdrukt en ervaart (McGuire 2008, 4). Tegelijkertijd erkent McGuire dat de geleefde religie niet los is te zien van het instituut. Het individu en het instituut zijn met elkaar verweven (McGuire 2008, 98). Geleefde religie gaat zowel over de daadwerkelijke ervaring van het individu, als de relatie tot de omgeving (Nyhagen and Halsaa 2016, 64). Volgens Nyhagen gaat lived religion om een bredere context en gender daarin een plek heeft (Nyhagen and Halsaa 2016, 68). Volgens Nyhagen geeft lived religion een holistisch perspectief op religie, omdat het zowel gaat over het instituut als over het persoonlijke dagelijkse leven van mensen (Nyhagen and Halsaa 2016, 68). In deze scriptie zijn de verhalen van vrouwen uitgangspunt. Hoe geven ze handen en voeten aan het ambt? Ervaren ze dat wat ze doen als ambtsdrager anders dan de activiteiten van niet-ambtsdrager? Nancy Ammerman benadrukt het belang van verhalen om religie te kunnen begrijpen (Ammerman 2013, 8). In verhalen over alledaags

geleefde religie, *Every Day Religion*, hoor je niet alleen de traditie doorklinken, maar ook hoe men anticipeert op nieuwe omstandigheden (Ammerman 2013, 8).

Postmoderniteit

De postmoderniteit is een betwist en weerbarstig concept. Voor deze scriptie hanteer ik de omschrijving over postmoderniteit uit het boek *Zonen & dochters profeteren* uit 2016, omdat deze goed aansluit bij de discussie binnen de GKv over de positie van de vrouw, en omdat de auteurs zelf ook nauw betrokken zijn bij de Gkv.

Het postmoderne tijdsgewricht kenmerkt zich door aandacht voor emotie en ervaring en aandacht voor het individu (Folkers et al. 2016, 214). Een periode die grofweg begint rond 1960. Dit postmoderne denken heeft invloed op hoe er wordt gedacht over de positie van mannen en vrouwen in de kerk. In de vele rapporten en Acta's van de verschillende Gkv-synodes die spraken over de positie van de vrouw, worden veelvuldig de woorden 'tijdsgeest' en 'cultuur' genoemd. De invloed van de tijdsgeest en het westerse *gelijkheidsdenken* heeft invloed op de besluitvorming rondom openstelling van de ambten voor vrouwen. De gelijkheid van man en vrouw wordt door tegenstanders gezien als het meegaan met de tijd en een *knieval voor de cultuur* (ActaGKv 2017, 29).

De postmoderne mens beleeft zijn religie steeds meer individueel en maakt daarin z'n eigen keuzes. Daarbij verbindt men zich minder snel aan een kerkelijke of religieuze beweging. Grace Davie duidde dat in 1990 al als *Believing without belonging* (Knibbe 2013, 7). Maar wat heeft dat te maken met de veranderende positie van vrouwen in de kerk in het algemeen en de openstelling van ambten voor vrouwen in het bijzonder? Door die veranderende kijk op religie wordt ruimte geschapen om buiten de eigen kaders te denken. De kerk moet zich voortdurend verhouden tot de samenleving. Een samenleving waarin vrouwen de laatste 50 jaar minder economisch afhankelijk werden van mannen, doordat ze gingen studeren en na het krijgen van kinderen ook buitenshuis bleven werken (Gonsoulin 2010, 226). Daarnaast is gelijkheid een belangrijke waarde geworden in de westerse samenleving, een waarde die ook de kerk niet voorbijgaat (Dustin 2012, 10). Dus ja moderniteit heeft invloed op de emancipatie van de vrouw in de kerk (Leene 2013, 14).

1.5. Opbouw scriptie

Voor het beantwoorden van deelvraag 1 wordt gebruik gemaakt van literatuur en informatie uit de Acta's van verschillende synodes van de GKN¹⁷ en GKv. Ten eerste wordt een korte historie geschetst van de GKv. Ten tweede wordt gekeken naar de betekenis van het ambt binnen de GKv en hoe dat ambt zich afgelopen decennia heeft ontwikkeld, tot aan de openstelling van alle ambten voor vrouwen in 2017. Daarbij wordt een historisch overzicht gegeven van de totstandkoming van dat besluit en welke theologische argumenten daarin hebben meegespeeld. Daarbij wordt ook de informatie uit de interviews meegenomen. Voor wat betreft de theologische onderbouwing zullen ook de gekozen concepten worden toegepast (hoofdstuk 2 en 4).

Voor het beantwoorden van deelvraag 2 staan de verhalen van de geïnterviewden centraal. Die verhalen zullen worden getoetst aan de hand van literatuur en de gekozen concepten en aangevuld met andere publicaties en verhalen uit de media. Daarnaast zijn er, ter vergelijking, interviews afgenomen met vrouwelijke ambtsdragers uit andere kerkgenootschappen waar de ambten al langer zijn opengesteld voor vrouwen. Deze vergelijking is van belang om te weten hoe de integratie van vrouwen in het kerkambt is verlopen: het voorspellende karakter. Maar ook: ervaren ze nog knelpunten? En welke vooronderstellingen die worden genoemd door GKv-leden¹⁸ worden ontkracht of bevestigd? Door middel van literatuuronderzoek wordt informatie gegeven over de andere kerkgenootschappen (in hoofdstuk 3 en 4); wat is hun ambtsvisie en waarin komt die overeen of verschilt die met de ambtsvisie van de GKv, en hoe heeft het ambt zich daar ontwikkeld?

Voor de beantwoording van deelvraag 3 wordt gekeken naar data verkregen uit de interviews, maar ook naar de beargumentering van het synodebesluit uit 2017 en of dat overeenkomt met wat de geïnterviewden vertellen, en wat zij vinden dat het ambt inhoudt. Aan de hand van de ervaringen van vrouwelijke ambtsdragers van de GKv en de andere kerken, zullen richting de toekomst aanbevelingen worden gedaan.

¹⁷ Voor de Vrijmaking in 1944 maakte de 'vrijgemaakten' deel uit van de Gereformeerde Kerken in Nederland. Die viel na de Vrijmaking uiteen in synodalen en vrijgemaakten.

¹⁸ Vooronderstellingen worden genoemd in hoofdstuk 3 en komen uit GKv-gelederen: synodeverslagen en uit de thesis van Teunissen.

1.6. Methode

Omdat de openstelling van de ambten voor vrouwen in de GKv nog maar kortgeleden is ingevoerd, zijn de ervaringsverhalen beperkt. En zeker afgelopen anderhalf jaar heeft het ambtswerk, door de coronacrisis, niet ‘normaal’ kunnen functioneren; er waren nauwelijks kerkdiensten, er was weinig fysieke interactie met gemeenteleden en er waren veel online activiteiten, waaronder vergaderingen. Dat heeft uiteraard ook gevolgen voor de beleving en de ervaring van de eerste vrouwelijke ambtsdragers. Deze scriptie is daarom een verkennend onderzoek waarin literatuuronderzoek en kwalitatieve data door middel van de afgenomen interviews elkaar aanvullen.

Ik heb voor mijn onderzoek zowel mannen als vrouwen geïnterviewd, in totaal dertien mensen. Omdat mijn onderzoek vooral gaat over de ervaringsverhalen van vrouwen, heb ik tien interviews met vrouwen gedaan en drie met mannen. De interviews met mannen is om een vergelijking te kunnen maken: denken zij anders over het ambt dan vrouwen? Geven zij anders invulling aan het ambt? Het merendeel van de geïnterviewde vrouwelijke ambtsdragers zijn afkomstig uit de GKv. Maar om ook hier een vergelijking te kunnen maken tussen vrouwen die nog maar net te maken hebben met de openstelling van de ambten en vrouwen die al langer die mogelijkheid hebben, heb ik ook vrouwen uit andere kerkgenootschappen geïnterviewd en wel uit de Nederlands Gereformeerde Kerk (NGK) en de Protestantse Kerk Nederland (PKN). Welke belemmeringen noemen zij en welke vooronderstellingen kan ik daaruit ventileren? Om hun anonimiteit te garanderen zal ik in mijn scriptie alle geïnterviewden aanduiden met hun ambt, dat wil zeggen: diaken, ouderling, predikant of theoloog.

De interviews zijn semigestructureerd (Davidsson-Bremborg 2011, 315). Een aantal vragen kwam in elk gesprek terug, zoals: wat vind je van de openstelling van het ambt? Wat betekent het ambt voor jou? Hoe geef je vorm aan je ambt? Maar verder stond het verhaal van de geïnterviewden centraal en gaf ik ze de ruimte hun gedachten uit te spreken. Juist ook omdat er voor de vrouwen zelf nog veel te ontdekken valt en het gesprek erover nog op gang moet komen. Ik vroeg door waar dat van belang was voor mijn onderzoek. Deze vorm van interviewen – door middel van diepte-interviews – is dynamisch en flexibel (Platt 2012, 14). Met de meeste geïnterviewden heb ik zelf contact gezocht. Via mijn eigen netwerk of door het gericht mailen naar een kerk of een persoon. Een enkele geïnterviewde heb ik gekregen via het zogeheten *snowball* methode (Davidsson-Bremborg 2011, 5). De eerste twee vrouwen die

ik benaderde wilden niet meewerken. Een gaf een duidelijke reden: “Ik heb eerdere verzoeken ook afgewezen, dus vind het niet eerlijk als ik wel met jou het gesprek aan ga. Bovendien gaat het ook niet om mij.” De laatste zin zegt mijns inziens iets over de bescheidenheid van deze vrouw, een bescheidenheid die ik bij meerdere vrouwen heb waargenomen.

Er is gekozen voor het diepte-interview, omdat het een methode is die past bij persoonlijke, religieuze verhalen en ervaringen (Johnson and Rowlands 2012). Voor de meeste geïnterviewden is het de eerste keer dat ze over dit onderwerp praten. Het diepte-interview kan de geïnterviewde helpen om gedachten te vormen en informatie te delen die anders verborgen zou blijven.

De interviews heb ik met toestemming van de geïnterviewden opgenomen (audio). Wel heb ik beloofd alle verhalen in mijn scriptie te anonimiseren. In verband met privacy zal ik de uitgewerkte interviews enkel aan de beoordelaars voorleggen. Een geïnterviewde wil graag de tekst, waarin ik haar informatie verwerk, van tevoren lezen.

De data uit de interviews ga ik coderen aan de hand van thema's en woorden. Voorbeelden: ambt, roeping, theologie, gender, bezwaarden, bevestiging, tijdsgeest. Daarbij let ik ook op woordkeus van de geïnterviewden; welke ‘taal’ wordt gesproken? En ook: waar zit de emotie? Een lach of een stilte is net zo waardevol als een gesproken woord.

De interviews zijn afgenomen tussen maart en juni 2021. Daarvan heb ik er drie ‘live’ gedaan en de rest via internet. Voor wat betreft de ervaringen van de vrouwelijke ambtsdragers geldt dat een aantal van hen, door corona en de daaropvolgende lockdown, veel via internet geregeld en vergaderd heeft. Er waren weinig tot geen fysieke ontmoetingen wat uiteraard ook gevolgen heeft gehad voor de werkzaamheden: minder tot geen interactie met gemeenteleden en geen gezamenlijke activiteiten of bijeenkomsten. Het op pad gaan en dingen ‘doen’ werd door de lockdown bemoeilijkt.

1.7. Eigen positie

Ik ben opgegroeid in de GKv. Die kerk speelde in mijn jeugd en ook in mijn latere, volwassen leven een centrale rol. Daar bevonden zich mijn familie en vrienden. Ik volgde gereformeerd onderwijs, had wekelijks catechisatie en jeugdvereniging en ging zondags twee keer naar de kerk. Ik werd jong moeder en was thuis met de kinderen. Toen die eenmaal naar school gingen, sloeg ik mijn vleugels uit. Ik ging studeren, was een tijdje ondernemer, belandde later

in het onderwijs en vervolgens in de media. Door mijn studie kreeg ik voor het eerst contact met mensen buiten mijn eigen kring. Tijdens mijn ondernemerschap ontwikkelde ik mij professioneel maar maakte ik vooral een persoonlijke groei door. Dat betekende voor mij dat ik de tijd nam om te reflecteren, andere gedachtes ontwikkelde en daarmee langzaam afstand nam van de kerk. Dat ging niet zonder slag of stoot. Het afscheid nemen van iets dat zo allesbepalend is, doet zeer, maar gaf mij op dat moment de gewenste ruimte.

Ik heb ontdekt dat kerk en geloof twee verschillende dingen zijn. Dat geeft mij, zonder rancune richting de kerk, vrijheid om te zoeken en nieuwsgierig te blijven. Dat zoek ik in mijn werk en in mijn persoonlijk leven. De positie van de vrouw is een onderwerp dat mij daarin aanspreekt. Ik heb zelf ervaren dat meisjes, vrouwen, een andere, mindere, positie hadden dan mannen. Daarom vind ik het besluit voor openstelling van de ambten, om terug te keren naar mijn scriptie, zo interessant. Daarnaast wil ik graag een stem geven aan vrouwen, omdat zij naar mijn mening te weinig zijn gehoord in de kerk. Ook intrigeert het mij hoeveel emoties dit onderwerp oproept.

Mijn achtergrond ervaar ik als een voordeel in de gesprekken met geïnterviewden. Ze hoeven mij niet alles te leggen, dat scheelt weer tijd, en er is al een vorm van vertrouwen. Nadeel kan zijn dat ik, door al mijn voorkennis, onvoldoende bewust ben van de positie van de vrouw in een religieuze gemeenschap. Ik maakte daar immers lange tijd zelf deel van uit en die vanzelfsprekendheid kan kritische vragen in de weg staan.

Hoofdstuk 2: Historie totstandkoming synodebesluit 2017 openstelling ambten voor vrouwen in de GKV

2.1. Inleiding

Het ‘ambt’, wat betekent dat voor jou? Het is een van de eerste vragen die de geïnterviewden voorgelegd kregen en die in hoofdstuk 3 en 4 nader wordt besproken. Volgens de auteurs van *Zonen & dochters profeteren*, wordt het woord ‘ambt’ in de Bijbel niet gebruikt, desalniettemin heeft het woord zo’n betekenis en lading gekregen dat het niet meer is weg te denken uit het spreken over deze verschillende posities en taken in de kerk.

Als het gaat om de uitleg van het woord ‘ambt’, wordt in deze scriptie verwezen naar de omschrijving zoals die wordt gegeven door de auteurs van *Zonen & dochters profeteren* (Folkers et al. 2016, 95). Daarin gaat het om twee kenmerkende elementen: roeping en gaven. Een *ambtsdrager* is een persoon met een bijzondere taak in de kerkelijke gemeente.

In dit hoofdstuk wordt beschreven wat het ambt binnen de GKv betekent, welke veranderingen er de laatste decennia hebben plaatsgevonden met betrekking tot de visie op het ambt, en tot welke gevolgen dat leidde voor de positie van vrouwen in de GKv. Van geen zeggenschap naar stemrecht en uiteindelijk naar de openstelling van de ambten van diaken, ouderling en predikant voor vrouwen.

Om alles in de juiste context te zien en te begrijpen, volgt naast een overzicht van de historie van de GKv, van 1944 tot nu, ook een geschiedschrijving van de GKN, de kerk waaruit de GKv is voortgekomen. Daarbij is aandacht voor een aantal gezichtsbepalende predikanten als Abraham Kuyper, Johannes Geelkerken en Klaas Schilder. Hoe zij hun stempel hebben gedrukt op de GKN en hoe dat later doorwerkte in de GKv wordt in het volgende hoofdstuk duidelijk.

2.2. Beknopte historie Gereformeerde Kerken vrijgemaakt

De GKv is ontstaan in 1944 na een kerkstrijd rondom het synodebesluit uit 1942 betreffende ‘de leer van de veronderstelde wedergeboorte, een theologisch geschil over de relatie tussen doop en uitverkiezing (Amelink 2001, 152). Wat dat betekent, wordt later uitgelegd, maar wat ging hieraan vooraf en wat zegt dat over de cultuur binnen de GKv? Daarom eerst even terug

in de tijd, te beginnen bij Abraham Kuyper.

2.2.1. GKN en Kuyper

De GKv komt voort uit de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Die was eerder ontstaan uit het samengaan van ‘afgescheidenen’ en ‘dolerenden’ in 1892 (De Groot 2010, 9).¹⁹ Vanaf 1892 kent de GKN een belangrijke voorman, Abraham Kuyper (1837-1920): onder anderen predikant, politicus en oprichter van de Vrije Universiteit (Amelink 2001, 33). Het is belangrijk om hem hier te noemen, want zijn denkbeelden hebben de gereformeerden in de decennia die hierop volgden en tot ver voorbij de Vrijmaking in 1944 sterk beïnvloed (Amelink 2001, 35). Kuyper²⁰ vond dat christenen de kerk en staat met elkaar moesten verbinden: de mens had een taak in de wereld. Wie zich afzondert, laat het immers over aan de heidenen (Amelink 2001, 36). Naast de verbinding tussen de wereld in de kerk en de wereld buiten de kerk, benadrukte Kuyper tegelijkertijd de tegenstelling tussen christenen en de wereld. Hij gebruikte daarvoor de term ‘antithese’. In 1898 omschreef hij die als volgt: *‘Twee wereldbeschouwingen worstelen met elkaar in een kamp op leven en dood. Het modernisme wil een wereld uit den natuurlijke mensch en dien mensch uit de natuur opbouwen, en daarentegen al wie voor den Christus als den Zone Gods eerbiedig neerknielt, wil voor de wereld de christelijke erfenis bewaren, om haar, dankzij die erfenis een nog hooger ontwikkeling te doen tegengaan’* (Kuyper 1899, 3).

Deze antithese zou het gereformeerde denken en de GKv lange tijd beïnvloeden: ‘wij’ tegenover ‘de wereld’ (Amelink 2001, 36). Dat uitte zich in de tijd van Kuyper en anderen bijvoorbeeld in het oprichten van christelijke organisaties (Harinck 2014, 2). Maar ook na de Vrijmaking in 1944 tot een onvermoeibare drang voor het oprichten van een eigen school, studentvereniging, politieke partij²¹ en krant²² tot een volleybalvereniging (Amelink 2001, 201). Een uitgesproken eigen zuil met sterke dogma’s, waarin het anders denken of gedragen

¹⁹ Deze fusie wordt in de kerkgeschiedenis aangeduid als: ‘Vereniging’.

²⁰ Kuyper was in eerste instantie voorstander van het liberale gedachtegoed waarin sterke scheiding tussen kerk en staat wordt nagestreefd. Later, wordt hij als gevolg van zijn ‘bekering’ aan het begin van zijn predikantschap, aangetrokken tot het calvinisme: God schiep de wereld en door de val van Adam heeft de wereld Christus’ redding nodig (Harinck 2020, 3). Kuyper zag daarin een organisch relatie tussen God en de wereld. En waar het liberalisme pleitte voor de scheiding tussen kerk en staat, zag Kuyper juist een opdracht voor christenen die twee met elkaar te verbinden.

²¹ GPV Gereformeerd Politiek Verbond opgericht in 1948 en in officieel 2003 opgeheven (parlement.com)

²² Voor het eerst verschenen in 1944 als illegaal blaadje ‘Reformatie Stemmen’ en na de bevrijding onder de naam ‘De Vrije Kerk’ en vanaf 1948 als ‘Gereformeerd Gezinsblad’. Sinds 1967 heet het dagblad ‘Nederlands Dagblad’ (www.nd.nl).

niet onopgemerkt bleven (Amelink 2001, 201). Als het gaat om de positie van de vrouw is die ‘antithese’ van grote invloed geweest. Kerkelijk denken tegenover het seculiere gedachtegoed van de wereld daarbuiten. In de kerken denken *wij* anders over de positie van de vrouw dan *zij* in de seculiere wereld. Dit voor wat betreft de invloed van Kuiper op de ontwikkeling van de GKN tot ver in de twintigste eeuw.

Eerst weer terug naar de GKN, de kerk waaruit in 1944 de GKv voortkwam. De discussies die leidden tot die breuk werden gevoerd in de GKN. De volgende alinea’s geven een indruk van de rol die de kerk begin 20^e eeuw in de samenleving speelde, maar zegt ook iets over de cultuur en nestgeur die de GKv later met zich meebracht. Een cultuur die z’n stempel heeft gedrukt op de positie van vrouwen in de kerk.

2.2.2. Uitzetting Geelkerken als voorbeeld van de heersende cultuur GKN

Exemplarisch voor de heersende cultuur binnen de GKN was de manier waarop de GKN omging met de situatie rond de Amsterdamse dominee Johannes Geelkerken (1879-1960). De Amsterdamse predikant viel al op door zijn standpunt dat je de 300 jaar oude belijdenisgeschriften van de GKN niet een op een op de moderne tijd zou kunnen plakken (Harinck 1993, 61). In 1924 komt Geelkerken opnieuw onder vuur te liggen. Aanleiding is zijn preek over Zondag 3 van de Heidelbergse Catechismus met daarbij de verwijzing naar de zondeval in Genesis 3 (Amelink 2001, 134).²³ Geelkerken neemt het verhaal van de zondeval niet letterlijk, wat voor de GKN aanleiding is hem af te zetten. Dit laat goed zien dat de gehoorzaamheid aan het Woord, het schriftuurlijk gezag, diep verankerd zat in de GKN, en later ook in de GKv. Dat had ook gevolgen voor de positie van de vrouw, immers, de zwijgteksten waren duidelijk.

2.2.3. GKN en K. Schilder

Een andere figuur die een belangrijke zo niet beslissende rol heeft gespeeld in de GKN en later de ‘Vrijmaking’ is professor Klaas Schilder (1890-1952), hoogleraar theologie in Kampen (Amelink 2001, 147.) Zijn publicaties in de jaren twintig en dertig in weekblad De

²³ Een gemeentelid denkt te hebben gehoord dat Geelkerken in zijn preek het spreken van de slang, die Eva immers tot zonde verleidt, in twijfel trekt; het zou volgens de predikant gaan om beeldspraak. De kwestie wordt hoog opgenomen. Op de synode van Assen in 1926 wordt besloten om Geelkerken te schorsen, omdat hij niet instemt met de synode uitspraak dat de sprekende slang letterlijk moet worden opgevat en ‘zintuiglijke waarneembare werkelijkheid waren’ (Amelink 2001, 128).

Reformatie²⁴ waren van grote invloed op de verdere ontwikkeling in de GKN (Harinck 1993, 14, 278). Zijn strijd voerde hij vooral schriftelijk, tot genoegen van jongeren en tot minder genoegen van de behoudende en elitaire flank (Amelink 2001, 149).

Zijn wantrouwen tegen de elite dateerde uit zijn vroege jeugd (Amelink 2001, 147). Zijn vader, sigarenmaker in Kampen, overleed op jonge leeftijd en liet zijn vrouw in armoede achter met twee kinderen en zwanger van de derde. Klaas was toen zes jaar oud. Zijn moeder moest alle zeilen bijzetten om het gezin te kunnen onderhouden. Klaas was en bleef zich bewust van het standsverschil en keek met argwaan naar de elite, juist ook binnen de kerk (Dee 1990, 12). Zijn moeder die als kostwinner optrad en Schilders huwelijk in 1914 met de 10 jaar oudere Anna Johanna Walter zijn voetnoten in zijn biografie, maar zeggen wellicht iets over zijn persoonlijke en professionele ontwikkeling: verantwoordelijk, opstandig en serieus. In de jaren 30 bereikt de discussie in de GKN over thema's doop en verbond – een discussie die al een paar decennia werd gevoerd - een hoogtepunt. (Amelink 2001, 151). Punt van discussie was de 'veronderstelde wedergeboorte'.²⁵ De discussie sudderde voort, zelfs ten tijde van de Tweede Oorlog. Op de synode van 1942 werd de leer van de veronderstelde wedergeboorte bindend verklaard. Schilder, die op dat moment ondergedoken zat, liet weten het oneens te zijn met het besluit, waarop de synode hem op 3 augustus 1944 uit zijn ambt zette (Amelink 2001, 152).

2.2.4. Middenin oorlogstijd: de Vrijmaking van 1944

Enkele dagen later, op 11 augustus, las Schilder in Den Haag tijdens een eerste bijeenkomst met medestanders, de 'Acte van Vrijmaking of Wederkeer' voor, waarmee de Gereformeerde Kerk vrijgemaakt een feit werd (Schilder 1998, 524). Het is opvallend dat zelfs ten tijde van grote maatschappelijke instabiliteit, oorlog, besloten werd een nieuw kerkverband op te richten. In de jaren die daarop volgden, werden de verschillen tussen de vrijgemaakten en de 'synodalen' steeds groter (Teunissen 2016, 13). Daarbij noemden de vrijgemaakten zich de enige 'ware' kerk en betitelden ze de synodalen als 'vals'. Ze beriepen zich daarbij op de Nederlandse Geloofsbelijdenis artikel 28 waarin iedereen wordt opgeroepen zich te voegen bij

²⁴ Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven, opgericht in 1920 (Harinck 1993, 14). Vanaf 1935 was Klaas Schilder hoofdredacteur van De Reformatie (Langevelde 2015, 181).

²⁵ Kuiper hield daar rond de eeuwwisseling het volgende idee op na: of een gedoopt kind uitverkoren of wedergeboren is, weten we pas als het tegendeel blijkt. Ieder moet zich tijdens zijn leven afvragen of hij/zij wedergeboren is (De Groot, 16). Tot die tijd mag je 'veronderstellen' dat dat zo is. Schilder was van mening dat het verbond, waarvan de doop het teken was, voor alle kinderen geldt. Niemand hoeft zich vervolgens bezig te houden met zijn of haar uitverkiezing, dat is Gods genade (Amelink 2001, 150).

de ware kerk (Langevelde 2015, 324).

Verschillende scheuringen na 1944

Halverwege de jaren zestig volgde een eerste scheuring binnen de GKv. De aanleiding was een open brief die namens een aantal predikanten was gepubliceerd. Daarin werd kritiek geleverd op het exclusieve ‘vrijmakingsgeloof’ van ‘de ware kerk’ gedachte die expliciet werd verbonden aan de geloofsbelijdenis en die iedere gelovige opriep zich bij deze kerk te voegen (Langevelde 2015, 498). Op de synode van Hoogeveen in 1969-1970 werd de inhoud van de brief veroordeeld waarop de scheuring een feit werd (Langevelde 2015, 541). Een kwart van de vrijgemaakten – leden en theologen – raakte ‘buiten verband’ (Langevelde 2015, 542). Vanaf 1979 noemden ze zichzelf Nederlands Gereformeerd (Amelink 201, 203).

Het verschil van opvatting over vrouwelijke ambtsdragers – in de NGK mocht dat al sinds 1994 – zorgde lange tijd voor verwijdering tussen GKv en NGK. Toen de GKv in 2017 besloot de ambten open te stellen voor vrouwen, werd op dezelfde synode besloten te werken aan een fusie van beide kerkgenootschappen (Kuijper 2017).

Kleine scheurtjes

Aan het begin van de eenentwintigste eeuw volgde een ‘nieuwe’ vrijmaking. Een kleine groep vrijgemaakten scheidde zich in 2003 af en noemde zichzelf Gereformeerde kerken in Nederland (hersteld) (DGK, n.d.). Als belangrijke redenen voerde de groep aan: secularisatie, oecumenisch streven en het loslaten van het gezag van Gods woord (Gereformeerde-kerk-zwolle, n.d.). In 2009 volgde opnieuw een kleine uitstroom uit de GKv. Leden maakten zich zorgen om de ontwikkelingen in de GKv en stichtten een eigen kerkverband: de Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN). Ze veroordelen de schriftuitleg van de GKv die in hun ogen ‘niet de Schrift maar de context van de Bijbellezer de richting wijst’ (gereformeerdekerkennederland, n.d.). Met als gevolg onder andere ‘het openstellen van de ambten voor vrouwen’.

De GKv bestond in 2020 uit ruim 110.000 leden (Kuijper 2021). In 1946 waren dat 77.000. Het hoogste aantal leden was in 2003: ruim 126.000 (digibron 2010). Sindsdien daalt het aantal elk jaar.

2.2.5. Conclusie

Tot zover de geschiedenis van de GKv tot en met heden. De antithese van Kuiper, die later ook doorwerkte in de GKv, met z'n eigen verenigingen, scholen en clubs, zorgde voor een muur rondom de gemeenschap, een geïsoleerde groep met z'n vastomlijnde dogma's.

De zaak Geelkerken zegt veel over de dogmatische geloofsopvattingen van het kerkverband. Daarnaast zegt de 'ware-kerkgedachte' van Schilder, waarbij de kerk zich onder meer afzette tegen de 'synodalen' die ze als vals bestempelde, veel over de hardvochtigheid en zich willen blijven onderscheiden van andere kerken. Een hardvochtigheid die zelfs in oorlogstijd niet afzwakte, maar zelfs leidde tot een nieuw kerkverband.

Dat zowel de antithese – wij tegenover de wereld – als de ware-kerkgedachte ook invloed had op de positie van de vrouw in de kerk, mag duidelijk zijn. Immers de emancipatie van de vrouw is een wereldse behoefte, in de kerk kijken we daar anders naar. Door als kerk niet mee te gaan met die ontwikkeling onderscheidde de GKv zich tevens van de synodalen. Zij waren immers gezwicht voor die emancipatie door het openstellen van de ambten eind jaren zestig.

Deze gebeurtenissen hebben sterk bijgedragen aan de opvattingen en heersende cultuur binnen de GKv. In de volgende paragraaf wordt duidelijk hoe dit doorwerkte in de ambtsvisie en hoe die zich vanaf de Vrijmaking in 1944 heeft ontwikkeld.

2.3. Ambtsvisie van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt

Een ambtsvisie heeft invloed op hoe het ambt wordt uitgevoerd. Immers een visie geeft richting en bepaalt hoe er in de praktijk naar wordt gehandeld. Hoe heeft de ambtsvisie van de GKv zich ontwikkeld en welke gevolgen heeft dat gehad voor de positie van de vrouw, daarover gaat dit hoofdstuk.

De belangrijkste motivering en invulling van het ambt worden gevormd door Bijbelteksten, artikelen 30 en 31 uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis²⁶ en de Kerkorde (K.O.) van de Gereformeerde Kerken in Nederland.²⁷

²⁶ Art. 30 + 31 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis: art. 30 over 'De regering van de kerk' en art. 31 over 'De ambten in de kerk'.

²⁷ Een kerkorde betreft de spelregels van de kerk ten aanzien van verschillende onderwerpen, zoals de ambten, de kerkelijke tucht, het gemeentelieven, de kerkelijke vergaderingen en kerkelijk recht. De kerkorde die vanaf 1978 werd gehanteerd, werd in 2015 herzien en in 2020 voor het laatst gewijzigd.

Ontwikkeling ambtsvisie van de GKv

Voor wat betreft de ontwikkeling van de ambtsvisie in het algemeen en de positie van de vrouw hierbij in het bijzonder in de GKv, wordt onder meer verwezen naar de uitspraken en besluiten van de verschillende synodes vanaf 1944. Daaruit blijkt dat de ambtsvisie niet losstaat van de man/vrouw discussie in de kerk. Daarover in de volgende paragraaf meer.

De eerste synode van de GKv was in 1945 in Enschede. Over het ambt lezen we in de Acta het volgende: *‘het ambt van ouderling en diaken en het ambt der geloovigen in het leven en den arbeid der Kerken zooveel mogelijk tot hun recht dienen te komen [...] waarbij uiteraard acht moet gegeven worden op de bekwaamheid der te benoemen broeders en de bepalingen van de K.O.’* (ActaGKv1945, 65).

Hier wordt het ambt uitsluitend verbonden aan broeders. De motivering voor de man als ambtsdrager komt uit de Bijbel. Daarbij spelen de zogeheten zwijgteksten van Paulus een belangrijke rol. Daarover later meer. De ‘gehoorzaamheid’ aan de Schrift met hoofdletter is kenmerkend voor de GKv. Dat werd zelfs duidelijk in de naamgeving; het kerkgenootschap gebruikte na de Vrijmaking lange tijd de toevoeging art. 31 K.O. Dat verwijst naar artikel 31 van de Dordtse Kerkorde, waarin staat dat de Schrift prioriteit heeft boven wat de kerken besluiten (bertloonstra 2019).²⁸

In 1978 komt de GKv met een gemoderniseerde kerkorde (ActaGKv1978, 78). In deze ‘kerkorde van de gereformeerde kerken in Nederland’ (ActaGKv2005) wordt, als het gaat om het ambt van predikant, gesproken over ‘hij’. Over de ambten van ouderling en diaken wordt gesproken over ‘personen’. Om ambtsdrager te mogen worden, zijn twee voorwaarden van belang: roeping en gave. Om predikant te kunnen worden stelt de kerkorde in artikel 16 dat een universitaire theologische opleiding vereist is (ActaGKv2005, 5). De ambtsdragers (predikanten, ouderling en diaken) hebben ieder een eigen opdracht.²⁹ Deze kerkorde blijft

²⁸ Begin jaren ‘70 werd art. 31. langzamerhand vervangen door de toevoeging ‘vrijgemaakt’ (ActaGKv2005, 17).

²⁹ Predikant: De taak van de predikanten is trouw voor te gaan in de gebeden en in de bediening van het Woord en de sacramenten. Zij behoren goed acht te geven op hun mede-ambtsdragers en op de gemeente, en samen met de ouderlingen de tucht te bedienen en te zorgen, dat alles op gepaste wijze en ordelijk gebeurt.

Ouderling: De taak van ouderling is in herderlijke zorg de gemeente te regeren, samen met de dienaren des Woords. Zij zien erop toe, dat de predikanten, de mede-ouderlingen en de diakenen hun ambt trouw vervullen. Zij leggen zo dikwijls huisbezoek af als goed is voor de opbouw van de gemeente, ten minste eenmaal per jaar. Ook moeten zij samen met de predikanten de tucht bedienen en zorgen dat in de gemeente alles op gepaste wijze en ordelijk gebeurt.

Diaken: De taak van de diakenen is de dienst van de barmhartigheid te vervullen. Zij zullen door het afleggen van huisbezoeken zich op de hoogte stellen van de moeiten, waar nood is helpen en bemoedigen, en ook de

van kracht tot 2015. Sindsdien is er een nieuwe kerkorde (gkv, n.d.), die op punten betreffende ambtsdragers zowel in 2017 en 2020 is aangepast. De taakomschrijving is niet veranderd, wel is er nu aan toegevoegd dat ook vrouwen worden toegelaten tot de ambten, met belangrijke opmerking – en in de geest van art. 31 – dat de synode de vrijheid laat bij de plaatselijke kerken.

In de laatste versie staat onder artikel B6 betreffende de ambten (gkv, n.d.):

“De kerkenraad bepaalt in de plaatselijke regelingen voor de roeping van ambtsdragers of de onderscheiden ambten alleen door mannen dan wel door mannen en vrouwen kunnen worden vervuld.”

Tot zover de ambtsvisie van de GKv in het algemeen. Voor wat betreft taakomschrijving zijn er geen wijzigingen en nog steeds gelden roeping en gave als belangrijkste voorwaarden. De grootste wijziging kwam in 2017 met de mededeling dat ook vrouwen tot ambtsdrager gekozen kunnen worden. Dit brengt ons bij de positie van de vrouw in de GKv.

2.4. Positie vrouw in de GKv in relatie tot het ambt

Welke invloed hebben maatschappelijke ontwikkelingen gehad op de positie van de vrouw in de GKv? De spanning tussen ‘gehoorzaamheid aan de Schrift’ en de postmoderne tijdsgeest wordt zichtbaar in het debat over dit thema.

Een eerste discussie over de vrouw in het ambt in de GKv staat niet los van de maatschappelijke ontwikkelingen in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw. Tot 1956 was het nog verboden dat je als gehuwde vrouw buitenshuis werkte (Teunissen 2016, 15). Een vrouw was handelingsonbekwaam en in veel dingen afhankelijk van haar man (historiek 2021). Vanaf de jaren zestig zorgde de tweede feministische golf ook voor deining in de kerk (Harmannij 2009, 47). Vrouwen gingen studeren en buitenshuis werken. De traditionele rolverdeling, kwam onder druk te staan. Bij de synodalen gingen vanaf eind jaren zestig de ambten voor vrouwen open.

Toch was er ook binnen de GKv kritiek op ongelijke positie van de vrouw. Een opvallende rol was er voor de vrijgemaakte predikantsvrouw Lucie Bremmer-Lindeboom

gemeenteleden aansporen tot het verlenen van hulp. Verder zullen ze de liefdegaven inzamelen, goed beheren en in gemeenschappelijk overleg naar behoefte uitdelen.

(1918-2006).³⁰ Zij was bestuurslid van de Bond van Vereniging van Gereformeerde Vrouwen en schreef in 1964 over ‘de toenemende bewustwording van de vrouw’. Wat haar betreft gold dat niet alleen in de maatschappij maar ‘op allerlei terreinen van het leven’ (Post 2009, 100). Bremmer-Lindeboom toonde zich later meermaals voorstander van gelijke rechten voor de vrouw in de kerk.

De positie van de vrouw in de GKv wordt op de synodes van 1958 en 1964 ter sprake gebracht (kerkrecht, n.d.). Het gaat hierbij niet over toelating tot het ambt, maar over het vrouwenkiesrecht.³¹ Een aantal kerken maakte op de synode van 1964 bezwaar tegen het synodebesluit van 1930 om vrouwen geen kiesrecht te geven (ActaGKv1964, artikel 455b).³² Hun voorstel is om dat aan de plaatselijke kerken over te laten. Het voorstel wordt niet aangenomen, de synode besluit daarmee dat de uitspraak uit 1930 blijft staan.³³

Op de synode van Hattem in 1972 staat het onderwerp vrouwenkiesrecht opnieuw op de agenda. Het betreft *een verzoek van de kerkeraad van Delft om deputaten te benoemen die de materie van het vrouwenkiesrecht vanuit de Schrift nader bezien* (ActaGKv1972, artikel 141). De synode stemt in met het voorstel en besluit een deputaatschap in te stellen om het thema verder te onderzoeken. De daaropvolgende synode van 1975 is de presentatie van het rapport. Na alle argumenten voor en tegen gehoord te hebben, besluit de synode, ‘wegens gebrek aan groot mogelijke eenparigheid van gevoelen’, geen beslissing te nemen en een nieuw deputaatschap³⁴ te benoemen ‘waarin verscheidene theologische disciplines vertegenwoordigd zijn.’ (ActaGKv1975, artikel 238).

2.4.1. Wat waren tot dan toe de belangrijkste argumenten?

In 1930 – en tot aan 1975 – was het uitgangspunt dat de vrouw een dienende rol had en de man een leidinggevende. Onderbouwing voor dat standpunt kwam uit de Schrift, waarbij de

³⁰ Lucie Bremmer-Lindeboom kreeg in 2012 ook een plek bij de tentoonstelling ‘Vrouwen voor het voetlicht’ in van het Catharijneconvent. <https://www.catharijneverhalen.nl/page/4865/mijn-zaaiende-schoon-moeder>

³¹ Met het vrouwenkiesrecht krijgen ook vrouwen nu de mogelijkheid mee te doen met de stemming voor ambtsdragers.

³² Omdat niet alle Acta’s paginanummers hebben, verwijs ik naar ‘artikel’. Als de informatie niet onder een artikel valt, verwijs ik naar het paginanummer dat verschijnt wanneer het pdf van de Acta wordt geopend.

³³ In 1930 kwam het onderwerp al ter sprake. De synode van 1927 had namelijk een deputaatschap ingesteld om de kwestie te onderzoeken. Het ‘Rapport inzake vrouwenkiesrecht’ werd in 1930 gepresenteerd. Conclusie: vrouwen krijgen niet de mogelijkheid om mee te doen aan de verkiezing van ambtsdragers. Van de 5 deputaten was een tegen het besluit: ds. C. Lindeboom (1872-1938), de vader van de eerder genoemde Lucie Bremmer-Lindeboom). Hij schreef zijn eigen toelichting op het besluit: ‘Memorie van C. Lindeboom’.

³⁴ Een deputaatschap is een werkgroep die zich met een specifiek onderwerp bezighoudt. In dit geval de positie van de vrouw in de GKv.

*zwijgteksten*³⁵ en de teksten van Paulus over de *scheppingsorde* (man is eerder geschapen dan de vrouw) leidend waren (ActaGKv1975, 268). Op de synode van 1978 staat het punt vrouwenkiesrecht opnieuw op de agenda, maar ook dan valt er geen besluit (ActaGKv1978, 122). De uitspraak van 1930 blijft staan. Een voorstander van het vrouwenkiesrecht prof C. Trimp doet een ‘persoonlijke ontboezeming’. Hij zegt “Wanneer men mij vraagt: mag het vrouwenkiesrecht?, antwoord ik: ja. Wanneer men vraagt: kunnen de kerken het aan? antwoord ik: neen.” (ActaGKv1978, 118). Een voorbeeld van dogmatische verstarring van het merendeel van de kerkleden en angst voor een nieuwe scheuring.

Is dat het einde van een ruim 50-jarige synodale discussie? Het blijft een tijdje stil, maar 15 jaar later op de synode van 1993 komt het er toch van: vrouwen krijgen het kiesrecht (ActaGKv1993, artikel 24). Belangrijkste argumenten: de Bijbel spreekt niet over een verbod van deelname van vrouwen aan verkiezingen van ambtsdragers. Stemmen is geen vorm van ‘regeren’, de uiteindelijke beslissing ligt bij de (mannelijke) kerkenraad (Trouw 1993).

Gezien de argumenten zoals genoemd op de verschillende synodes is de positie van de vrouw binnen de GKv vooral bepaald door de 1. ‘zwijgteksten’ van Paulus en 2. de *scheppingsorde* waarbij Paulus verwijst naar Genesis. Het verworven kiesrecht in 1993 vormt het begin van een steeds verregaande discussie over de positie van de vrouw in de kerk.

2.4.2. Discussies buiten de synodes

De discussie in de GKv rond de positie van de vrouw werd niet alleen op de synodes gevoerd. Ook daarbuiten werd er gesproken en geschreven over het thema. Enkelen van hen worden hier genoemd. Zo verscheen in 1983, onder eindredactie van de al eerder genoemde mevrouw

³⁵ In de discussie zijn dit de meest besproken teksten: **1 Korintiërs 14: 34-35**: ‘Vrouwen moeten gedurende uw samenkomsten zwijgen. Ze mogen niet spreken, maar moeten ondergeschikt blijven, zoals ook in de wet staat. Als ze iets willen leren, moeten ze het thuis aan hun man vragen, want het is een schande voor een vrouw als ze tijdens een samenkomst spreekt.’

1 Timoteüs 2: 11-15: ‘Een vrouw dient zich gehoorzaam en bescheiden te laten onderwijzen; ik sta haar dus niet toe dat ze zelf onderwijst of gezag over mannen heeft; ze moet bescheiden zijn. Want Adam werd als eerste geschapen, pas daarna Eva. En niet Adam werd misleid, maar de vrouw; zij overtrad Gods gebod. Ze zal worden gered doordat ze kinderen baart, als ze tenminste volhardt in het geloof, de liefde en een heilige, ingetogen levenswijze.’

Efeziërs 5: 21-27: ‘Aanvaard elkaars gezag uit eerbied voor Christus. Vrouwen, erken het gezag van uw man als dat van de Heer, want een man is het hoofd van zijn vrouw, zoals Christus het hoofd is van zijn kerk, het lichaam dat hij gered heeft. En zoals de kerk het gezag van Christus erkent, zo moeten vrouwen in ieder opzicht het gezag van hun man erkennen. Mannen, heb uw vrouwen lief, zoals Christus de kerk heeft liefgehad en zich voor haar heeft prijsgegeven om haar te heiligen, haar te reinigen met water en woorden en om haar in al haar luister bij zich te nemen, zodat ze zonder vlek of rimpel of iets dergelijks zal zijn, heilig en zuiver.’

Lucie Bremmer-Lindeboom, een bundel met artikelen van meerdere schrijvers naar aanleiding van een gereformeerd congres over emancipatie van de vrouw (Bremmer-Lindeboom 1983)³⁶ Met daarin onder meer een artikel van ds. W.G. de Vries, schoonzoon van de bekende vrijgemaakte hoogleraar Klaas Schilder, die onder andere uitlegt dat de scheppingsordening – de vrouw is na de man geschapen – niet impliceert dat de man daarom ook over de vrouw zal heersen (De Vries 1983, 8).

Predikant Henk Folkers en Maarten Verkerk, hoogleraar en kerklid, publiceerden eind jaren 90 over de kwestie maar werden tot stilte gemaand door hun kerkenraden.³⁷ Folkers schrijft in een opiniestuk in het ND van 3 maart 2020 dat hij pas na de Synode van Ede (2014 red) vrij over het onderwerp durfde te spreken.³⁸ In 2015 nam Folkers het initiatief voor een werkgroep ‘man vrouw kerk’.³⁹ In 2016 publiceert hij, vanuit deze werkgroep, met 23 andere auteurs het boek *Zonen & dochters profeteren*.

2.4.3. Conclusie

Het onderwerp vrouwelijke ambtsdragers is al vanaf 1930 onderwerp op de synodes, maar kreeg pas zichtbaar gestalte met het vrouwenkiesrecht in 1993. Het heeft de gemoederen vanaf het begin van de GKv beziggehouden - zoals blijkt uit alle synodeverslagen - daarbij kwamen vrouwen zelf amper aan het woord. In de marge waren vrouwen, zoals bijvoorbeeld mevrouw Lindeboom, die aandacht vroegen voor de emancipatie van de vrouw in de GKv. Echter bleven heersende opvattingen over de positie van de vrouw, zoals geformuleerd en theologisch gelegitimeerd door mannen, bepalend. Zo stelt ook ds. Henk Folkers in het ND in 2020.⁴⁰ Het lijkt dus eerder de uitkomst van een theologische, mannelijke, discussie dan een emancipatorische daad van de vrouw, zoals eind jaren zestig in de synodaal gereformeerde

³⁶ Congres op 14 februari 1981 in Amersfoort van Gereformeerd Sociaal en Economisch Verband.

De titel van de bundel: ‘Vrouw en man een plaatsbepaling’ door L.G.A. Bremmer-Lindeboom. Uitgeverij De Vuurbaak,

³⁷ Folkers en Verkerk e.a. publiceerden in 1998: ‘Vrouwen op een zij-spoor? Emancipatie van de vrouw en het verstaan van de Schrift in gereformeerd perspectief’.

³⁸ <https://www.nd.nl/opinie/opinie/957343/vrijgemaakte-synode-geeft-tegenstanders-vrouw-in-het-ambt-wl-rui#/reader/2020-03-03?page=12>

³⁹ Een website van de (interkerkelijke) werkgroep Man vrouw kerk, schrijvers van het boek *Zonen & dochters profeteren*, en vanaf 29 mei 2018, Samen met de vrouwen. De werkgroep ter bezinning op het thema Man vrouw en kerk is opgericht in 2014. <https://manvrouwkerk.wordpress.com/>

⁴⁰ In een opiniestuk in het ND d.d. 3 maart 2020 schrijft Folkers: “Veel belangrijker is dat vrouwen, om wie het toch gaat, nooit deel hebben uitgemaakt van kerkelijke vergaderingen, tot deze synode. En zij zijn bij mijn weten ook nooit uitgenodigd hun gevoelens te delen.”

kerk, merkt ook historicus Harinck op (Kuijper 2019).⁴¹ Desondanks is de ontwikkeling van de ambtsvisie niet los te zien van de tijdsgeest, het afbrokkelen van het GKv bastion en een minder rigide houding tegenover schriftuitleg. Daarover in het volgende hoofdstuk meer.

2.5. Overzicht totstandkoming synodebesluit openstelling ambten GKv

Zoals in de conclusie van voorgaande paragraaf is beschreven, veranderde de positie van de vrouw in de GKv tijdens de Generale Synode in Ommen in 1993, met de invoering van het stemrecht (ActaGKv1993). Vrouwen mogen vanaf dat moment meebeslissen welke mannelijke gemeenteleden ambtsdrager worden. Een kleine 25 jaar na het actieve stemrecht voor vrouwen, in 1993, gaat de GKv een (grote) stap verder: op de Synode van Meppel in 2017 worden alle ambten opengesteld voor vrouwen (ActaGKv2017, artikel 18).

Bij beide besluiten (stemrecht en openstelling ambten) ging de discussie om de uitleg en interpretatie van verschillende Bijbelteksten uit het Oude en Nieuwe Testament waarin de nadruk lag op de *scheppingsorde* – Adam is eerder geschapen dan Eva en dus is er sprake van een rangorde (Leene 2013, 201) – en de zogenoemde *zwijgteksten*, waarin Paulus spreekt over de positie van de vrouw ten opzichte van de man (Leene 2013, 16). De spanning tussen gehoorzaamheid aan de (oude) Schrift en de tijdsgeest komt in de discussie rond vrouw in de kerk en vrouw in het ambt voortdurend terug. Voor wat betreft de schriftuitleg is er spanning tussen exegese (uitleg) en hermeneutiek (interpretatie) (Klinker-De Klerck 2011, 11).

Hoe is de discussie na de synode van 1993 verder verlopen?

Vanaf 2005 krijgt het thema vrouw in de kerk weer substantieel aandacht. Op de synode in Amersfoort noemt een commissielid als argument voor verder onderzoek “de sterk veranderde cultuur die maakte dat we anders zijn gaan denken over de relatie man en vrouw”. Hij tekent daarbij aan dat “echter de Bijbel duidelijk is over het feit dat God man en vrouw een verschillende rol heeft toebedeeld” (ActaGKv2005, artikel 52). Hij noemt gebrek aan inzicht in wat de Bijbel hierover zegt en de steeds grotere verschillen in uitleg, waarbij hermeneutiek

⁴¹ In een artikel in het ND d.d. 31 augustus 2019 stelt Harinck dat de openstelling van de ambten vanaf de jaren '70 in de synodaal gereformeerde kerk een direct gevolg was van de emancipatiebeweging, terwijl bij de vrijgemaakte die discussie vooral werd gevoerd vanuit de exegese: hoe kunnen we het theologisch verantwoorden. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/520578/de-ontwikkeling-van-een-jarig-kerkverband-van-vrijgemaakt-naar-veelkleurig-gereformeerd>

een belangrijke rol heeft, ook als belangrijke redenen voor onderzoek. Er wordt een deputaatschap ingesteld maar een aantal synodeleden toont zich ‘huiverig’ voor het onderzoek.⁴² “Het onderwerp is breed getrokken, maar de interesse zal onvermijdelijk uitgaan naar het heikele punt van vrouwen in het ambt” (ActaGKv2005, artikel 52).

Op de synode van 2008 in Zwolle komt een rapport op tafel met een advies tot meer onderzoek. Er wordt besloten een nieuw deputaatschap in te stellen: ‘M/V in de kerk’. Het betreft 5 deputaten: 3 mannen en 2 vrouwen onder wie Almatine Leene (ActaGKv2008, 86).⁴³ In 2011 wordt het rapport gepresenteerd. Er valt nog geen definitieve beslissing, omdat de vorige “niet bij machte bleek om met concrete voorstellen te komen” (ActaGKv2011,70). En dus wordt een nieuwe groep geformeerd: 5 vijf mannen en 2 vrouwen. De druk wordt opgevoerd.

Synode 2014 Ede

Op de synode van 2014 is de spanning omtrent bespreking van dit thema voelbaar. Er is veel publiek aanwezig, constateert ook de voorzitter. In zijn toespraak bedankt hij het deputaatschap voor het geleverde werk, waarin de druk hoog lag: “we moeten er nu maar eens uitkomen”. (ActaGKv2014, 31). Tot slot wenst hij het publiek en de aanwezige pers wijsheid toe om goed en wijs verslag te doen: “Er ligt een zekere lading op deze vergadering en dit onderwerp” (ActaGKv2014, 31). Dat 2014 een kantelpunt wordt in de discussie, blijkt als de belangrijkste conclusie uit het rapport wordt gepresenteerd: “vanuit de Schrift gezien is het legitiem dat vrouwen ambtsdrager mogen zijn.”⁴⁴ Het is de eerste keer in de geschiedenis van de GKv dat er op synodaal niveau een theologische onderbouwing wordt uitgesproken voor openstelling van de ambten voor vrouwen. Tijdens de daaropvolgende bespreking staat de uitleg van de Schrift ter discussie. Hoe moeten we de Bijbel lezen (Acta2014-2015, 33)?

⁴² Op verzoek van particuliere synode Gelderland wordt een deputaatschap ‘Vrouwen in de kerk’ ingesteld (ActaGKv2005, artikel 52). De opdracht is om: 1. Met hulp van de Theologische Universiteit op basis van empirisch onderzoek te doen naar welke vragen en problemen er in de kerk spelen rond het thema ‘vrouw in de kerk’. 2. Een antwoord te kunnen geven op die vragen en te komen tot een plan van aanpak. 3. Een rapport te presenteren op de volgende synode. De commissie bestaat uit zes leden, waaronder twee vrouwen. Ondanks een aantal bezwaarden wordt het voorstel om een deputaatschap in te stellen met 33 voor, 1 tegen en 1 onthouding, aangenomen (ActaGKv2005, artikel 52). Een uitslag die veelzeggend is over de ontvankelijkheid voor het thema.

⁴³ Almatine Leene is de eerste vrouwelijke predikant in de GKv en een van mijn geïnterviewden.

⁴⁴ Rapport deputaten M/V in de kerk *Mannen en vrouwen in dienst van het evangelie*. Generale Synode van de Gereformeerde Kerken Ede 2014. Auteurs: P. Bakker, R. van Houwelingen, H. van Leeuwen, W. Malda-Douma, H. Schaeffer, [D. Slump], H. Vlieg-Kempe. NB: D. Slump kon niet instemmen met de conclusies en trok zich terug (zijn verantwoording op pag. 38).

Welke rol speelt onze huidige tijd bij deze kwestie? De synode besluit uiteindelijk niet mee te gaan met de conclusie van het deputaatschap.⁴⁵ Wel wordt besloten dat verder onderzoek naar de mogelijkheden voor vrouwen in het ambt bespreekbaar moet blijven. En dus wordt een nieuw deputaatschap benoemd: ‘M/V en ambt’.⁴⁶ Die zowel moet kijken naar vrouwelijke ambtsdragers en de positie van de vrouw in het algemeen.

Synode 2017 Meppel: rapporten *M/V in de kerk en Samen dienen*

De rapporten worden op de synode in Meppel besproken. Als eerst het deputaatschap ‘M/V in de kerk’. Zij heeft zowel kwalitatief als kwantitatief onderzoek gedaan onder kerkleden (ActaGKv2017, 25).⁴⁷ Meest opvallende conclusie: vrouwen doen al werk van een ambtsdrager maar worden niet als zodanig erkend. Men ervaart daarin hypocrisie. De regioavonden over dit thema werden goed bezocht⁴⁸. Die leverden waardering en begrip op voor het rapport ‘M/V in de kerk’. Ook constateert het deputaatschap dat de discussie nu pas echt op gang komt in de kerken en dat begeleiding daarbij belangrijk is.

De discussie naar aanleiding van het rapport ‘Samen dienen’ van het deputaatschap ‘M/V en ambt’ vergt aanzienlijk meer tijd en overleg. Het rapport bespreekt de positie van de vrouw in het algemeen, gezien vanuit de Bijbel, en weerlegt een aantal argumenten wat betreft de zogeheten ‘zwijgtteksten’. Bij de presentatie worden de uitkomsten door de verschillende deputaten toegelicht. Prof. C.J. de Ruijter noemt het feit dat vrouwen geen ambtsdrager mogen worden niet alleen was gebaseerd op Bijbelteksten, maar ook cultureel bepaald was. “Wat in Gen. 3:16⁴⁹ als een vloek was bedoeld werd vervolgens gebruikt voor de verdediging van geen vrouw in het ambt.” En “...de Bijbel is geen handboek met een sluitende redenering. Ook niet over ambt en vrouw.” Prof. E.A. de Boer spreekt over Bijbel en ambt aan de hand

⁴⁵ In het deputaatschap wordt besloten dat mannen en vrouwen verschillende opdrachten van God krijgen. Ja, man en vrouw zijn gelijkwaardig, maar hebben ieder hun door God gegeven eigen positie in de gemeente (Acta2014-2015, 41).

⁴⁶ Deze commissie krijgt onder andere de opdracht onderzoek te doen naar de ambtelijke structuur in de kerk en hoe de vrouw daarin een rol kan krijgen. Daarnaast komt er een opvolger voor het deputaatschap ‘M/V in de kerk’. Hun opdracht is om te onderzoeken wat die verschillende rollen van man en vrouw in de kerk behelst. Daarbij moet rekening worden gehouden met wat de Schrift hierover zegt, de invloed van de maatschappij en de verschillen tussen man en vrouw. Waarbij wordt opgemerkt dat de commissie bij hun onderzoek moet vragen naar de ervaringen en overtuigingen van vrouwen (Acta2014-2015, 42).

⁴⁷ Met een respons van 76% (202 unieke gemeenten) is het onderzoek representatief te noemen (Samen Dienen, 42)

⁴⁸ In kerkzaaltjes door het hele land kwamen gemeenteleden bij elkaar om te spreken over dit onderwerp

⁴⁹ ‘Tegen de vrouw zei hij: ‘Je zwangerschap maak ik tot een zware last, zwoegen zul je als je baart. Je zult je man begeren, en hij zal over je heersen’ (NBG 2004, 6).

van twee Bijbelteksten (1 Kor. 12: 28⁵⁰ en Efeze 4:11⁵¹). Beide teksten gaan niet over man/vrouw, wel over ‘allerlei mensen’ die taken hebben in een gemeente. Bovendien is onze ambtsstructuur niet rechtstreeks uit de Schrift te herleiden, aldus De Boer.

Na bespreking van verschillende bezwaren is het dan zover: zaterdag 17 juni 2017 besluit de synode van de GKv in Meppel officieel dat alle ambten (diaken, ouderling en predikant) worden opgesteld voor vrouwen. Daarbij wordt opgemerkt dat de plaatselijke kerken mogen beslissen of ze daar wel of niet aan meedoen, en op welke termijn (Kuijper 2017). Het besluit van 2017 wordt op de synode van 2020 in Goes, na een aantal bezwaren van GKv gemeentes opnieuw bekrachtigd (ActaGKv2020).

2.6. Conclusie

Een lange weg van discussies en deputaatschappen leidde er uiteindelijk toe dat in 2017 de ambten voor vrouwen werden opengesteld. Zoals blijkt uit voorgaande paragrafen is dit besluit na veel Bijbelstudie, stevige en soms zelfs emotionele gesprekken tot stand gekomen. Hetgeen niet verwonderlijk is te noemen voor een gemeenschap die zich profileert als Bijbelgetrouw. De ‘gehoorzaamheid aan Gods woord’ is één van de pijlers waar de GKv vanaf de oprichting in 1944 op rustte. Met de Bijbel in de hand verzetten kerkleden zich fel tegen ‘wereldse opvattingen’ die tornden aan hun opvattingen. Dat betrof niet alleen de kerk, ook scholen, sportverenigingen en een politieke partij waren van dezelfde vrijgemaakte snit en beschermden de heersende cultuur en opvattingen.

Kenmerkend hiervoor is de ‘antithese-gedachte’, het wij-zij-denken, dat diep lag verankerd in de cultuur van deze kerkgemeenschap. Hield je er te wereldse opvattingen op na, dan werd je zoals Geelkerken uit het verband gezet. En de eerste discussie rond dit thema op de synode van 1930 maakte dan ook geen enkele kans. Kortom: bepaalde dogma’s waren sterk aanwezig en morren aan deze voorgeschreven Bijbelse ‘waarheden’ werd niet op prijs gesteld. De rol van de vrouwen lag decennialang dan ook stevig verankerd in de kerk. Ze draaiden in alle opzichten mee maar de ambten waren voor hen een onbereikbaar bastion. Met de bekende zwijgteksten van Paulus in de hand werd hen duidelijk gemaakt dat man en vrouw verschillend geschapen waren en daarmee in de kerk ieder een eigen positie en taak van God ontvangen hadden. Het postmoderne tijdperk met in het kielzog daarvan een emancipatoire beweging ging ook aan de kerk niet voorbij; meer vrouwen werkten buitenhuis. Een afname

⁵⁰ ‘God heeft in de gemeente aan allerlei mensen een plaats gegeven...’

⁵¹ ‘En hij is het die apostelen heeft aangesteld, en profeten, evangelieverkondigers, herders en leraren...’

van het aantal leden, een nieuwe generatie die zich niet identificeert met de vrijmakingsgeschiedenis, de secularisering – ‘invloed van de postmoderne tijdsgeest’ – die ook in de kerk is doorgedrongen, de samenwerking met andere kerken en het verdwijnen van de traditionele rolpatronen, zorgden voor een meer open houding van de GKv. Dat leidde tot meer gelijke verhoudingen tussen mannen en vrouwen, wat automatisch ook doorwerkte in de discussie rond openstelling van de ambten. Het leidde er uiteindelijk toe dat in 2017 de ambten volledig werden opengesteld voor vrouwen. De totstandkoming is met recht een ‘bumpy road’ te noemen die dan ook past bij deze gemeenschap die, zoals blijkt uit dit hoofdstuk, niet graag morrelt aan de Schrift en traditioneel gezien de wereld een beetje op afstand probeert te houden.

Bij de synodalen gingen de ambten eind jaren zestig al open. De GKN interpreteerden de teksten anders en kwamen tegemoet aan de wens om vrouwelijke ambtsdragers in te zetten. De NGK gingen in de jaren 90 over tot openstelling van de ambten. Daarvoor gaven naast hermeneutische argumenten – hoe interpreteer je de Schrift – ook praktische argumenten de doorslag. Hierover in het volgende hoofdstuk meer.

Hoofdstuk 3: Vrouwelijke ambtsdragers in de PKN en NGK

3.1. Inleiding

In voorgaande hoofdstukken is de lange weg beschreven die uiteindelijk leidde tot openstelling van de ambten in de GKv. In dit hoofdstuk komen vrouwelijke ambtsdragers uit de Protestantse Kerk Nederland (PKN) en de Nederlands Gereformeerde Kerk (NGK) aan het woord. Hun ervaringen zijn opgetekend met als doel om een vergelijking te kunnen maken met vrouwelijke⁵² ambtsdragers uit de GKv.

Maar ook: welke belemmeringen ervaren ze en zijn er voor de GKv lessen te trekken uit hun ervaringen en verhalen? Of, zoals mevrouw Ridderbos-de Rooij – zij wordt verderop nog genoemd – de synode van de Gereformeerde Kerk Nederland (GKN) in 1968 toesprak:

“Ik ben blij, dat juist op deze dag het moderamen van de generale synode van de Ned. Hervormde Kerk aanwezig is. De vrouwelijke ambtsdragers in uw kerk hebben al heel wat ervaring opgedaan. We hopen, dat we daar in onze kerken van zullen kunnen profiteren.”
(ActaGKN1967/68, 283).

In de GKv gingen de ambten in 2017 open voor vrouwen. De Gereformeerde Kerken Nederland (GKN) of ‘synodalen’⁵³ - die in 2004 opgingen in PKN - deden dat al in 1968 (protestantsekerk, n.d.). In NGK werd het ambt van diaken in 1995 opengesteld voor vrouwen. In 2004 gold dat voor het ambt van ouderling en in 2007 voor het ambt van predikant. Ervaren deze vrouwen nog belemmeringen en gelden die voor zowel vrouwen uit de PKN en de NGK? Kloppen bepaalde vooronderstellingen ten aanzien van vrouwelijke ambtsdragers zoals die zijn verwoord in kringen uit de GKv.⁵⁴ Om daar een antwoord op te kunnen geven, en een vergelijking te kunnen maken met ambtsdragers in de GKv, zijn vrouwen uit deze twee kerkgemeenschappen gevraagd naar hun verhalen.

Dit hoofdstuk is als volgt opgebouwd: in paragraaf 3.2. en 3.3. worden de belangrijkste argumenten genoemd die in de GKN en NGK leidden tot openstelling van de ambten voor vrouwen. In paragraaf 3.4. komen de vrouwelijke ambtsdragers uit beide kerken aan bod. Daarbij wordt gefocust op ambtsvisie (betekenis), de theologische legitimatie, de

⁵² Voor mijn onderzoek heb ik naast vrouwen ook drie mannelijke ambtsdragers uit de GKv geïnterviewd. Dit vanwege grote verandering die ook voor hen als ambtsdragers gevolgen heeft. Hun ervaringen komen in hoofdstuk 4 aan bod.

⁵³ De synodalen zijn de achterblijvers in de GKN na de Vrijmaking in 1944.

⁵⁴ Daarbij put ik uit synodeverslagen van de GKv, interviews uit thesis van M. Teunissen en literatuur.

ambtsinvulling (dagelijkse praktijk) en hun vrouw-zijn. In paragraaf 3.5. worden belemmeringen en vooronderstellingen genoemd.

De citaten zijn afkomstig van:

- twee predikanten uit de PKN
- een predikant uit de NGK⁵⁵
- een (voormalig) ouderling uit de NGK⁵⁶

3.2. Het ambt voor vrouwen in de PKN

In dit hoofdstuk wordt beschreven welke argumenten de GKN op de synode van Amsterdam in 1968 gaf voor openstelling van de ambten voor vrouwen (ActaGKN1967/68, 272).

Daaruit blijkt dat de postmoderne tijdsgeest en het anders interpreteren van de Bijbel belangrijke redenen waren.

Voorafgaand aan het besluit tot openstelling was er op de synode van 1968 een opvallende toespraak van een vrouw: Wilhelmina Ridderbos-de Rooij. Zij sprak namens de ‘deputaten voor onderzoek naar de plaats van de vrouw in de dienst der kerk’ (gereformeerdekerken) de afgevaardigden toe. Was het in de GKv mevrouw Lucie Lindeboom-Bremmer die voorop ging in de strijd voor emancipatie voor de vrouw (zie hoofdstuk 2), in de GKN was dat mevrouw Ridderbos-de Rooij.⁵⁷ De openstelling van de ambten voelde als een ‘kroon op haar werk’.

De argumenten voor openstelling van de ambten voor diaken en ouderling op de synode van 1967/68 in Amsterdam waren: uit de Bijbel blijkt dat vrouwen ook actief waren in de gemeente en sommige functies daarvan ook het karakter van een ambt hadden.

(ActaGKN1967/68, 284).⁵⁸ Tenslotte, zo besluit de synode “... op grond van de gebleken

⁵⁵ Deze predikant is opgegroeid in de GKv en was beroepbaar in die kerk, maar omdat ze daar geen beroep kreeg werd ze predikant in de NGK. Haar ervaringen komen ook in hoofdstuk 4 aan de orde.

⁵⁶ Deze vrouw (en mijn geïnterviewde) is nauw betrokken geweest bij de totstandkoming van het besluit tot openstelling van het ambt van ouderling en predikant in 2004/2007 in de NGK.

⁵⁷ Mevrouw Ridderbos-de Rooij (1914-1988) was een predikantsvrouw en onder meer voorzitter van de Gereformeerde Vrouwenbond. De dominantie van de mannen was haar een doorn in het oog, zo schrijven haar kinderen in een biografie. De openstelling van de ambten voor vrouwen ‘was een kroon op haar werk’ (hdc.vu). Die emancipatie ging haar niet enkel om het doorbreken van het mannelijke bastion maar ook om haar onbegrip over het onbenut laten van de kwaliteiten van vrouwen. In haar toespraak op de synode zegt mevrouw Ridderbos-de Rooij het volgende: “Nu dit besluit genomen is, heb ik er behoefte aan u te verzekereren, dat we ons in de tijd, die achter ons ligt, nooit gevoeld hebben als feministen of suffragettes. Maar ten diepste heeft dit ons doen en laten bepaald, dat we er van overtuigd waren op deze wijze beter onze dienst in het midden van de gemeente te kunnen vervullen” (ActaGKN1967/68, 283).

⁵⁸ 1 Cor. 12 : 4 11, 28 31; Romeinen 12 : 4 8; Ef. 4 : 11, 12 (zo genoemd in de Acta)

behoefte aan de dienst van de vrouw in het ambt voor de opbouw van de gemeente en in aanmerking genomen dat er geen afdoende gronden aan bepaalde Schriftgedeelten vallen te ontlenuen om in het algemeen aan de vrouw een plaats in de diverse ambten van de kerken te ontzeggen, de ambten voor de vrouw open te stellen en haar daarin een volwaardige plaats te verlenen met een voor haar geëigende taak...” Kortom: uit de Schrift blijkt onvoldoende dat het *niet* mag. Een jaar later, in 1969, werd het ambt van predikant ook opengesteld (Werkman 2011, 37).

Conclusie

Uit deze ontwikkeling blijkt dat zowel theologische argumenten (Bijbelteksten) als sociale argumenten ‘er is behoefte aan vrouwelijke ambtsdragers’ hebben bijgedragen aan de openstelling van de ambten voor vrouwen in deze kerk. Een veranderende tijdsgeest en een veranderende interpretatie van Bijbelteksten vormden de basis voor deze omschakeling. De Bijbel houdt haar gezag, maar vormt voor de kerk niet perse een belemmering om man en vrouw als gelijk te zien en gelijke positie te verschaffen (Werkman 2011, 49).

3.3. Het ambt voor vrouwen in de NGK

Ook hier wordt gekeken welke argumenten hebben geleid tot de veranderende positie van de vrouw en tot openstelling van de ambten voor vrouwen in de NGK. De NGK en de GKv staan dicht bij elkaar en volgen elkaars discussies nauwlettend. Opvallend is dat de openstelling van de ambten hier stapsgewijs ging: van diaken (1995), ouderling (2004) tot predikant (2007). Belangrijke redenen voor deze stapsgewijze aanpak: eenheid bewaren binnen eigen gelederen en niet geïsoleerd willen raken van onder andere de GKv.

De discussie over vrouwen in het ambt startte op de Landelijke Vergadering (LV) van 1978 (ActaLV1978, 57). Aanleiding was de groeiende aandacht voor dit onderwerp binnen de kerk, want: hoe tijdgebonden zijn de teksten van Paulus? En gaat het hier om schriftgezag of schriftverklaring (LV1978, 61). Er was behoefte aan duidelijkheid en het met één mond spreken. Dat had onder andere te maken met een gemeente in Groningen die een vrouwelijke ouderling had aangesteld (ActaLV1978, 57).⁵⁹ Op de LV in 1994 wordt besloten dat het

⁵⁹ Het betreft hier de zogeheten Tehuisgemeente in Groningen. De groep had zich afgescheiden van de GKv vanwege de kritiek op de heersende ‘ware-kerk-gedachte’. De gemeente had zich daarmee ‘buiten het verband’

schriftuurlijk is dat vrouwen worden geroepen tot het ambt van diaken en dat ze ook deel uit mogen maken van de kerkenraad (ActaLV1994-5, 27). Argumentatie vindt men in Bijbelteksten. Maar wellicht het belangrijkste argument is dat de commissie geen tekst kon vinden die vrouwen verbiedt het ambt van diaken te vervullen (ActaLV1994-5, 27). De discussie over het openstellen van *alle* ambten voor vrouwen gaat hierna door.

Op de LV in 1998 in Doorn wordt een ‘Commissie Vrouwelijke ouderlingen en predikanten’ (VOP) benoemd. Een van de leden is voormalig ouderling van de NGK, en een van mijn geïnterviewden.⁶⁰ Op de LV van 2001 volgt een tussenrapportage van de VOP. De commissieleden melden dat er niet alleen vanuit hermeneutisch oogpunt wordt gekeken naar de kwestie, maar ook vanuit andere invalshoeken: ‘nood in de gemeente, apostolaat, het liefdegebod’. Er wordt spanning geconstateerd tussen de traditie van de kerk, die aangeeft dat het onschriftuurlijk is dat vrouwen ouderling of predikant worden, en het gebrek aan voldoende mannelijke ambtsdragers. Een afgevaardigde noemt dat ‘het nood-breekt-wet principe’.

In 2004 op de LV wordt het rapport van de VOP besproken. Daarbij is ook aandacht voor de relatie met de GKv en de Christelijk Gereformeerde Kerk (CGK). Want, isoleert de NGK zich niet van deze twee kerken wanneer ze besluiten de ambten open te stellen? De LV besluit het ambt van ouderling voor vrouwen open te stellen en het openstellen van het ambt van predikant verder te onderzoeken (ActaLV2004, 113). Dat onderzoek wordt op de LV in 2007 gepresenteerd. De LV neemt de conclusie van het rapport over: vrouwen mogen ook predikant worden (ActaLV2007, 37).

Conclusie

De NGK zag zich eind jaren 70 min of meer gedwongen het onderwerp vrouwelijke ambtsdragers op de agenda te zetten, omdat een gemeente in Groningen al een vrouwelijke ambtsdrager had aangesteld. Er volgden zoetjes aan meer gemeentes die vrouwelijke diakenen aanstelden. Er was behoefte aan eenheid op dit punt. De discussies gaan in eerste instantie

gesteld, zoals de NGK zich eerst noemde. Ook zochten zij samenwerking met de ‘synodalen’ met wie ze in 1968 samengingen. (tehuisgemeente)

⁶⁰ Als predikantsvrouw had ze ervaring met het kerkelijk reilen en zeilen. Toen ze werd gevraagd om deel te nemen in de VOP reageerde ze verbaasd, maar ze zei ‘ja’. Toen ze merkte dat ze de enige niet universitair geschoolde was, voelde ze zich ‘een beetje het gehoor van gewone mensen’ en zag ze het als haar taak om ‘dat ene beetje te vertalen naar jantje, pietje en het keukenmeisje’ (7).

over het wel of niet schriftuurlijk achten van vrouwelijke ambtsdragers. Later verbreedt de discussie zich onder meer naar de betekenis van het ambt en de man/vrouw verhouding in de kerk; gebrek aan mannelijke ambtsdragers. Eenzelfde discussie die ook in de GKv zichtbaar werd naarmate het proces vorderde. Wat opvalt in het hele proces van vrouwelijke ambtsdragers is dat de NGK bij deze discussie ook denkt aan de verhouding met de CGK en de GKv. Ze lijken zich niet teveel willen isoleren van deze kerken die zo dicht bij hen staan. Een geleidelijk proces van eerst diaken, toen ouderling en weer later ook predikant. Daarvan was bij de GKv geen sprake; daar was het van niets naar alles.

Dit voor wat betreft de context waarbinnen vrouwen in de PKN en NGK hun positie 'veroverden'. Nu volgen de ervaringen van vrouwelijke ambtsdragers in deze kerken. Daarbij wordt geciteerd uit de gehouden interviews.

3.4. Ervaring van vrouwelijke ambtsdragers in de PKN en NGK

3.4.1. Inleiding

In dit hoofdstuk worden vier vrouwen gevraagd naar wat het ambt voor hen betekent en hoe zij invulling geven aan het ambt. In hoeverre verschillen hun ervaringen en antwoorden met die van de GKv-vrouwen? Wat zijn eventuele valkuilen voor GKv-vrouwen?

Hierbij wordt ingezoomd op:

- ambtsvisie + praktische invulling van het ambt: welke waarde kennen ze toe aan het kerkelijk ambt en hoe vullen ze dat concreet in? Wat heeft hun vrouw-zijn hierin te betekenen?
- theologische legitimatie: vanuit de Bijbel gezien (theologische onderbouwing) zijn vrouwen evenals mannen gerechtigd om ambtsdrager te mogen worden. Duidelijk zal worden dat de postmoderne tijdsgeest van invloed is op het anders interpreteren van de Bijbel, wat uiteindelijk geleid heeft tot openstelling van de ambten.

Bij de geïnterviewden is de leeftijd vermeld om de lezer iets meer context te kunnen geven over de achtergrond van de desbetreffende persoon. De cijfers achter de citaten corresponderen met de paginanummers uit de getranscribeerde interviews.

Predikant PKN01 (60+)

Predikant PKN02 (35+)

Predikant NGK (60+)

Ouderling NGK (70+)

3.4.2. Ambtsvisie

Welke betekenis geven de vrouwen zelf aan hun ambt en hoe spreken ze erover?

Uit de citaten blijkt dat alle vrouwen een bijzonder en religieus gevoel hebben bij en gewicht toekennen aan het ambt. Het is duidelijk anders dan ander werk in de gemeente. Het religieuze aspect verwoorden ze als ‘verantwoordelijkheid’. Ze voelen zich in hun ambt verantwoordelijk voor de gemeente. De theologische legitimatie wordt door de NGK geïnterviewden benadrukt; het is niet alleen een gevolg van de postmoderne tijdsgeest en de

emancipatie van de vrouw, maar de nieuwe positie van de vrouw wordt ook vanuit de Schrift gesteund.

Wat betekent het ambt?

Predikant PKN01:

“Voor mij is ambt een van de taken en verantwoordelijkheden binnen de kerkgemeenschap waarvoor je wordt aangesteld [...] en wordt gezegend. Je doet dat gesteund door het werk van de geest. Maar je doet dat ook gesteund door de gemeenschap.” (1)

Heeft het een andere lading dan bijvoorbeeld iemand die een catechisatiegroep leidt?

“Het stuk dat je deel uitmaakt van de kerkenraad, vind ik zelf wel iets belangrijks. Ik hecht er wel heel erg aan dat de ambten er zijn. [...] Het is ook die gedeelde verantwoordelijkheid voor het leven van de kerk.”

Predikant PKN02:

“Voor mij betekent in het ambt staan toch ook dat het niet om mij draait. Ik draag ook echt een toga op zondag meestal en dat is ook onderdeel van mijn ambt. Maar als ik daar sta dan sta ik deels als mezelf, maar het gaat niet om mij. Dus is voor mij het ambt toch wel een soort van verantwoordelijkheid.” (5)

“De betekenis van het ambt lijkt niet meer zo door te dringen. Mensen zeggen wel eens tegen mij: maar de kerk is toch eigenlijk gewoon een clubje ofzo, dan zeg ik altijd: dat is het natuurlijk aan de ene kant wel, maar aan de andere kant is het ook veel meer, en daar bepalen juist die ambten ons ook bij. [...] Het is niet onze kerk, het is uiteindelijk Gods kerk.” (15)

De ouderling uit de NGK ziet verschil tussen een vrouwelijke ambtsdrager en een vrouwelijk gemeentelid die catechese geeft, een jeugdvereniging leidt, of pastorale bezoeken doet.

Ouderling NGK:

“Een ambtsdrager komt kijken hoe leef jij in je geloof, wat beleef je, wat ervaar je. [...] Toch een beetje ingaan op het leven van de mensen persoonlijk. Mijn man zou zeggen: kom even aan je ziel peuteren. (pag. 14)

Je komt dan speciaal met je opdracht boven je, en dat vond ik heel bijzonder op die bevestigingszondag. [...] Ik weet niet wat het was [...] het lijkt wel of ik een soort van ... dat voelde ik gewoon in mij, een soort bemoediging van, toe maar, je mag het doen. Dat gevoel, door dat hele gebeuren, dat formulier en wat de dominee toen zei, toen kreeg ik echt een heel bemoedigend idee. [...] (14)

Ik had die bevestiging zondag nodig om te weten van: nou het is van hogerhand ook gezegend.”(15)

Vrouwen kennen allemaal een zeker gewicht toe aan het ambt. Het is meer dan een gewone functie, maar dat verklaren ze vooral vanuit de belevingskant. De vrouwen geven geen kerkelijke of institutionele definitie, maar beschrijven vooral wat het met hen persoonlijk doet, en wat ze ermee dóen. Ze bespreken het vanuit het lived religion perspectief. Het concept lived religion zoals gedefinieerd door Meredith McGuire: religie uitgedrukt en ervaren in het leven van het individu (McGuire 2008, 4, 39). Hoewel McGuire belang hecht aan de individuele ervaring van religie, toch kun je het niet losmaken van de ervaring met en in het instituut (Nyhagen and Halsaa 2016, 39). Het gaat ook om zorg en aandacht voor anderen (Nyhagen and Halsaa 2016, 40). Het geestelijke aspect van het ambt verbinden deze vrouwen onder andere aan verantwoordelijkheid voor de kerk en de gemeenschap. Ze spreken daarover in religieuze termen: ‘je wordt gezegend, gesteund door de gemeenschap’, ‘ik sta daar als mezelf, maar het gaat niet om mij’, ‘van hogerhand gezegend’. Dat vrouwen hun religie ervaren vooral in de persoonlijke relatie met anderen of de gemeenschap, wordt hier bevestigd (Ozorak 1996, 18).

De theologische legitimatie van het ambt is voor de geïnterviewden uit de NGK een belangrijk punt. Ze geven toe dat ze de Bijbel anders zijn gaan lezen het gaat om de positie van de vrouw.

Predikant NGK:

“Theologisch gezien vind ik het fijn dat ambt je iets geeft wat je van jezelf niet hebt. Het recht om namens God te werken. [...] Als het alleen gaat om mij, dan zie ik altijd zoveel fouten. [...] Een ambt geeft je ruimte, je krijgt een podium om dingen te doen. [...] Dat podium moet je gegeven worden.” (16)

Toen de ouderling van de NGK werd uitgenodigd deel uit te maken van de commissie VOP die onderzoek deed naar vrouwelijke ambtsdraggers, had ze over het thema nog nooit echt

nagedacht. Door zich in de materie te verdiepen en kennis te verzamelen, vormde ze zich een mening.

“Het was voor mij niet zo ’n item. [...] Maar gaandeweg kantelde mijn beeld. [...] Ik leerde toch wel inzien dat hoe genuanceerd je kunt spreken daarover en dat het niet allemaal zo in beton gegoten is. [...]. Met de Bijbel in de hand, kun je de gekste beweringen doen, maar het ligt veel dieper vaak.” (8)

De zwijgteksten zijn voor haar geen argument meer.

“Dat doet Paulus in zijn tijd. [...] Dat moet je gewoon meenemen. [...] De Here God zegt tegen Eva, met smart zul je kinderen baren en naar uw man zal uw begeerte uitgaan. En dat is niet een opdracht, nee dat is gewoon een vloek. [...] En dat hebben ze altijd verkeerd geïnterpreteerd. [...] Het was niet een minderwaardig wezen, zoals er eeuwenlang over gedacht is. Daar kan ik me nou over opwinden!” (23)

Uit deze opmerking blijkt dat ook een andere manier van Bijbellezen, het minder ‘letterlijk’ nemen, ruimte gaf aan vrouwen om anders naar zichzelf en hun positie in de kerk te kijken. Hoe conservatiever de kerk, hoe langer het duurde voordat er ruimte kwam voor een andere interpretatie van Bijbelteksten over, in dit geval, de positie van de vrouw in de kerk, blijktens de historie van de PKN, NGK en GKv. Irby stelt dat gender in conservatieve religies gaat over accentueren van de verschillen (Irby 2014, 1274). Dit verklaart wellicht ook waarom de ambten bij de wat meer vrijzinnige ‘synodalen’ eind jaren zestig opengingen en de meer conservatieve GKv pas 50 jaar later. Daarover meer in hoofdstuk 4. Agency gaat dus niet alleen over wat vrouwen *wel* maar ook wat ze *niet* doen (Burke 2012, 6).

Hoewel vrouwen de laatste decennia meer zeggenschap hebben gekregen in de kerk, stonden ze niet altijd zelf op de barricaden om gelijke rechten af te dwingen. Predikant PKN02 is opgegroeid in de behoudende Gereformeerde Bond:

“Ik heb nooit die rebelseid gehad van: daar moeten ook vrouwen ofzo op de kansel [...] terwijl ik dat wel vind, maar het voelt ook als een blok, daar kom ik toch niet tegenin.” (4)

Blijkbaar was de dominantie van de mannen te groot. Hoewel we sinds de jaren zestig van de vorige eeuw een langzame verschuiving zien optreden, domineren mannen in wereldreligies nog steeds de kerk, ze interpreteren heilige teksten en hebben autoriteit (Mikaelsson 2016, 762). Dat blijkt duidelijk uit de discussies omtrent vrouwen in het ambt. Die werden

hoofdzakelijk gevoerd door mannen. Vrouwen deden evengoed dingen waar ze veel voldoening uithaalden; de relatie en de verbinding met anderen (Ozorak 1996, 27). Dat gaf ze zelfvertrouwen en een gevoel van ‘belonging’ (Ozorak 1996, 17). Ze lieten de leiding over aan mannen. Bovendien waren ze, zeker tot aan de jaren zestig en zeventig, vaak lager opgeleid en meer gericht op het gezin, waar ze hun handen vol aan hadden. Pas toen vrouwen zich ook (theologisch) gingen verdiepen in de materie en kennis vergaarden, zoals de ouderling van de NGK vertelt, en ook steeds vaker gingen studeren, keken ze ook kritischer naar hun eigen positie in de kerk.

Conclusie

Opvallend is dat de geïnterviewden uit de PKN – waar vrouwen al sinds 1968 ambtsdrager zijn – evenals als de geïnterviewden uit de NGK het geestelijke aspect van het ambt benadrukken. Een veranderende positie van de vrouw in de kerk leidt niet perse tot een andere ambtswaardering. De ruime schriftopvatting van de ‘synodalen’ die altijd werd bestreden door de GKv, en een ‘knieval voor de tijd’ werd genoemd, in dit geval openstellen van de ambten voor vrouwen, leidt niet tot waardevermindering van het ambt. De theologische legitimatie wordt door de NGK-geïnterviewden benadrukt. Het gaat hen niet enkel om de erkenning van de talenten van vrouwen, maar ook om het serieus nemen van de Bijbel.

3.4.3. Ambtsinvulling

Hoe vullen vrouwen het ambt voor zichzelf in, en vinden ze dat vrouwen daar anders in acteren dan mannen? In de vorige paragraaf werd duidelijk dat het ambt een geestelijke lading heeft voor de vrouwen. Tegelijkertijd kijken ze heel praktisch naar de invulling: zorg dat het werkbaar is voor iedereen en dat mensen mogen doen waar ze goed in zijn. De geïnterviewden zien het ambt niet als iets exclusiefs, maar als een gedeelde verantwoordelijkheid met de gemeente.

Hoe ‘werkt’ het ambt in de praktijk

Predikant PKN 01:

“Ik vind het zelf wel belangrijk dat die ambten blijven bestaan. [...] Maar dat je de boel dan ook zo organiseert dat ze ook werkbaar is voor iedereen. En dat je zeg maar,

de invulling van het ambt, dat je daar dus ook variatie in aanbrengt. [...] dat je mensen kiest naar hun talenten en daar het ambt ook een beetje op inricht.” (1)

Het ambt heeft zowel een geestelijke, zoals bleek uit het vorige hoofdstuk, als een praktisch kant.

Predikant PKN02:

“Ja en ik denk dat die twee kanten dus wel wat laagdrempeliger kunnen. [...] dat het niet iets is dat je alles weet en alles gelooft [...], maar dat je samen probeert te zoeken naar wat is de weg voor de gemeente en dat je daarin je verantwoordelijkheid voelt. En aan de andere kant denk ik dat er gewoon dingen gedaan moeten worden. Wat mooi is van het ambt, bijvoorbeeld het brengen van bloemen naar iemand dat dat ook een soort geestelijke lading krijgt.[...] Het is dus niet alleen maar dat bloemetje brengen, maar ook het omzien naar je medemens waarin je iets van jezelf ziet, maar misschien ook wel iets van God.” (pag. 14)

Predikant NGK:

“Je maakt door erg nadruk op het ambt te leggen, maak je van mensen snel consumenten. [...] de beweging moet omgekeerd zijn. Je moet mensen stimuleren dat zij in beweging komen, om dat wat zij hebben, want de geest is aan de gemeente gegeven.” (16)

De geïnterviewden zien het ambt als iets geestelijks, maar ook als iets dat gewoon praktisch moet werken, én wat je samen doet. Dus: ‘zorg dat het werkbaar is’, ‘samen zoeken en daarin je eigen verantwoordelijkheid nemen’, ‘mensen stimuleren in beweging te komen’. Predikant PKN02 merkt op dat het aanzien van het ambt soms wat te hoog is, waardoor mensen denken dat ze als ambtsdrager ‘alles moeten weten en geloven’. De vrouwen leggen nadruk op gedeelde verantwoordelijkheid van ambtsdragers en gemeenteleden.

Over hun vrouw-zijn ten aanzien van het ambt

Voegen vrouwen iets (anders) toe en wat merken ze daar zelf van? De geïnterviewden vinden hun vrouw-zijn van meerwaarde voor de gemeente. De predikanten uit de PKN, die al langer gewend zijn aan vrouwelijke ambtsdragers, leggen in hun antwoorden een ander accent dan de vrouwen uit de NGK. De PKN-predikanten zien een verschil tussen man en vrouw, maar

benadrukken het belang en de gelijke positie van man en vrouw in de kerk. De vrouwen uit de NGK spreken meer over hun persoonlijke, redelijk nieuwe positie als vrouw in de kerk.

Ouderling NGK was de eerste vrouwelijk ouderling in haar gemeente.

“Als vrouw zet je wel een beetje een ander stempel. Bijvoorbeeld met bepaalde kwesties [...] scheidingskwesties. [...] jouw kijk geef je erop, vanuit de vrouwelijke kant [...] dat dat er wel iets toe doet, dat jij er anders naar kijkt.

“Mannen zijn meer met hun hoofd. Vrouw is veel meer met het hart.” (22)

Een ander voorbeeld waarin geïnterviewde zelf ervaren heeft dat haar vrouw-zijn van meerwaarde was.

“Ik kwam bij een weduwnaar [...] en die kwam een beetje uit de zware hoek. Daar zag ik heel erg tegenop. Dus ik kwam bij hem binnen en ik zei: ik ben je ouderling, hoe sta je daar tegenover? ‘Nou’, hij zegt, ‘dat vind ik prima, want vrouwen stellen de goede vragen’. Enorm compliment.”

Predikant NGK vertelt over de reacties op haar preken waarin mensen zeiden:

“Wat is dat anders als een vrouw preekt, wat komt dat dichtbij. [...] “Ik kom niet met voorbeelden van voetbal aan, maar [...] bijvoorbeeld dat je op een schoolplein staat en wat daar gebeurt. Of ik snap dat kinderen gepest worden op school of ik zit veel meer in het gezinsleven ingeworteld dan de gemiddelde predikant, die vaak met voorbeelden aankomt die hij uit media haalt ofzo. Daar zat het ‘m geloof ik in.” (11)

Predikant PKN01:

“Ja, dat vrouwen over het algemeen anders vergaderen, anders denken, enzovoort, dat is wel zo [...], maar dat vind ik toch eigenlijk niet het allerbelangrijkste. Het belangrijkste dat gewoon de helft met al haar capaciteiten enzovoort, die doet niet mee. Dat is gewoon dom.” (8)

Predikant PKN01 heeft in haar woonplaats ook contact met de Gereformeerde Bondsgemeente waarin vrouw geen ambtsdrager mogen zijn.

“Je ziet dus dat zo’n kerkenraad gewoon ja, heel eenzijdige besluiten neemt of een eenzijdige visie heeft omdat ze die andere belangrijke visies van die goeie vrouwen er gewoon niet bij betrekken.” (8)

Predikant PKN02 merkt op dat vrouwelijke ambtsdragers eigenlijk niets nieuws is.

“De verhalen van vrouwen zijn heel erg onderbelicht.[...] Je kan wel [...]denken: oh ja vrouwen hebben dat nooit gedaan en nu kunnen ze het opeens, maar er zijn altijd vrouwen geweest die dit soort dingen hebben gedaan. [...] het verspreiden van die verhalen is enorm krachtig.” (16)

Vrouwen waren in de vroegchristelijke kerk heel actief. Ze stichtten thuisgemeentes en gaven daar leiding aan (Savala 2020, 126). In het Nieuwe Testament spreekt de apostel Paulus positief over deze vrouwen. Naar mate het christendom een wettelijke status kreeg in het Romeinse rijk, werd de kerk onderworpen aan het patriarchale Romeinse systeem. Vrouwen werden gemarginaliseerd en vanaf de 4e eeuw was er in het kerkelijk bestuur alleen nog maar plek voor mannen.

Verhalen vormen je identiteit. De (kerk)geschiedenis is merendeels verteld door mannen. Zij verschaften zichzelf daarmee een machtspositie en kregen controle over religieuze verhalen (Jones 2011, 8). De kerk werd daardoor een patriarchaal systeem dat de positie van de vrouw sterk bepaald heeft (Mikaelsson 2016, 763). Nu vanaf de 20e en 21e eeuw vrouwen in de (gereformeerde) kerk langzaam terrein winnen en op leidinggevende posities te vinden zijn, kunnen zij een begin maken met hun eigen verhalen over kerk en religie. In dit geval gaat het over hun roeping, hun ervaring als vrouwelijke drager van een ambt en waarin ze wel of niet verschillen met mannelijke ambtsdragers. Susan Starr Sered noemt dat ‘domestication of religion’. Het proces waarbij vrouwen de door mannen bedachte symbolen en rituelen ombuigen naar een vrouwelijk geloofssysteem. In dit geval dat vrouwen de mannelijke interpretatie van ambtsdrager herinterpreteren of accenten verleggen op een manier die beter aansluit bij hun vrouw-zijn (Gemzoë and Keinänen 2016, 15).

3.4.4. Conclusie

De geïnterviewden vertellen over de verschillende aspecten van hun ambt en waarvan zij vinden als vrouw een verschil te kunnen maken: ouderling NGK over pastorale zorg en het snijvlak kerkelijk en moreel oordeel (‘mannen meer met hun hoofd, vrouwen met hun hart’ en ‘vrouwen stellen de goede vragen’) en predikant NGK in het preken (‘wat komt dat dichtbij’). De PKN-predikanten trekken het breder. Ze ervaren beiden een verschil in het handelen van vrouwen, maar benadrukken vooral het belang van participatie van vrouwen in de kerk: ‘de

helft van met al haar capaciteiten doet niet mee, dat is dom'. En 'de verhalen van vrouwen zijn heel erg onderbelicht'. De gelijkheid tussen man en vrouw – een belangrijke westerse waarde - wordt door de geïnterviewden vertaald als gelijke rechten. Ze constateren een (waardevol) verschil tussen man en vrouw, maar vinden tevens dat dat niet mag leiden tot ongelijkheid in de vorm van machtsverschil waarbij mannen wel en vrouwen geen ambtsdrager mogen worden.

In het volgende hoofdstuk vertellen de vrouwen of ze belemmeringen ervaren en er wordt gevraagd naar een reactie op bepaalde vooronderstellingen over vrouwelijke ambtsdragers uit GKv-kring.

3.5. Belemmeringen/knelpunten en vooronderstellingen

In dit hoofdstuk worden belemmeringen genoemd die de vrouwelijke ambtsdragers uit de PKN en NGK in de interviews hebben benoemd. Daarnaast is deze vrouwen een aantal vooronderstellingen, afkomstig uit GKv-kring voorgelegd. Het doel van deze informatie is om te kijken in hoeverre de GKv-vrouwen hetzelfde ervaren of ervan kunnen leren. Voor wat betreft de vooronderstellingen wordt gekeken of die zijn uitgekomen.

3.5.1. Belemmeringen

Ervaren de geïnterviewden belemmeringen of knelpunten bij de uitoefening van hun ambt vanwege hun vrouw-zijn? En geldt dat net zo goed voor de twee predikanten uit de PKN, die al 50 jaar vrouwelijke ambtsdragers kent, als voor de 'collega's' uit de NGK die minder lang te maken hebben met vrouwelijke ambtsdragers? Hoewel vrouwelijke ambtsdragers in de PKN al lang geaccepteerd zijn, toch ervaren de PKN-predikanten dat er anders op ze gereageerd wordt. De NGK-predikant benadrukt het belang van goede begeleiding.

Predikant PKN 01:

“Ja, heel af en toe komt het voor dat iemand niet een vrouw als predikant in het pastoraat wil hebben. [...] “Het zijn mannen. Het heeft met leeftijd te maken, maar het heeft volgens mij heel erg te maken met dat ze dan nadenken over hun begrafenis en dan denken: ja, maar mijn familie, dat gaat gewoon niet als ik begraven word door een vrouw. [...] Niet zozeer de [...] eigen overtuiging, [...], maar die achtergrond en dat ze de familie niet voor het hoofd willen stoten.”(2)

De predikant ervaart druk als vrouw, maar wil tegelijkertijd een rolmodel zijn voor jonge meisjes.

“Ja, je moet beter presteren en dat is in de hele samenleving zo he. Vrouwen op bijzondere posities hebben echt het idee dat ze twee keer zo hard [...] echt het beter moeten doen. Ik geloof dat ik zelf ook zo... [...] Ik denk dat ik dus inderdaad meer mijn best doe of gedaan heb om aardig gevonden te worden [...] of meer dacht van uh...nou moet ik wel met een heel goed verhaal komen hierover [...] Maar ik vind ook de voorbeeldfunctie die maakt dat je heel erg je best doet.” [...] Wat je hier in de kerk laat zien aan meisjes, ze hoeven geen predikant te worden, maar ook in hun eigen omgeving laten zien als vrouw, dat je een leidinggevende positie hebt.”(12)

Predikant PKN02:

“Ik heb het een keer gehad met een uitvaart [...] toen was er gedoe bij de familie. En ze vonden dat heel moeilijk om te zeggen want hun vader of moeder was waarschijnlijk tegen vrouwen of zoiets en daar wilden ze aan vasthouden dus dan vonden ze het gek als een vrouw dan die uitvaart zou doen.”

“En ik heb hier soms ook wel eens aanvaringen gehad met bepaalde mannen die dan heel hoog [...] in hun testosteron zaten en dan heel erg het mannetje zijn [...] Alleen al het feit dat je vrouw bent iets met hen doet ofzo [...] Als een vrouw dan ergens een besluit neemt en dan zegt: dat gaan we niet doen. [...] Het zijn altijd mannen die op die manier in een soort van hun ambtelijk recht gaan staan ofzo en dan een ander daarmee teniet doen.” (17)

De ouderling van de NGK ging eens op bezoek bij een gemeentelid, een vrouw die haar niet erkende als ouderling.

“Ik kwam bij haar binnen en toen zei ze: wil allereerst tegen je zeggen dat ik je niet zie als mijn ouderling. [...] Had ik ook verwacht. [...] Toen heb ik aan het eind gevraagd van uh, vind je het goed dat ik in het kader van het ambt van alle gelovigen [...] dat we samen bidden. En dat vond ze goed.” (13)

De predikant van de NGK ervaart geen belemmeringen:

“Vrouwen en mannen, het speelt hier allemaal niet. [...] Het is hier gewoon geen issue. [...] Dat lucht mij wel op, moet ik zeggen, nou kan ik me eindelijk gewoon op het werk concentreren dan op het feit dat ik vrouw ben.” (14)

Maar ze merkt wel op dat vrouwen soms nog moeten wennen aan de vergadercultuur.

“Er werd een vrouw diaken die is huilend afgedropen omdat ze [red] gewoon niet tegen dat vergaderklimaat kon.[...] Je moet die vrouwen flink coachen als ze beginnen. [...] Mannen hebben altijd gedacht: ik kan misschien ouderling worden, maar vrouwen hebben er nooit over nagedacht en die plonzen erin en schrikken zich rot.”(19)

De PKN kent al 50 jaar vrouwelijke predikanten en toch ervaren ze soms nog problemen, blijkt uit hun verhalen. Als voorbeeld noemen ze uitvaarten, waarbij sommige leden aangeven moeite te hebben met een vrouwelijke voorganger. Predikant PKN01 voelt druk om als vrouw beter te presteren en aardig gevonden te worden, waarbij ze erkent dat dat ook een maatschappelijk probleem is. Onrecht tegen vrouwen ligt niet alleen aan religie maar ook aan genderongelijkheid (Nyhagen 2017, 506). De predikant vindt het belangrijk om in haar rol als vrouwelijke leidinggevende een voorbeeld te zijn voor meisjes. Predikant PKN02 vertelt over confrontaties met mannen, waarin ze merkt dat ‘alleen al’ haar vrouw-zijn bepaalde reacties oproept. De NGK-predikant ervaart in haar gemeente zelf weinig belemmeringen (daarbij gezegd dat ze nog maar 3 jaar predikant is en minder ervaring heeft dan de PKN-predikanten), maar heeft wel gezien dat vrouwen stuklopen op de vergadercultuur. Daarbij pleit ze voor goede begeleiding van vrouwen. De ouderling uit de NGK werd niet als zodanig geaccepteerd door een gemeentelid.

De genoemde belemmeringen hebben te maken met seksisme: beter moeten presteren, dominantie van de man (besluit van een vrouw wordt niet geaccepteerd), mannelijke vergadercultuur, niet accepteren van een vrouw in een bepaalde positie. Hierbij opgemerkt dat seksisme niet alleen een man/vrouw kwestie is blijkens de anekdote van ouderling NGK. Een vrouwelijk gemeentelid heeft ook bezwaar tegen een vrouwelijke ambtsdrager.

Uit deze verhalen wordt bovendien duidelijk dat seksisme niet ophoudt op het moment dat de ambten formeel worden opengesteld. Dat blijkt ook uit onderzoek van het Nederlands Dagblad uit 2021 waarin 9 op de 10 voorgangers zegt seksisme te ervaren bij haar werk in de kerk.⁶¹

⁶¹ <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1042190/negen-op-de-tien-vrouwelijke-voorgangers-ervaart-seksisme-bij-h>

3.5.2. Vooronderstellingen

De vooronderstellingen die de geïnterviewden zijn voorgelegd, komen deels uit literatuur en opmerkingen uit de GKv-kring, zoals die zijn opgenomen in de thesis van Teunissen uit 2014. Eerst volgt een toelichting op die vooronderstellingen en vervolgens de reactie van de geïnterviewden.

a. vrouwen zijn meer gericht op zorgen/dienen en mannen meer op leidinggeven

b. met vrouwelijke ambtsdragers meer keus en dus minder vacatures

c. vrouwen nemen het over

Toelichting op vooronderstellingen

Vooronderstelling a: vrouwen zijn meer gericht op zorgen/dienen en mannen meer op bestuur en dus zie je dat terug bij de invulling van de ambten.

Deze vooronderstelling komt voort uit algemene stereotypering van mannen en vrouwen, zoals: mannen zijn leiders, assertief, ambitieus en dominant en vrouwen zijn gevoelig, naïef, vriendelijk en zorgzaam (atria).⁶² Vanuit christelijk oogpunt, en daar gaat het hier natuurlijk om, worden de verschillen tussen de seksen theologisch verantwoord. Man en vrouw zijn verschillend geschapen en hebben verschillende eigenschappen en verantwoordelijkheden (Folkers et al. 2016, 176). Daarbij is er sprake van een goddelijke ordening; de man is eerder dan de vrouw geschapen en daarom roept God de man tot hoofd en de vrouw tot onderdanigheid. Verschillen die ook in de kerk zichtbaar moeten zijn, zoals bijvoorbeeld dat alleen mannen leidinggeven. Volgens de auteurs van *Zonen & dochters profeteren* ligt deze gedachte ten grondslag aan het besluit van de synode van de GKv in 2014 om vrouwen niet toe te laten tot de ambten (Folkers et al. 2016, 177). De synode spreekt onder andere over ‘geestelijke leiding die aan mannen is gegeven’, ‘bijzondere en aanvullende verschillen tussen man en vrouw’ (ActaGKv2014, 41). Deze vooronderstelling is niet alleen een maatschappelijke stereotypering maar komt ook voort uit een traditionele religieuze gedachte. Zien de geïnterviewden dat terug in de verschillende ambtsinvulling van mannen en vrouwen?

⁶² <https://atria.nl/nieuws-publicaties/beeldvorming-stereotypering/hoe-werkt-genderstereotypering/>

Vrouwen worden vaak in verband gebracht met lichamelijke en emotie en mannen meer met rationaliteit (Leene 2013, 144). Volgens Leene blijkt uit onderzoek dat dat niet klopt, wel dat vrouwen anders reageren op emoties. Daarnaast spelen stereotyperingen een belangrijke rol, bevestigen ook McMorris and Glass. Vrouwen worden in religiestudies nog te vaak geassocieerd met het lichamelijke, de emotie, en niet als een groep die lange tijd is gemarginaliseerd (McMorris and Glass 2018, 443).

Vooronderstelling b: met vrouwelijke ambtsdragers meer keus en dus minder vacatures.

Bij de discussie over vrouw in het ambt in de NGK werd spanning geconstateerd tussen de traditie van de kerk, die aangeeft dat het onschriftuurlijk is dat vrouwen ouderling of predikant worden, en het gebrek aan voldoende mannelijke ambtsdragers. Een afgevaardigde noemde dat 'het nood-breekt-wet principe' (LV2001, 7).

In de thesis van Teunissen uit 2016 werden leden en oud-leden van de GKv bevraagd op deze punten. Een geïnterviewde vertelt dat deze 'nood' wellicht een van de redenen is waarom de discussie in de GKv in gang is gezet. (Teunissen 2016, 48). De kerk ziet een afname van aantal leden en van betrokkenheid van leden, zoals het dilemma bij zoveel verenigingen en organisaties. Gevolg van individualisering en secularisering (Knibbe 2013, 3). Kun je stellen dat die nood deels wordt opgeheven wanneer vrouwen ook ambtsdrager kunnen worden?

Vooronderstelling c: vrouwen nemen het over.

Tijdens de discussie over het openstellen van het ambt voor vrouwen op de synode van de GKv in 2014 waarschuwt een spreker voor 'feminisering, met als resultaat dat mannen zich terugtrekken' (ActaGKv2014, 50). Een ander synodelid merkt op 'dat de mannen zich massaal zullen terugtrekken als de ambten opengesteld worden voor vrouwen' (ActaGKV2014, 37). Waarop de sprekers dat baseren wordt niet toegelicht. Je kunt het op twee manieren zien: mannen zijn blij dat ze niet overal verantwoordelijk meer voor zijn en trekken zich (graag) terug, of vrouwen zijn zo getalenteerd en ambitieus dat ze vaker dan mannen worden gevraagd, waardoor een machtsverschuiving ontstaat. Men vreest dat de kerkenraad straks bestaat uit een 'onevenredig deel vrouwen' of uit, zoals door een geïnterviewde wordt opgemerkt in de thesis van Teunissen 'voornamelijk oudere vrouwen, zoals bij de PKN, dat kan toch niet de bedoeling zijn' (Teunissen 2016, 36). Een andere reden kan zijn dat de status van het ambt voor mannen afneemt omdat vrouwen het nu ook kunnen

worden; devaluatie van het ambt (Teunissen 2016, 36). Hebben de geïnterviewden uit de PKN en NGK gemerkt dat vrouwen het overnemen?

Reacties van geïnterviewden op de vooronderstellingen

Vooronderstelling a: vrouwen zijn meer gericht op zorgen/dienen en de mannen meer op leidinggeven .

De geïnterviewden zien dat zowel mannen als vrouwen leidinggevende posities hebben in de kerk. Dat vrouwen meer zijn gericht zouden zijn op zorgen ziet een PKN-predikant vooral als een stereotypering. Hoewel vrouwen dezelfde taken als mannen vervullen in de gemeente, toch zijn ze zich, als ambtsdrager, bewust van hun vrouw-zijn.

Vraag: is het zo, zoals het veelgehoorde cliché, dat vrouwen beter zijn in het pastorale en mannen in het beleidsmatige?

Predikant PKN01:

“Nee dat is echt onzin. [...] Ik heb heel beleidsmatig supervrouwen meegemaakt [...] en ik heb hartstikke goede pastorale mannen.” (1.)

Ze erkent wel dat, hoewel ze niet is opgevoed met de traditionele man/vrouw opvatting, ze evengoed gevoelig is voor stereotyperingen als ‘vrouwen zijn beleidsmatig minder goed’

“Ik geloof dat ik het zelf ook zo [...] toch wel iets geïnternaliseerd van die traditionele man/vrouw opvatting, wat ik niet echt in mijn kerk heb meegekregen [...] niet in mijn opvoeding heb meegekregen, maar toch op de een of andere manier me eigen heb gemaakt: vrouwen zijn beleidsmatig minder goed, dat soort dingen.[...] Dat zijn dingen die gewoon in de maatschappij nog heel erg aan de orde zijn. [...] Ik denk dat ik dat ik inderdaad meer mijn best doe [...] om aardig gevonden te worden.” [...] maar ik vind ook de voorbeeldfunctie [...] dat je net zoveel waard bent.” (12)

Predikant PKN02:

“We hebben een vrouwelijke voorzitter van de kerkenraad. [...] Zij is heel pittig. [...] Een vrouw die [...] heeft ook carrière in de politiek”. (6)

Ze vindt het lastig om iets te zeggen over de toegevoegde waarden van vrouwen.

“Natuurlijk is er een verschil man vrouw, maar het is ook zo gendertyperend. [...] Wat ik hier zie is dat de vrouwen hier heel erg aan de ene kant op de zorgende lijn zitten. Dus dat ze echt gericht zijn op de mensen in plaats van het beleid [...] en de andere lijn die ik ook gewoon zie is [...] dat hier heel veel vrouwen zitten die vinden dat dingen gewoon moeten gebeuren. [...] En dat zie je ook wel in vergaderingen in de kerkenraad, dat ze dat belangrijk vinden en ook zien als hun taak.” (8)

Predikant NGK:

“Er is hier een vrouw voorzitter van de kerkenraad al sinds jaar en dag. [...] Je hebt hier vrouwelijke ouderlingen van 26, 27 jaar, dat zijn gestudeerde mensen die bestuurservaring hebben. Die doen het gewoon prima.” (14)

De stereotype benadering waarin de verschillende eigenschappen van vrouwen en mannen tot uitdrukking kunnen komen in de ambten, waarbij de (zorgende) vrouw meer geschikt zou zijn voor het pastoraat en de man voor het bestuur, zien de geïnterviewden niet terug in hun eigen gemeentes. Sterker in de gemeentes van de geïnterviewde predikanten zitten vrouwen in het bestuur. Predikant PKN02 ziet beide kanten van vrouwen terugkomen in hun rol als ambtsdrager: de gerichtheid op anderen én hun bijdrage tijdens vergaderingen. Predikant PKN01 merkt wel op dat, hoewel ze zelf niet is opgevoed met de traditionele man /vrouw opvatting, de stereotype benadering van man en vrouw geïnternaliseerd heeft: ‘je voelt je al gauw een bitch als je iets stevig vindt of zegt.’ Het gaat dus niet zozeer om wat vrouwen doen, maar vooral wat onze cultuur over vrouwen zegt (Jones 2011, 5). Gender is een sociale constructie die zich in onze geest heeft vastgezet, of geïnternaliseerd, zoals predikant PKN01 omschrijft. Predikant NGK ziet veel jonge, hoogopgeleide vrouwelijke ambtsdragers. Jonge vrouwen gaan studeren en zich ontwikkelen en willen hun kwaliteiten ook inzetten in de kerk.

Vooronderstelling b: met vrouwelijke ambtsdragers meer keus en dus minder vacatures

Heeft het nood-breekt wet principe, genoemd bij de NGK als argument voor openstelling van de ambten, nu ook het tekort aan ambtsdragers opgelost? En zal dat ook voor de GKv zorgen voor een grotere vijver om uit te vissen? In de PKN kan men al decennia putten uit een grotere groep en de in de NGK is dat al zo’n 20 jaar het geval. Bijna alle geïnterviewden constateren dat het moeilijk is om de vacatures op te vullen. Wel wordt er over het algemeen meer (praktisch) geredeneerd vanuit het aanbod: welk talent heeft iemand en hoe kunnen we hem/haar daarvoor inzetten.

Ouderling uit de NGK constateert dat het in haar gemeente nog steeds moeilijk is om mensen te krijgen voor het ambt. Zij wijdt dat aan het drukke bestaan van mensen.

“We mogen nu dan uit een grotere vijver vissen, maar er is nog steeds nood. [...] Het is een enorme belasting om dat erbij te doen.” (16).

Andere geïnterviewden wijzen op de andere invulling van het ambt. Vroeger werd je of diaken of ouderling met bijbehorend vast takenpakket. Tegenwoordig wordt er veel meer gekeken naar welke taak het best past bij welke persoon.

Predikant PKN01:

“Het is moeilijk om ambtsdragers te vinden [...] ik vind zelf wel belangrijk dat die ambten blijven bestaan, maar dat je de boel zo organiseert dat ze werkbaar is voor iedereen [...] en dat je daar variatie in aanbrengt. [...] Dat je mensen kiest naar hun talenten en daar het ambt ook een beetje op inricht.” (1)

Predikant NGK:

“Tot nu toe lukt dat aardig, maar wij werken hier met een taakgerichte kerkenraad. Het is een vraagsysteem. Als iemand een ouderling nodig heeft [...] kan die hem benaderen.” (20) “We hebben profielen met daarbij behorende taken. Mensen kunnen namen opgeven van wie ze geschikt vinden. (21) [...] Er rollen altijd wel weer mensen uit.” (22)

Ouderling uit de NGK constateert dat het nog steeds moeilijk is om mensen te krijgen voor het ambt. ‘We mogen nu dan uit een grotere vijver vissen, maar er is nog steeds nood.’ Zij wijdt dat aan het drukke bestaan van mensen: ‘Het is een enorme belasting om dat erbij te doen’. Andere geïnterviewden wijzen op de andere invulling van het ambt. Vroeger werd je of diaken of ouderling met bijbehorend vast takenpakket. Tegenwoordig wordt er veel meer gekeken naar welke taak het best past bij welke persoon. Zoals predikant PKN01 zegt: ‘Je kiest mensen naar hun talenten en daar richt je het ambt op in’. Dat wordt ook beaamd door predikant NGK. Het lukt volgens haar nog steeds om voldoende mensen te vinden. Ook haar gemeente werkt met een ‘taakgerichte kerkenraad’.

In kerken waar vrouwen al langer ambtsdrager zijn, lijkt het traditionele proces van aanstelling van ambtsdragers te zijn losgelagen. In het verleden ging men uit van de vraag: er zijn ambtsdragers nodig dus worden er mensen gevraagd. Nu kijkt men veel meer naar het aanbod: wie is geschikt voor welke taak, en wie kunnen we daarvoor vragen? Dat wil niet

zeggen dat alle vacatures snel zijn ingevuld. Ouderling NGK spreekt over tijdgebrek ‘mensen hebben het druk’. In de 21e eeuw is de binding met een kerk minder – Nederland is een van de meest gesecculariseerde landen wat kerkgang betreft (Knibbe 2012, 5) – en dat vertaalt zich ook in actieve betrokkenheid bij die kerk.

Vooronderstelling c: vrouwen nemen het over

De geïnterviewden zien dat vrouwen in hun gemeentes in de kerkenraad in de meerderheid zijn. Dat heeft echter niet geleid tot minder verantwoordelijkheid bij mannen, het is eerder een gevolg van de juiste vrouw op de juiste plek.

De predikant van de NGK ziet in haar eigen gemeente ‘een meerderheid aan vrouwen’ maar ziet daarin geen ‘feminisering’ zoals werd genoemd op GKv synode in 2014.

“Maar eigenlijk vind ik niet dat je kan zeggen: de vrouwen zijn zachter en de mannen zijn harder ofzo. Dat is hier gewoon helemaal niet zo. Iedereen heeft z’n eigen persoonlijkheid, een man of een vrouw doet er eigenlijk helemaal niet toe.” (20)

Predikant PKN01:

“Dat vind ik echt onzin! Er zijn absoluut meer vrouwen, maar dat is niet omdat mannen hun verantwoordelijkheid niet meer nemen. [...] Als het zo gaat dat mensen iets doen omdat ze er goed in zijn of dat graag willen doen, dan krijg je [...] die verdeling.” (17)

Predikant PKN02 constateert dat de nieuwe ouderlingen de laatste jaren altijd vrouwen waren.

“Ik denk uh, we hebben veel handige mannen, zeg maar. Klusjesmannen en die zijn praktisch ingesteld. [...] En die vrouwen zijn toch meer van nadenken over beleid en omzien naar elkaar. [...] Ook mensen (mannen. red) die ouderling zijn die zien zichzelf niet in dat contact met gemeenteleden of die zorgzaamheid. [...] meer van dan heb ik de verantwoordelijkheid voor regelingen.” (9).

Alle drie de predikanten constateren een meerderheid aan vrouwen in de kerkenraad. Ze zien dat niet als een ‘overname’. Ook zien ze niet dat mannen achterover gaan leunen. Men doet wat bij hem of haar past. In de gemeente van predikant PKN02 vertaalt zich dat in mannen die praktische dingen doen en vrouwen die zich bezighouden met beleid en omzien naar elkaar. Als met overname wordt bedoeld dat door de openstelling van de ambten meer vrouwen in de kerkenraad zitten, klopt dat. Wat niet klopt, blijktens de verhalen van de geïnterviewden dat

mannen zich terugtrekken; ze gaan andere dingen doen. De predikanten kijken niet zozeer naar de verdeling man/vrouw, hun focus ligt op persoonlijkheid en geschiktheid.

3.6. Conclusie

De geïnterviewde vrouwen bekijken het ambt vooral vanuit de belevingskant, en minder vanuit een bepaalde definitie. Ze gaan ermee aan de slag, ze (be)leven het ambt. Dat staat haaks op de kerkleiding of de kerk als instituut, die het ambt lange tijd enkel vanuit de theologische legitimatie bekeek, waardoor de ambten voor vrouwen gesloten bleven.

Bij de NGK was naast schriftuitleg ook het contact met andere kerken essentieel: geen vrouwelijke ambtsdragers omwille van de relatie met andere kerken. Kerken hielden elkaar voor wat betreft dit punt in de gaten, en daarmee vrouwen tegen. Dat wil niet zeggen dat ze het ambt enkel als iets praktisch zien: 'dingen moeten nu eenmaal gebeuren'. Het ambt heel wel degelijk een geestelijke lading voor ze. Ze ervaren dat bijvoorbeeld met het dragen van een toga bij het preken, in de verantwoordelijkheid voor de gemeenschap en de steun die ze daarbij ervaren, bij de bevestiging van hun ambt of bij het bezoeken van een gemeentelid. Stereotyperingen als 'vrouwen zijn meer gericht op het pastoraat en mannen op bestuur' zien ze niet terug bij de verdeling van de ambten; vrouwen geven net zo goed leiding in de kerk. Wel vinden de geïnterviewden dat vrouwen soms een andere benadering hebben en hun vrouw-zijn hierin meenemen. Er wordt door deze kerken meer gekeken naar geschiktheid en beschikbaarheid. De ambten mogen dan formeel zijn opengesteld voor vrouwen in de PKN en de NGK - en de acceptatie daarvoor is groot - dat wil nog niet zeggen dat processen van seksisme daarmee ophouden, blijktens ervaringen van geïnterviewden.

De gedeelde verantwoordelijkheid van mannen én vrouwen in de kerk, in de vorm van het ambt, is wel een belangrijke mate van erkenning voor vrouwen. Gender traditionele religies, waaronder het conservatieve protestantisme, benadrukken van oudsher de onderdanigheid van de vrouw en leiderschap van de man, aldus Burke (Burke 2012, 6). Het openstellen van de ambten voor vrouwen erkent dat het machtsverschil tussen de genders, dat vaak in een kerkelijke gemeenschap besloten ligt, kleiner wordt. Daarbij moet worden gezegd dat het machtsverschil niet alleen religieus maar ook cultureel bepaald wordt, zoals onder meer te zien is bij de emancipatiestrijd tijdens de Tweede Feministisch Golf (Post 2009, 122). Die (seculiere) emancipatie van de vrouw eind jaren zestig had bij de 'synodalen' invloed op de agency van vrouwen in die kerk. Agency vertaald als zelfbeschikking, je verhouden tot je omgeving, de invloed van de samenleving op je positie als vrouw, kwam tot uitdrukking in de

openstelling van de ambten. Overigens was het niet enkel een gevolg van emancipatie, maar ook van exegese. Ze konden geen Bijbelteksten vinden die het verboden.

In het hoofdstuk 4 komen de ambtsdragers uit de GKv aan bod. Zij vertellen over hun ervaringen en werpen tevens hun licht op de belemmeringen en vooronderstellingen zoals die aan hun PKN en NGK collega's zijn voorgelegd.

Hoofdstuk 4: ervaring van vrouwelijke en mannelijke ambtsdragers in de GKv

4.1. Inleiding

Wat zijn de eerste ervaringen van vrouwelijke ambtsdragers in de GKv? Voor deze scriptie ben ik op zoek gegaan naar hun verhalen. Belangrijkste vragen die daarbij zijn gesteld: welke betekenis en invulling geven de vrouwen aan het ambt en hoe kijken ze naar hun nieuwe positie? Een van de opvallendste uitkomsten: het belang van de theologische legitimatie voor hun ambt enerzijds en het aarzelend spreken over hun eigen roeping anderzijds. Verder: vrouwelijke ambtsdragers voelen waardering van mannelijke ambtsdragers, al ervaren ze soms een stereotype benadering. De beide predikanten hebben ervaring met seksisme.⁶³ Om te kijken of er al een verschil merkbaar is tussen man en vrouw als het gaat om de betekenis van het ambt en hoe ze erover spreken, worden in dit hoofdstuk ook mannelijke ambtsdragers geïnterviewd. Van oudsher staan mannen vooraan als het gaat om de invulling van het ambt. Door de openstelling van de ambten voor vrouwen verandert ook hun positie. Een van de vrouwelijke geïnterviewden (diaken³⁰) verwoordt het zo: ‘het vergt niet alleen een emancipatie van de vrouw, maar ook van de man’.

De mannelijke ambtsdragers zijn blij met de vrouwelijke collega’s en vinden daarvoor overtuigende theologische bewijzen. Opvallend verschil met de vrouwen: het spreken over hun roeping gaat ze makkelijker af.

Onder de vrouwen bevinden zich: een predikant, een jonge theoloog, een ouderling en twee diakenen. Ook komt nogmaals de predikant uit de NGK aan het woord. Zij was na 2017 beroepbaar in de GKv, maar maakte de overstap naar de NGK.

Onder de mannen bevinden zich: een predikant, een pastoraal werker en een ouderling.

De belemmeringen en vooronderstellingen uit hoofdstuk 3 worden bij de geïnterviewden tegen het licht gehouden en verwerkt in de conclusie van dit hoofdstuk.

⁶³ Voor deze scriptie gebruik ik de definitie van seksisme zoals omschreven in de Van Dale: discriminatie op grond van geslacht. In het onderzoek van Aliene Boele, dat zij deed in opdracht van het Nederlands Dagblad en dat in juli 2021 werd gepresenteerd, staat te lezen dat bij seksisme ‘onderscheid wordt gemaakt tussen mensen op basis van gender. Een vorm van discriminatie dus, waarbij individuen ongelijk worden behandeld in gelijke gevallen vanwege hun geslacht’ (Boele 2021, 8). Dat vrouwen geen ambtsdrager mogen worden duidt zij niet als seksisme, maar als een theologische interpretatie. ‘Het is geen poging de vrouwen bewust pijn te doen’. In mijn onderzoek kies ik ervoor om deze uitsluiting wel als seksisme te duiden.

4.2. Ervaring van de positie en de theologische legitimatie van vrouwelijke ambtsdragers

De leeftijd van de geïnterviewden is vermeld omdat daarmee mijns inziens de ontwikkeling van het gereformeerde denken over dit thema in de kerk duidelijk wordt. In 1993 mochten vrouwen in de GKv voor het eerst meedoen aan de verkiezing van mannelijke ambtsdragers. De geïnterviewden van 50+ hebben deze omslag bewust meegemaakt. Zij hebben het proces van verandering van positie van de vrouw in de kerk zien gebeuren. Voor vrouwen van 30+ is het meer vanzelfsprekend dat vrouwen mee mogen doen.

Ouderling (55+)

Predikant (35+)

Theoloog (20+)

Diaken (50+)

Diaken (30+)

Predikant NGK (zie hfd 3)

4.2.1. Ambtsvisie en roeping: wat betekent het ambt voor vrouwen?

Wat betekent het voor deze vrouwen om ambtsdrager te zijn en voelen ze zich geroepen?

De vrouwen zien de betekenis van het ambt in verantwoordelijkheid en motivatie om dingen te doen. De steun en acceptatie van anderen uit de gemeente is daarbij belangrijk. Over hun persoonlijk roeping spreken ze met enige aarzeling. De GKv-predikant benadrukt dat er veel te weinig aandacht is (geweest) voor de roeping van vrouwen.

Wat betekent het ambt?

Diaken50:

“Een functie [...] eigenlijk een pion in de gemeente.[...] en dat ik inderdaad een stukje van Gods barmhartigheid zeg maar over kan brengen naar anderen.” (12)
Maar toen ik uiteindelijk gekozen ben, merkte ik wel bijna een beetje een soort kracht ofzo [...] ik hoef het niet alleen te doen.” (15)

Ouderling:

“Er zitten allerlei woorden in: opdracht, taak, verantwoordelijkheid, gekozen.[...] Maar ik heb niet zo 'n zwaar gevoel over ambt als vroeger. [...] Toen ze me vroegen, dacht ik: dat is bijzonder. [...] Toen heb ik de Stille Week gepakt om erover na te denken. [...] Toen heb ik gereageerd van: ik ga het doen, en ik weet niet zo heel goed waar ik ja tegen zeg [...] en dat ik dan ook wel kracht krijg en hulp van mensen [...] maar sowieso kracht van God om het uit te voeren.” (1)

Predikant:

“Het woord ambt is gewoon een naam vanuit een cultuur, dat woord kom je niet tegen in de Bijbel. [...] Ik denk wel van: het beeld wat mensen erbij hebben nog, is dat nog wel juist? Moet je niet spreken over ‘bediening’. [...] Veel minder hiërarchisch. (37) Maar ik sta in het ambt: ik heb een soort van gezag, een bevoegdheid gekregen.” (38)

Diaken30:

“Ik denk wel, dat het beeld heel erg was van [...] je kan dit alleen als een soort van voorbeeldchristen bent. [...] Zo zie ik mezelf niet perse. Maar goed, ik heb dat talent en gaven die kan inzetten. [...] (5) “Iedereen kan dat, denk ik. [...] Het is geen hogere wiskunde. Ik denk dat je daar altijd wel heel erg tegenop gezien heb, ik zelf in ieder geval: dat waren mensen die zaten in dat speciale bankje.” (17)

Bij het woord ‘ambt’ hebben vrouwen verschillende associaties. Het spreken over het ambt is geworteld in een religieuze traditie en biedt tevens kaders over de manier waarop mensen met elkaar moeten omgaan en welke verplichtingen daaraan gekoppeld zijn (Ammerman 2006, 226). Dat blijkt ook uit de reacties van de vrouwen. De ouderling noemt het ‘zwaar’ en koppelt het woord ambt aan haar herinnering aan het verleden en het opgroeien in de kerk. Een tijd waarin mannen domineerden. Het ambt was altijd vanzelfsprekend verbonden aan het man-zijn. Diaken30 heeft minder associaties met vroeger en kijkt meer naar de inhoud ‘het is geen hogere wiskunde’ en weet wat ze te bieden heeft. De geïnterviewden benadrukken bij het aanvaarden van het ambt verantwoordelijkheid en aandacht voor anderen.

De ouderling en diaken50 spreken bij hun verkiezing over ‘kracht’. Kracht als een geestelijke bevestiging om hun taak te mogen doen. Uit de woordkeus van de geïnterviewden waarin ze vertellen over het aanvaarden van het ambt of hun roeping; ‘ervaren van kracht’, ‘Gods barmhartigheid overbrengen’, ‘Stille Week gepakt om erover na te denken’, ‘hier ben ik en ik

ben beschikbaar', blijkt dat geleefde religie niet alleen gaat over de praktijk en het doen, maar ook wijst op het spirituele karakter van geleefde religie (Aune 2015, 140).

Over roeping

Voor de predikant en de theoloog is roeping een beladen woord: het benadrukt de van oudsher ongelijke positie van vrouwen in de kerk. Roeping werd voorheen geassocieerd met mannen, niet met vrouwen. Voor de ouderling en diaken betekent het vooral een appèl op de verkregen verantwoordelijkheid.

Predikant:

“Het begint voor mij altijd met een houding [...] van God: hier ben ik en ik ben beschikbaar. (29) En ik moet zeggen [...] dat het bij mij ook elke keer wel zo redelijk duidelijk is. [...] Als je dat niet krijgt [...] dat maakt het wel heel lastig. Ik heb daar altijd op kunnen terugvallen.” (31)

“Het is prettig aan de andere kant heeft het ook veel gekost. [...] Ik gebruikte dat argument ook eigenlijk nooit, want daar word je bij uitgelachen. [...] Maar toen bekend werd dat ik hier mijn roeping kreeg, dacht ik: nu kan ik het wel inzetten, want vanuit een beroep, is het toch belangrijk. [...] En toen heb ik daar dus nadruk op gelegd, en ik heb gezegd: ik vind dat er te weinig aandacht gaat naar de roeping van vrouwen en hoe zij dat ervaren.” (32)

Theoloog:

“Ik worstel met vraagstukken rondom roeping, maar ik durf ze bijna niet bespreekbaar te maken [...] omdat het er dan over gaat dat je vrouw bent, die een roeping ervaart. (9) Ik pleit er niet voor om bewonderingwaardig naar vrouwen te kijken, maar de roepingsverhalen van man en vrouw naast elkaar te zetten.” (21)

Diaken50:

“Ik vind roeping een beetje een moeilijk woord [...] De ene kant zie ik wel een roeping, maar aan de andere kant denk ik van : ja de mensen hebben mij gekozen [...] die hebben vertrouwen in mij, terwijl ik dat zelf nog helemaal niet had. Nou ja, [...] ik ben wel actief altijd, dus de mensen kennen mij ook wel.” (7)

Ouderling:

“Ik denk ook wel dat ik geroepen ben, ik wil daar niks vanaf doen. Al die oude woorden en al die oude begrippen, dat gevoel dat je erom heen hebt, dat heeft goeie en minder goeie kanten.[...] Dus als ik nou gewoon zeg; ik heb een ambt en ik ben geroepen, dat is best mooi.” (2)

De ouderling en diaken vinden roeping nog wat onwennig. Ze voelen zich vooral verantwoordelijk en zijn gemotiveerd om dingen te *doen*. De theoloog voelt zich geroepen, maar is terughoudend in het openlijk uitspreken daarvan, omdat ze het idee heeft dat een roeping van een vrouw direct wordt gekoppeld aan het gendervraagstuk. De nadruk ligt dan op haar vrouw-zijn en niet op haar roeping waarvoor zij, evengoed als mannen, theologische bevestiging heeft ontvangen. De predikant vindt dat er te weinig aandacht gaat naar de roeping van vrouwen en hoe ze dat kunnen ervaren.

Conclusie

De geïnterviewden spreken over het ambt in termen van verantwoordelijkheid en aandacht voor anderen. Hieruit blijkt dat religie wordt geleefd in de gemeenschap (Nyhagen 2017, 495). Hoewel de geleefde religie als een individuele ervaring wordt gezien, is het evengoed een ervaring die niet losstaat van het instituut (McGuire 2008, 98). Als het gaat om ambtsvisie interpreteren de vrouwen het vooral als iets wat ze ermee kunnen of moeten doen. Niet vanuit hiërarchisch perspectief, maar vanuit een geleefde religie waarbij ze de gedeelde verantwoordelijkheid met de gemeenteleden benadrukken. De ouderling en diaken, beiden 50+ jaar, geven aan er goed over nagedacht te hebben toen ze werden gevraagd. De diaken kijkt vooral hoe ze het praktisch kan combineren met haar fulltime baan. Een beeld dat past bij de jongere, zelfbewuste, hoogopgeleide generatie; vrouwen kiezen niet meer automatisch voor de traditionele rolverdeling, zoals hun moeders en grootmoeders, maar zijn geëmancipeerd en kiezen voor een carrière (Knibbe 2013, 13). In deze postmoderne tijd is het voor de jongere generatie vanzelfsprekender dat ook zij, evenals mannen, in de kerk hun talenten kunnen inzetten.

De GKv-predikant benadrukt het belang van (roepings)verhalen van vrouwen in de kerk. We zagen dat eerder in hoofdstuk 3 bij de PKN-predikant. In *Zonen & dochters profeteren*

bevestigen de auteurs dat de gemeente de roeping van vrouwen serieus moet nemen (Folkers et al. 2016, 104). Ook stellen zij dat roeping niet seksebepaald is, en dus vrouwen evenals mannen geroepen worden. Mannen en vrouwen zijn beiden geroepen en beiden verantwoordelijk voor die roeping. Leene verwijst daarbij naar Genesis 1:28 (Leene 2013, 267). De roeping van vrouwen is niet alleen Bijbels, maar ook onontkoombaar als je recht wil doen aan haar positie in de huidige samenleving. In het rapport *Samen dienen* van de ‘Deputaten M/V en ambt’ dat advies uitbracht op de synode van 2017, wordt dat ook bevestigd: ‘in onze samenleving wordt afdoende zichtbaar dat ook zij gaven hebben en kunnen ontwikkelen om gestalte te geven aan deze roeping’ (De Vries 2016, 36).

Uit de wat aarzelende houding van de vrouwen, als het gaat om praten over de betekenis van hun ambt of hun roeping, blijkt hun onervarenheid met het toe-eigenen van hun persoonlijke verhaal. Agency gaat over een actieve houding en autonomie (Burke 2012, 2). Niet direct kenmerken voor vrouwen die deel uitmaken van een gendertraditionele geloofsgemeenschap als de GKv. In zo’n gemeenschap worden kenmerken als actief en leidinggeven geassocieerd met mannen en vrouwen meer met zorgen en ontvangen. (Folkers et al. 2016, 178). Daardoor bleven de ambten voor vrouwen gesloten. Daarmee is niet gezegd dat vrouwen in de GKv zich niet hebben kunnen profileren, maar op het vlak van ambtsdrager nog niet, daar gaat het hier om.

In het volgende hoofdstuk vertellen de geïnterviewden over het belang van de theologische legitimatie voor hun verkiezing van ambtsdrager.

4.2.2. Wat vinden de vrouwen van hun nieuwe positie in de kerk en wat is voor hen het belang van de theologische legitimatie?

Van niets naar alles, zo kan het synodebesluit uit 2017 worden gedeut. De eerste concrete stap voor een andere positie van vrouwen in de GKv werd in 1993 gezet: vrouwen mogen meestemmen voor mannelijke ambtsdragers. Vanaf dat moment leek het debat rondom vrouwelijke ambtsdragers in de GKv gestart, maar het duurde nog 25 jaar eer het zover was. Hoe ervaren de geïnterviewden hun nieuwe positie in de kerk en welke argumenten voor openstelling van de ambten worden door hen genoemd? Het anders interpreteren van Bijbelteksten, de emancipatie van de vrouw en moderniteit, zijn voor de geïnterviewden argumenten voor openstelling van de ambten. Het woord rolmodel nemen de vrouwen niet zo

makkelijk in de mond, maar de predikant en diaken³⁰ zijn zich er wel van bewust een voorbeeld te zijn voor jonge meisjes.

Wanneer en hoe werd duidelijk dat vrouwen ambtsdrager mogen worden?

Predikant

“In 2004 mocht ik voor het eerst voorgaan in een bejaardenhuis, maar ik weet wel [...] dat ik 's avonds [...] dacht: Here, als dit verkeerd is, laat me dat dan voelen. En ik weet nog dat die preek klaar was [...] en het tegendeel voelde. [...] Maar ja als het vanuit de Bijbel niet mag, dan heb ik een probleem. [...] Maar het klopt dan niet, dat ik wel geroepen word.[...] Na mijn proefschrift had ik zoiets van: nu weet ik er alles van [...] ik kan nu al die argumenten weerleggen. (14) [...] Er zijn veel meer teksten voor dan tegen. [...] Binnen die context [...] passen voor mij ook de zwijgteksten. Die zet je niet overboord. [...] Tuurlijk moet een vrouw zwijgen als ik dingen vertel die niet goed zijn, maar dat moeten mannen ook. [...] Dat is niet exclusief voor vrouwen bedoeld. (22) Ik merk ook in de gesprekken dat mensen [...] denken dat ze de cultuur kunnen onderscheiden van de Bijbel. Dat is onzin. [...] De Bijbel is door de cultuur beïnvloed. Wij leven in die cultuur.” (23)

Ouderling:

“Ik heb daar wel studie van gemaakt [...] maar dat is echt al 20 jaar geleden. Toen vond ik het echt al idioot. [...]Ik denk: als God zegt: ik maak Adam en Eva en Eva is aanvullend aan Adam en Adam is aanvullend aan Eva, dan is het toch klaar.[...] Het kan volgens mij niet zo zijn dan God denkt: die man mag dat alleen doen. [...] Ik heb vaak gedacht: zolang daar (synode.red) nog allemaal mannen blijven zitten, wordt het knap moeilijk.” (25)

Maar jonge vrouwen staan volgens de ouderling nu niet trappelen om ambtsdrager te worden.

“Die staan sowieso heel anders in de kerk. [...] minder plichtsgevoel, [...] ik heb het druk met [...]en als er dan nog tijd over is, dan komt vaak niet aan de orde dat zij zich aanbieden voor een ambt.” (21)

De moderniteit heeft in de GKv gevolgen voor de emancipatie van de vrouw en voor het anders interpreteren van Bijbelteksten. Twee thema's die de GKv lange tijd buiten de deur kon houden, maar nu voor de geïnterviewden gelden als argumenten voor openstelling van de

ambten. De theologische legitimatie is een belangrijk punt voor de vrouwen. De predikant heeft zich ‘gewapend’ met argumenten door grondige studie. Ze zegt dat de tijdsgeest altijd invloed heeft op hoe je de Bijbel leest. Uit haar verhaal blijkt tevens het belang van toe-eigening en interpretatie van de Bijbelteksten om daarmee recht te doen aan de positie en agency van vrouwen (Vuola 2016, 327). De ouderling heeft er ook studie van gemaakt en de diaken50 zegt dat ook vrouwen een belangrijke rol in de Bijbel spelen. De geïnterviewden bevestigen hiermee wat de Finse religiewetenschapper Vuola schetst: theologie is een wezenlijk onderdeel van geleefde religie. Geleefde religie staat niet tegenover dogma’s of Bijbelinterpretaties; ze zijn met elkaar verbonden (Vuola 2016, 322).

Diaken50:

“Er zijn zoveel voorbeelden in de Bijbel waar vrouwen heel belangrijk zijn [...] en die ook een rol hebben gespeeld in het Koninkrijk van God (13). [...] En op een gegeven moment kreeg je steeds meer discussie en toen had ik zoiets van: ja, waarom niet.[...] Ik zit net op het kantelpunt van dat vrouwen gingen werken. Mijn zus [...] die ging werken en bracht haar kinderen naar de bso, nou daar werd schande over gesproken op de vrijgemaakte school, want dat deed je niet. [...] Door de maatschappij zijn wij natuurlijk ook anders gaan denken. En dat is in de kerk ook verder gegaan. [...] Ik denk dat het wel belangrijk is, het werken van vrouwen. [...] De vrijgemaakte mensen [...] zijn heel erg gewend om in hokjes te denken. Dat merk ik wel: ik ben uit een hokje gekomen.” (14)

Diaken30:

“Ik ben altijd enorm voorstander geweest. [...] Ik heb me altijd heel erg verbaasd over dat vrouwen al van alles en nog wat konden doen. [...] We hebben in de gemeente een wethouder [...] Ik dacht: raar ze mag dan wel wethouder zijn, maar dan zou ze niet in het bestuur van de kerk mogen zitten. [...] (4) “Ik vind het soms wel jammer dat de kerk vaker achterloopt bij die maatschappelijke ontwikkelingen.[...] Zou mooi zijn als je daar als kerk nou juist voorop liep.” (9)

De traditionele rolverdeling is binnen de GKv niet meer vanzelfsprekend. Veel vrouwen werken buitenshuis, waaronder deze geïnterviewden. De diakenen stellen beiden dat de kerk achterloopt bij de ontwikkeling in de samenleving en de agency van vrouwen. Waarom wel

wethouder mogen zijn, maar in de kerk geen bestuurlijke functie mogen vervullen? Vraagt diaken³⁰ zich af. Volgens diaken⁵⁰ was het lange tijd not done om als moeder te gaan werken. Vrouwen die wel aan het werk gingen stonden onder druk, aldus diaken⁵⁰. Dat hokjesdenken – of elkaar de maat nemen – vindt ze typerend voor vrijgemaakte mensen. De vooronderstelling dat er minder vacatures zijn nu vrouwen ook ambtsdrager mogen worden, zoals genoemd in hoofdstuk 3, dat wordt door de geïnterviewden bevestigd noch ontkend. Opvallend is dat, op het moment van de interviews, in de gemeente van de diakenen vrouwen eerder tot diaken dan tot ouderling worden benoemd. In gemeente van de predikant zijn meerdere vrouwelijke ouderlingen. De ouderling is op moment van interview de enige vrouwelijke oudste. Zij constateert dat vrouwen in haar gemeente niet staan te trappelen. Dat heeft volgens haar twee redenen: minder plichtsgevoel en druk met het eigen leven.

Zien de vrouwen zichzelf als rolmodel?

De predikant wil daar niet te veel mee bezig zijn, maar ze beseft dat ze het wel is, evenals de diaken³⁰. De ouderling ziet zichzelf als onderdeel van het geheel.

Predikant:

“Ik ben daar niet heel veel mee bezig. [...] maar dat ik het ben, dat beseft ik wel, zelfs voor kleine meisjes in de gemeente [...] Toen ik voor het eerst in de vrijgemaakte kerk preekte [...] toen kwam er een klein meisje [...] naar mij toe en zij zegt: bedankt dominee, meneer, nee mevrouw dominee. [...] Ik dacht: wauw, hier gebeurt van alles en dat gaat op een gegeven moment gewoon normaal worden.” (20)

Ouderling:

“Vind ik iets te hoogdravend. [...] Ik ben gewoon onderdeel van het geheel en ik ben een vrouw.” (19)

Diaken³⁰:

“Nee ik zie mezelf niet als rolmodel (12) [...] het is meer naar mijn dochter toe. [...] Die is acht. [...] Dat je alles kan worden als je het wilt.” (12)

Het woord rolmodel nemen de vrouwen niet makkelijk in de mond, maar de predikant en diaken³⁰ zijn zich er wel van bewust een voorbeeld te zijn voor jonge meisjes.

Wat eerder onmogelijk was, kan nu wel. Gelijkwaardig maar niet gelijk was een belangrijk

theologisch standpunt in de GKv en omdat de sfeer in de kerk niet vrouwonvriendelijk was, voelden vrouwen zich niet zo snel achtergesteld. Je zou het echter wel als onbewust seksisme kunnen duiden (Teunissen 2016, 41). Evenals het feit dat synodeleden in de meerderheid man zijn en daarmee een belemmering kunnen vormen voor deelname van vrouwen. Vrouwen kregen in de GKv tot 2017 officieel geen toegang tot de ambten, daardoor konden ze onvoldoende invloed uitoefenen op het beleid en de theologische onderbouwing.

Conclusie

Is het anders interpreteren van de Bijbel een knieval voor de tijd, zoals eerder door de GKv werd gezegd over de ‘synodalen’ toen zij besloten de ambten voor vrouwen open te stellen, of een manier om opnieuw te kijken naar Bijbelteksten die gaan over de positie van de vrouw in de kerk? Dat laatste argument lijkt voor de GKv in 2017 doorslaggevend te zijn geweest in de discussie rond vrouw en ambt (zie hoofdstuk 2.5): de zwijgtteksten zijn cultuurbepaald en de tekst uit Genesis 3 over de scheppingsorde was een vloek van God die tot verdediging van de ongelijke positie van de vrouw werd gebruikt. Volgens Savala wordt in het scheppingsverhaal niet gesproken over onderdanigheid van een van beide genders. (Savala 2020, 134) De gehoorzaamheid van de vrouw als gevolg van de vloek mag voor christenen geen reden zijn om de ongelijkheid in stand te houden, aldus Savala. God roept mannen én vrouwen (Leene 2013, 267).

Religieuze instituten fungeren als belangrijk doorgeefluik van gezinswaarden, met de nadruk op mannelijke autoriteit (McMorris and Glas 2018, 436). De verschillen tussen man en vrouw worden in gendertraditionele religies benadrukt (Burke 2012, 2). Dat leidde voor vrouwen in de GKv tot een ongelijke positie. Zo zal niet elke vrouw dat hebben ervaren, want vrouwen in conservatieve geloofsgemeenschappen zoals de GKv kunnen zich juist ook gesteund voelen in hun traditionele rol door religie (Avishai 2008, 190). In de GKv hadden vrouwen evengoed verschillende taken waardoor ze een zekere status verkregen en vrijheid ervoeren (Teunissen 42). Dat kan lange tijd reden zijn geweest om niet op de barricades te gaan staan. Maar tijden veranderen. Het moderne individu vraagt niet alleen in de seculiere, maar ook binnen religie om gelijke rechten (Dustin 2012, 22). De huidige tijd geeft de vrouwen in de GKv een extra duw in de rug om religieuze veranderingen door te voeren. De moderniteit heeft de GKv ontvankelijk gemaakt voor een ruimere blik. Het vroegere afzetten tegen de ‘synodalen’, voortkomend uit de ware-kerk gedachte, is bijkans verdwenen. Ook de

emancipatie van vrouwen (werk buitenshuis) heeft gevolgen voor de positie van vrouwen in de kerk. Wel is het voor de geïnterviewden belangrijk dat ze ook vanuit de Schrift bevestigd worden in hun nieuwe positie – dat gold ook voor de geïnterviewden uit de NGK in hoofdstuk 3, het kerkgenootschap dat nauw verwant is aan de GKv. Daarmee zeggen ze ook: het is niet alleen een kwestie van emancipatie, ook van nieuwe hermeneutiek. De Bijbel blijft een rol spelen. Dat past in het beeld van de GKv, een kerk die de Schrift serieus neemt, maar bevestigt ook wat Vuola stelt dat theologie en geleefde religie – het denken en het doen - met elkaar zijn verbonden (Vuola 2016, 322). De geïnterviewden vinden het woord rolmodel misschien wat te veel gezegd. Vrouwen lopen achter op ervaringsverhalen als het gaat om ambt en roeping.

4.2.3. Ambtsinvulling: hoe geven vrouwen invulling aan het ambt?

Hoe geven deze vrouwen invulling aan het ambt en wat heeft hun vrouw-zijn hierin te betekenen? De ambtsdragers hebben verschillende taken: van praktische hulp, zoals bezoek aan ouderen en opstellen van beleidsplannen (diakenen), tot aan coördineerde taken (ouderling) en preken (predikant). De vooronderstelling dat vrouwen meer worden gevraagd voor zorgende of pastorale taken dan leidinggevende taken gaat niet op. Wel is duidelijk dat vrouwen door hun deelname aan de kerkleiding hun agency en invloed hebben vergroot. De GKv-predikant vertelt hier tevens over haar ervaringen als docent in het kader van seksisme en belemmeringen. In dit hoofdstuk komt de predikant NGK uit hoofdstuk 3 nogmaals aan het woord. Zij beroepbaar in de GKv maar koos voor de NGK.

NB Hierbij opgemerkt dat de coronaperiode heeft gezorgd voor een andere invulling en minder fysieke ontmoetingen en vergaderingen. Daardoor geeft dit, maar mijn idee, een onvolledig beeld.

Hoe geven de vrouwen invulling aan hun ambt?

Diaken50:

“Ik doe de ouderenbezoeken. [...] En verder doen we natuurlijk de financiën. [...] Het geld dat we binnenkrijgen moet natuurlijk wel weer op een mooie manier kwijt zien te raken.” (10)

Diaken50 was samen met een andere vrouw een van de eerste vrouwelijke ambtsdragers in haar gemeente.

“Ik was achteraf gezien heel erg blij dat we samen zijn geweest. [...] Dat je even kon sparren, van oh, heb jij dat ook zo ervaren, dat is ook stom. [...] “In het eerste jaar zouden wij iets gaan doen voor de ouderen in de kerk [...] toen moesten er gewoon effe wat kerstbroden gekocht worden en dan keken ze wel weer naar ons weet je wel. [...] Het is niet zozeer van: ja, door moet perse door jullie gedaan worden [...] maar zo kreeg je wel weer een beetje een rolverdeling.” (17)

Diaken30 is ook voorzitter van de diaconie en lid van het dagelijks bestuur.

“Als ik kijk naar de diaconie zijn dat vooral hele praktische mensen [...] en ik ben meer een denker. [...] want als er allerlei acties georganiseerd moeten worden, dan springen die er gelijk op. [...] Als er vergaderd moet worden of een beleidsplan [...] dan denk ik: geef maar aan mij. Ik ben beleidsmaker van beroep.” (3)

Ouderling:

“Het is hier zo geregeld dat ik dus niet op bezoek ga, want ik coördineer. (5) Dus waar ben ik bezig? Wij doen elk kwartaal [...] een nieuwsbrief in de coronatijd. [...] Ik doen dan ook even een inleidend praatje. [...] Ik initieer dat.”

Ouderling heeft kritiek op de structuur: er zijn miniwijkcoördinatoren die het meest bij de mensen thuishouden, maar geen ambtsdrager zijn. Terwijl zij oudste is maar zich vooral bezighoudt met coördineren.

“Een stap die ik ook ga zetten de komende maanden, heel graag weten wat de redenen daarvoor zijn.” (8)

Nu vrouwen worden erkend in hun talent door ambtsdrager zijn, hebben ze hun agency in de kerk vergroot. Agency gaat daarmee ook over ‘empoweren’ van vrouwen (Burke 2012, 7). Niet perse als verzet, maar om op een andere manier te kijken naar hun geleefde religie en daaraan handen en voeten te geven. Vrouwen in de GKv zijn gevormd door hun omgeving, maar worden nu ook uitgedaagd om die omgeving te bevragen, dat is ook agency (Bucar 2010, 678).

De vrouwen geven aan zowel leidinggevende als uitvoerende taken te hebben. Hieruit blijkt dat er vooral gekeken wordt naar de kwaliteiten en talenten van mensen in plaats van

stereotype benadering waarbij mannen worden gevraagd om leiding te geven en vrouwen voor zorgtaken. Een benadering die op de synode van 2014 nog werd uitgesproken (ActaGKv2014, 41). En die volgens de auteurs van *Zonen & dochters profeteren* is gebaseerd op een complementaire visie: mannen en vrouwen vullen elkaar aan. De man is geschapen en geroepen tot hoofd en de vrouw tot onderdanigheid (Harmsen et al. 2013, 178). **De vooronderstelling dat vrouwen in het ambt nu eerder een zorgende taak krijgen binnen de gemeente, wordt door de geïnterviewden niet bevestigd.** Wel merkt diaken50 op dat er al snel een rolverdeling ontstaat bij sommige activiteiten: 'wie bezorgt de kerstbroden?'

Over hun vrouw-zijn als ambtsdrager en over de meerwaarde van vrouwen in de kerkenraad

De geïnterviewden zijn zich bewust van hun vrouwelijke of andere inbreng: aandacht voor het vrouwelijk perspectief in preken, het doorbreken van patronen bij vergaderingen, en het zorgen voor een frisse wind door aanwezigheid van vrouwen in het kerkbestuur. De diaken30 wijst op de ongelijke positie van man en vrouw waardoor mannen in de kerk meer mogelijkheden kregen. Ze pleit eveneens voor emancipatie van de man in de kerk 'anders moeten vrouwen alles doen.' **Van de vooronderstelling dat vrouwen het overnemen, is geen sprake. Vrouwelijke ambtsdragers zijn nog steeds in de minderheid.**

Diaken30:

"Het leuke vind ik dat de vrouwen die daar nu bijkomen in de diaconie, die hebben een enorme drive en kijken fris. [...] die mannen waren een beetje ingekakt. [...] Die doen het al jaren op de automatische piloot." (5)

"De emancipatie van de vrouw lijkt sneller te gaan dan die van de man. Dus ik vind dat mannen ook moeten oppassen in de crèche. [...] Anders gaan vrouwen alles doen. Ik zei dit wel een keer op zo 'n avond⁶⁴: het is wel zo dat vrouwen nu ineens alles moeten en wat gaan die mannen nu doen? Daar hadden ze zelf nog helemaal niet over nagedacht." (20)

Volgens diaken30 hebben vrouwen een achterstand op mannen die nu ook bij de verdeling van de ambten zichtbaar is.

⁶⁴ Informatieavond voor aankomende ambtsdragers

“Ik denk dat van oudsher mannen in het verleden mogelijkheden hebben gekregen om zich te ontwikkelen. [...] Ik ben een van de weinige vrouwen in mijn omgeving die fulltime werkt en dat is de plek waar ik me ontwikkel [...] talent ontwikkel om bestuurlijke dingen te doen. [...] Dus ik denk dat het meer daarin zit, niet zozeer in het vrouw-zijn. Dat je ziet dat nog steeds veel vrouwen in laagbetaalde functies werken en dus die ervaring niet opdoen en misschien ook die kwaliteiten niet in zichzelf ontdekken.” (6)

De ouderling geeft een voorbeeld van haar vrouwelijke inbreng bij een vergadering.

“Ik dacht: ik ga er een vrouwelijke touch in gooien. [...] Ik las een tekst voor. [...] En toen zei ik: de komende vijf minuten is het gewoon stil en dan zal ik een zacht muziekje aan doen. [...] De meeste oudsten gaan een stuk lezen uit de Bijbel en die leggen het dan een beetje uit, dus die laten vooral hun ratio horen. [...] Dus ik zei: misschien kun je als je die tekst kauwt, steeds een zintuig de boventoon laten voeren. [...] Ik heb niet terug gehoord hoe ze het vonden, dat is dan jammer van digitaal he. [...] Aan het eind zei ik: eigenlijk komt het heel mooi uit, want het is ook nog vrouwendag!”(13)

De vrouwen zijn bijna allemaal de eersten in hun gemeentes die als ambtsdrager aan het werk zijn. Ze zijn zich bewust van hun vrouwelijke inbreng en noemen ieder hun eigen voorbeelden. Diaken⁵⁰ ervoer steun van een andere vrouwelijke ambtsdrager, maar ze merkt tevens op dat de traditionele rolverdeling om de hoek ligt: bij een kerstactie werd naar de dames gekeken. Diaken³⁰ ziet de toegevoegde waarde van vrouwen in hun drive en frisse kijk tegenover ‘ingekakte’ mannen die het op de automatische piloot doen. Tegelijkertijd pleit ze voor een emancipatie van de man, want het is niet de bedoeling dat vrouwen nu alles gaan doen. Verder stelt ze dat vrouwen een achterstand hebben op mannen als het gaat om professionele ontwikkeling die ten gunste komt van het ambt. Vrouwen zijn minder lang aan het werk en doen vaak lager geschoold werk en missen daardoor het zelfvertrouwen en vaardigheden om ambtsdrager te worden. De ouderling vertelt over haar ‘vrouwelijke touch’ tegenover de ‘mannelijke ratio’ tijdens een vergadering

De theoloog en predikant over de meerwaarde van vrouwelijke predikanten en hun ervaringen met seksisme.

Theoloog:

“Sowieso op het gebied van emoties. Ik denk dat vrouwen bepaalde dingen verwoorden op een andere manier dan mannen [...] een ander toon aanslaan. [...] ook rondom seksueel overschrijdend gedrag, dat het mooi is dat je ook vrouwen hebt die een positie binnen de kerk hebben.” (16)

De theoloog vindt dat vrouwen in het pastoraat van meerwaarde zijn als het gaat om het bespreekbaar maken van seksisme. Het zijn de predikanten die aanlopen tegen seksisme: GKv-predikant bij traditionele schriftuitleg en bij haar theologiestudenten en predikant NGK bij het geen beroep krijgen vanwege haar vrouw-zijn.

In haar bevestigingspreek vertelde de GKv-predikant over de Emmaüsgangers dat een van hen ook best een vrouw kon zijn.⁶⁵

Predikant:

“Want het gaat mij niet eens zozeer om die teksten, maar meer over de rol van de vrouw in het algemeen in de kerk. Het is gewoon beeldvorming. Je denkt gewoon dat zijn twee mannen. Wat een dikke onzin.” (18) [...] “Nee wat dat betreft zijn er nog heel wat stappen te zetten en ik denk dat je daar als vrouw [...] iets sneller aandacht aan geeft, dat is gewoon zo.” (19)

Ze geeft ook les aan theologiestudenten en vindt de sfeer onder studenten nog ‘redelijk seksistisch’:

“Ik sprak laatst een student [...] en zij merkt echt dat die mannen, die vinden het eigenlijk maar niks hoor, dat die vrouwen nu ook predikant mogen worden. Ze zijn toch een stukje machtspositie kwijt.” (2)

Volgens de predikant doet de theologieopleiding daar vooralsnog niet veel aan.

“Ze hebben het niet zo in de gaten heb ik het idee [...] maar het blijft natuurlijk altijd lastig. [...] je kunt het niet altijd begrijpen en aanraken. [...] Maar het is wel dat ze er wat meer mee moeten doen.” (3)

Predikant NGK (zie hoofdstuk 3) was beroepbaar in de GKv maar ervoer weerstand, waardoor ze uiteindelijk koos voor de NGK.

⁶⁵ Bevestigingspreek Hattem Noord

“Er waren preekvoorzieners⁶⁶ die een mail hadden gestuurd naar alle kandidaten van: wil je bij ons preken? En als ik dan schreef, heb je wel door dat ik een vrouw ben? Oh, maar dat mag nog helemaal niet.[...] er is nog geen besluit over genomen.” (13)

Hetzelfde gebeurde bij een beroep uit de GKv, waar ze na een paar weken werd gebeld door de voorzitter van kerkenraad met de mededeling dat het niet door kon gaan.

“Maar meneer heeft u wel door wat dat met mij doet. En heeft u zich wel echt verdiept in het verhaal van de synode. ‘ja, nee, daar moeten we nog aan beginnen’. Ik zeg: dat kan ik dan ook goed aan u merken.” (13) “Maar ook in mijn eigen gemeente, keken ze me aan van: heb je haar [...] dat vond ik heel naar. Of mensen in de koffiehoek die gewoon aan mij voorbij liepen want ze wisten niet wat ze met me aan moesten. [...] dat waren vervelende ervaringen en dat maakt dat ik ook niet zo erg verlangend was om in de GKv aan het werk te gaan.”(14)

De predikant ervaart seksisme onder studenten en constateert dat de opleiding daar onvoldoende aan doet. Ze denkt dat machtsverschuiving seksisme kan versterken. Ze ziet dat bij haar theologiestudenten. Mannen verliezen hun vanzelfsprekende, dominante positie en moeten wennen aan hun vrouwelijke evenknie. De theoloog pleit om deze reden juist voor vrouwelijke predikanten. Voor begrip en versterking van de positie van de vrouw. De GKv-predikant doorbreekt seksisme door in haar preken aandacht te schenken aan het vrouwelijk perspectief. Seksisme ervoer ook predikant NGK toen ze als GKv dominee niet mocht preken en geen beroep kreeg. Daardoor besloot ze te solliciteren bij de NGK.⁶⁷

4.2.4. Conclusie

Wat betekent het ambt voor de vrouwelijke ambtsdragers? Spelen roeping en theologische legitimatie een rol, zien ze zichzelf als rolmodel? En hoe geven ze praktisch invulling aan hun ambt? Dat zijn in hoofdzaak de thema's die in dit hoofdstuk zijn besproken.

Geconstateerd werd dat vrouwen over ambtsvisie vooral spreken in termen van ‘doen’ en

⁶⁶ Dat zijn mensen die zorgen voor de invulling van het preekrooster; wie preekt wanneer?

⁶⁷ [Het Nederlands Dagblad interviewde in 2020, naar aanleiding van de bevestiging van de eerste predikante in de GKv, een aantal vrouwelijke predikanten die de GKv jaren daarvoor hadden verlaten omdat ze daar geen dominee mochten worden. Een aantal van hen had excuses van de GKv op hun plek gevonden (ND 2020)

gedeelde verantwoordelijkheid met de gemeente. De theologische legitimatie is een belangrijke bevestiging en erkenning van hun agency in de kerk. Een agency die door de jongere generatie makkelijker wordt opgeëist. Het spreken over roeping vinden de meesten nog wat ingewikkeld. De predikant vraagt aandacht voor de roepingsverhalen van vrouwen. Hun verhalen moeten nog worden geschreven. Verhalen zijn belangrijk om religie te kunnen begrijpen (Ammerman 2013, 8). Als we willen weten hoe (anders) vrouwen het ambt ervaren, zullen we hun roepingsverhalen moeten horen. Daarin ligt een taak voor de kerk. Religie wordt gevormd in de gemeenschap. Hoe we erover praten leren we daar. (Ammerman 2014, 199). De praktische invulling van het ambt is veelzijdig: van beleid en coördinatie tot pastoraal. De vrouwen ervaren hun deelname in de kerkleiding als meerwaarde.

In de volgende paragrafen volgen uitkomsten van de belemmeringen en vooronderstellingen die zijn genoemd in hoofdstuk 3.

4.2.4.1. Belemmeringen

De belemmeringen die in hoofdstuk 3 worden genoemd door ambtsdragers uit andere kerken: beter moeten presteren, dominantie van de man, mannelijke vergadercultuur, niet accepteren van een vrouw in een bepaalde positie, worden in dit hoofdstuk 4 met name door de predikanten benoemd. Seksisme in de vorm van uitsluiting (predikant NGK) en seksisme in de vorm van weerstand tegen vrouwelijke predikanten bij theologiestudenten. De andere ambtsdragers noemen geen concrete knelpunten of belemmeringen, wèl zijn ze zich bewust van hun vrouwelijke inbreng en kijken ze met een kritische blik naar de huidige structuur. Ze zijn daarnaast in de minderheid en hebben door hun gebrek aan ervaring in bijvoorbeeld het meedraaien in een kerkenraad een achterstand. Je zou dat onbewust seksisme kunnen noemen. Ze moeten zich tot een nieuwe situatie verhouden. Diaken30 stelt dat vrouwen een achterstand hebben op mannen als het gaat om professionele ontwikkeling die ten gunste komt van het ambt. Avishai ziet religie als een gereedschapskist vol mogelijkheden die vrouwen kunnen gebruiken voor een maatschappelijke positie (Avishai 2008, 411). Bijvoorbeeld bij het onderhandelen of het maken van keuzes. Natuurlijk staat het ambt niet gelijk aan religie, maar als we de redenering van diaken30+ volgen is het omgekeerde ook waar, namelijk: maatschappelijke en professionele ontwikkeling versterkt het agency van de vrouw (en ambtsdrager) in de kerk. Ervaring met seksisme lijkt dus voor predikanten zichtbaarder dan voor de andere ambtsdragers, uiteraard vanwege hun uitzonderlijke positie.

4.2.4.2 Vooronderstellingen

De drie vooronderstellingen die in hoofdstuk 3 aan de geïnterviewden zijn voorgelegd, worden niet bevestigd door de verhalen van ambtsdragers uit de GKv. Feit is wel dat vrouwen eerder worden aangesteld als diaken dan als ouderling. Reden zou kunnen zijn dat de ‘oude’ gedachte: ouderling is een regeerambt en aangezien vrouwen niet mogen regeren, kunnen ze dus ook geen ouderling worden, hierin tot uitdrukking komt. Het ambt van diaken heeft van oudsher een dienend karakter, waarin vrouwen eerder worden geaccepteerd. Een omschakeling in denken en handelen kost tijd. Hoewel de synode het ambt in 2017 officieel opengesteld heeft, toch is het aan de plaatselijke kerken in welk tempo dat wordt ingevoerd.

a. vrouwen zijn meer gericht op zorgen/dienen en mannen meer op leidinggeven

Zoals eerder vermeld worden vrouwen eerder aangesteld tot diaken dan tot ouderling. Maar stereotypingen als vrouwen zijn zorgzamer en mannen beter in het leidinggeven – het complementair denken⁶⁸, dat vanuit de Schrift werd verdedigd en als legitimatie gold om de ambten niet open te stellen – worden door de vrouwelijke ambtsdragers niet als zodanig verwoord. Zoals gezegd zijn ze zich wel bewust van hun inbreng en dat vertaalt zich met name in hun manier van communiceren, het andere perspectief.

b. met vrouwelijke ambtsdragers meer keus en dus minder vacatures

Het gebrek aan ambtsdragers wordt niet opgelost nu ook vrouwen beschikbaar zijn. Volgens de ouderling heeft dat vooral te maken met de tijdsgeest: individualisering en tijdsgeest. Wellicht heeft ook dit te maken met de onervarenheid van roeping van vrouwen. Er wordt voor het eerst een beroep op ze gedaan. Maar wat is roeping en hoe signaleren ze die bij zichzelf? Uit de interviews blijkt dat vrouwen moeite hebben met het omschrijven van hun roeping. Het is een taal die ze nog onvoldoende beheersen. De predikant pleit daarom voor aandacht voor die roeping. Een ander punt zou kunnen zijn in hoeverre het ambt aansprekend is voor vrouwen. Welke rol speelt de associatie met vroeger? Het ambt is iets ‘zwaars’ en voor mannen in speciale bankjes’, aldus ouderling en diaken 30.

c. vrouwen nemen het over

‘Mannen trekken zich massaal terug als vrouwen ambtsdrager mogen worden’. Dat werd gezegd op de synode van 2014 (ActaGKV2014, 37). We kunnen nu constateren dat dat

⁶⁸ Man en vrouw zijn gelijkwaardig, maar niet gelijk. Ze vullen elkaar aan en hebben verschillende verantwoordelijkheden. Waarbij voor de man nadruk op leidinggeven en vrouw op dienen ligt.

geenszins het geval is. Uit de interviews blijkt dat vrouwen nog steeds in de minderheid zijn. De verschillende factoren zijn hier eerder genoemd. De belangrijkste reden lijkt simpelweg dat het überhaupt moeilijk is om ambtsdragers te vinden en mannen dus nog steeds nodig zijn.

Na de vrouwen komen in het volgende hoofdstuk mannelijke ambtsdragers aan het woord.

Wat vinden zij van de nieuwe positie van vrouwen in hun gemeenten en in hoeverre verschilt hun narratief met dat van vrouwen?

4.3. Mannen in de GKv over de vrouw als ambtsdrager

Het is belangrijk om ook mannen te bevragen over dit onderwerp. Zij zijn als bestuurders van de kerk nog steeds in de meerderheid en dus ook verantwoordelijk voor het toelaten van vrouwelijke ambtsdragers, en het in stand houden van seksisme (Teunissen 2016, 43).

Hoe kijken mannen naar hun eigen rol als ambtsdrager en de veranderende positie van vrouwen in de kerk en in hun gemeente? Het is voor hen net als voor vrouwen een grote verandering. Vrouwen deden altijd al veel in de kerk, maar nooit in een geformaliseerd ambt. Welke theologische legitimatie hanteren zij daarvoor? Verschilt hun narratief met die van vrouwen? Hun reactie op de vooronderstellingen worden verwerkt in de conclusie 4.3.3.

De drie geïnterviewden zijn allen vijftigers: predikant, pastoraal werker en een ouderling.

4.3.1. Ambtsvisie en theologische legitimatie

Over de betekenis van het ambt spreken de drie geïnterviewden in geestelijke termen. Ze spreken daarbij nadrukkelijk van hun persoonlijke (goddelijke) roeping. Het ambt is niet enkel een persoonlijke opdracht, maar staat in dienst van de ander, de gemeente.

Wat betekent het ambt?

Predikant:

“Ik voel mij gedragen in dit werk door God zelf. Ik ben hier niet met een privéding bezig. Er is iets van buitenaf in je leven gekomen [...] dat is God, die heeft mij hier gebracht.” (26)

Ouderling:

“Geestelijk leider van de kerk. [...] Je bent eigenlijk volgeling van Christus met een specifieke taak. [...] Dus neem je mensen mee in ontwikkeling van hun geloof.” (3)

Pastoraal werker:

“Het ambt is een roeping die ik krijg van de gemeente, maar gewoon eigenlijk mag je zien dat je die van God krijgt.” (1)

De drie mannelijke ambtsdragers noemen expliciet ook God bij hun visie op het ambt. En ze maken het persoonlijk: ‘God heeft mij hier gebracht’ en ‘roeping die je van God krijgt’. Ze zijn veel stelliger dan de vrouwen als het gaat om een persoonlijke roeping, en ze hebben minder woorden nodig. Is dat de bekendheid met de mogelijkheid dat je als man ambtsdrager kunt worden? En waarover de vrouwelijke predikant eerder zei: er is te weinig aandacht voor de roeping van vrouwen. Vrouwen moeten hun eigen roepingsverhalen nog maken zodat het voor hen net zo vertrouwd wordt. Opvallend verschil in de antwoorden van vrouwen: zij spreken over het ambt in termen van dingen doen.

In hoeverre spelen theologische argumenten en de moderniteit een rol bij de openstelling van ambten voor vrouwen? Voor de geïnterviewden is het anders lezen en interpreteren van de Bijbel een belangrijk argument. Het minder letterlijk nemen van bepaalde teksten, voorheen cruciaal in de GKv, maar ook kijken naar culturele context, zijn belangrijk punten.

Wanneer en hoe werd duidelijk dat vrouwen ambtsdrager mogen worden?

Predikant:

“In 2004 had ik een belijdenisgroep [...] en dit was ook een van de issues, vrouwen in het ambt. En toen zei ik: ja als ik de Bijbel lees [...] dan kan ik niet hard maken dat vrouwen geen plek kunnen krijgen in de kerk anno nu. En niet omdat we de Bijbel moeten ombuigen naar vandaag, maar omdat ik ervan overtuigd ben dat de Bijbel ruimte daarvoor biedt.” (4) “Wij hebben ons in de kerk heel erg laten leiden door bepaalde uitleg omdat het past in die tijd. [...] In de jaren zestig kwam het zo’n beetje op, de plek van de vrouw, maar daarvoor was het gewoon geen issue. De vrouw zocht ook geen ruimte. Maar als dat verandert [...] dan ga je ook kijken naar de kerk. Dat wil niet zeggen dat de cultuur heerst over de Bijbel. Maar je moet de Bijbel altijd lezen in de context van je eigen tijd.” (6)

“Misschien kom je aan tien procent [...] die het niet kan meemaken. [...] kijk nu eens wie er bij die 90 procent allemaal zitten. Dat zijn natuurlijk ook mensen van de universiteit. Dat zijn diepgelovige Bijbelgetrouwe christenen, man, vrouw, die niet perse ruimte zoeken voor zichzelf, maar die op zoek zijn naar de wil van God, die de Bijbel eerlijk willen lezen.”(10) [...] “Maak het niet tot de kern van je geloof. [...] Alles of niets, dat komt bij Schilder vandaan. Die was heel radicaal. [...] Daar hebben wij een beetje aan vastgehouden denk ik. Wij weten het, dan gaan we voor een standpunt.” (11)

Pastoraal werker:

“In eerste instantie heb ik het gelaten [...] omdat ik het irrelevant vind. [...] Ik kreeg ermee te maken doordat ik hier met de restjes van de keuze te maken kreeg. [...] Er waren mensen die daar principieel bezwaar tegen hadden. [...] Het viel mij tegen wat hun motivatie was. Eigenlijk van [...] we hebben het altijd zo gedaan. En de teksten die gebruikt werden om vrouwen het zwijgen op te leggen... [...] Waarom wel teksten over kleding en haarvoorschriften afschaffen [...] en de vrouw moet zwijgen in de gemeente, die handhaven we nog wel. [...] God [...] heeft rekening gehouden met de cultuur waarin je opgroeit.”(3)

“Maar ik denk ook dat er in de vrijgemaakte kerk gewoon de laatste jaren heel veel gebeurt en dat heeft alles te maken met de moderniteit, maar ook dat we op een andere manier die Bijbel zijn gaan lezen.” (18)

Ouderling over de zwijgteksten:

“Dat krijg je natuurlijk als je kijkt naar geloven in de Bijbel, neem je die teksten letterlijk of neem je ze in de context. [...] Als je ze letterlijk neemt ja, da kan je teksten vinden waarvan je zegt: die rechten zijn wel degelijk voorbehouden. [...] Ik heb al die teksten wel bekeken.” (8) “Ik ben veel meer gaan geloven in de interpretatie van de Bijbel.” (21)

De mannelijke ambtsdragers vinden de theologische legitimatie voor het openstellen van de ambten voor vrouwen in het *anders lezen* van de Bijbel, in dit geval de zwijgteksten. Ze vinden dat interpretatie van de Bijbel cultuurbepaald en tijdgebonden is. We leven in een

andere tijd, dat vraagt ook om een andere uitleg. Dat is een andere *tone of voice* dan de GKv lange tijd heeft uitgedragen, zoals beschreven in het tweede hoofdstuk – de antithese gedachte: de gereformeerde kerk die zich door niet mee te gaan met een maatschappelijke ontwikkeling als emancipatie waardoor vrouwen ook in de kerk meer invloed zouden krijgen, juist wilde onderscheiden. Je zou het een emancipatie van het denken kunnen noemen. De predikant stelt dat vrouwen voor de jaren zestig geen ruimte zochten; het was geen ‘issue’. Daarmee is niet gezegd dat vrouwen niet wilden, ze werden buitengesloten door het patriarchale en normatieve geloofssysteem waarbij kerkleiders zich verantwoordden met Bijbelteksten. De pastoraal werker merkt op dat hij het thema in eerste instantie ‘irrelevant’ vond, maar er pas serieus naar ging kijken toen hij met bezwaren werd geconfronteerd. Het ontkennen van het probleem voor de een, in dit geval de man, kan voor de ander, in dit geval de vrouw, tot uitsluiting leiden. Dit sluit aan bij het verhaal van predikant NGK (hfd 4.2.3.); omdat kerkraden nog geen besluit hadden genomen over vrouwelijke ambtsdragers werd zij buitengesloten. Of zoals Mariecke van den Berg in het Nederlands Dagblad constateert: “Ik heb te vaak gezien dat idealen van eenheid en ‘blijven praten’ uiteindelijk onrecht in stand houden.”⁶⁹

4.3.2. Man en vrouw samen in de kerkenraad: hoe werkt het in de praktijk?

De geïnterviewden werken in hun gemeentes samen met vrouwelijke ambtsdragers. Hoe wordt dat ervaren en is hiermee het eventuele probleem van tekort opgelost? De mannelijke ambtsdragers noemen geen duidelijke verschillen tussen man en vrouw als het gaat om de invulling van het ambt. De pastoraal werker en de ouderling zien de meerwaarde van vrouwen vooral in de gelijke verdeling man/vrouw in de kerk en de kerkenraad. De predikant signaleert een groeiend aantal vrouwen in zijn kerkenraad, maar als het gaat om vrouwelijke predikanten is hij minder optimistisch: ‘het is geen makkelijke job’.

Hoe ervaren de mannen samenwerking met de vrouwen?

Ouderling:

“Kijk [...] mannen en vrouwen hebben hun specifieke kwaliteiten, maar dat die nou voor elke vrouw of elke man opgaat. Voor mij zijn die gelijkwaardig. [...] Een

⁶⁹ In een interview in het Nederlands Dagblad van 28 december 2021: <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1076492/ruimte-maken-voor-vrouwen-in-de-kerk-mannen-zijn-de-sleutel-om->

gemengde groep brengt een soort balans in wie je als man of vrouw bent. Ik wil dat niet zo expliciet maken. [...] Bij een meeting zie je dat je gewoon meer een uitgebalanceerd geheel hebt. [...] Als je alleen maar van die mannetjes hebt, dan heb je een ander soort meeting.” (7)

Pastoraal werker:

“Het is gewoon goed om juist die andere kant van menszijn erbij te hebben. Het vrouwelijke hebben we altijd gemist. [...] hoe zou een vrouw daarnaar kijken? We hebben [...] onszelf tekort gedaan. [...] We hebben die vrouwelijke touch gemist en dat heeft ook wel brokken gegeven. [...] vrouwen kunnen soms veel meer de nuance aanbrengen.” (6)

De geïnterviewden noemen geen grote verschillen tussen man en vrouw als het gaat om het uitvoeren van het ambt. Onze huidige samenleving erkent dat talent en vaardigheden niet seksebepaald is (Savala 2020, 134). Dat is ook in de kerk te zien. Het onderstrepen van de gelijkwaardigheid van man en vrouw en dat koppelen aan gelijke positie in de kerk in de vorm van het ambt is een nieuwe ontwikkeling in de GKv-traditie. Op de synode van 2014 werd in de discussie rondom vrouwen en het ambt nog gewaarschuwd ‘voor de invloed van het feminisme, het seculier gelijkheidsideaal’. En ‘durven we nog op te komen voor het gezag van de Bijbel? En dat toepassen in onze cultuur?’ (ActaGKv2014, 36). Uit deze opmerkingen klinkt de echo van het verleden door: de antithese-gedachte, het zich willen onderscheiden van de ‘wereld’ en het vasthouden van de gehoorzaamheid aan het Woord. De koppeling tussen feminisme en vrouwelijke ambtsdragers werd overigens in 1993 door een vrouw, in dit geval mevrouw Lindeboom, zelf gkv’er, nadrukkelijk ontkracht.⁷⁰ De focus op gender en secularisatietheorie is volgens Nyhagen vooral onderzocht vanuit de witte Europese, protestantse man (Nyhagen and Halsaa 2016, 46). Dat verklaart wellicht de opmerkingen hierboven tijdens de synode van 2014. Die synode besloot uiteindelijk geen vrouwen toe te laten tot de ambten, omdat alleen mannen geestelijke leiding aan de gemeente mogen geven (ActaGKv 2014, 41). Onderbouwing daarvoor komt uit de Schrift, aldus de synode: die spreekt over gelijkwaardigheid van man en vrouw en tevens verschil in verantwoordelijkheid. Dat werd in 2017 tegengesproken. De onderbouwing voor het openstellen van de ambten voor

⁷⁰ Mevrouw Lindeboom-Bremmer hield op 18 maart 1993 een lezing over dit onderwerp in een GKv-kerk in Groningen-Oost.

vrouwen vond de synode in diezelfde Schrift (ActaGKv2017, 37).⁷¹ Het anders lezen en anders interpreteren van de Bijbel in de GKv kan niet los worden gezien van de moderniteit. Het gelijkheidsdenken is het gevolg van tijd, cultuur en van hermeneutiek.⁷²

De geïnterviewden zien geen toename van het aantal ambtsdragers, nu vrouwen ook worden toegelaten. Het ambt lijkt niet zo aantrekkelijk, en zeker niet voor wat betreft het ambt van predikant.

Pastoraal werker:

“Nee, vrouwen willen niet. [...] dat heeft alles te maken met het ambt zelf wat we lastig vinden.” (8)

Ouderling:

“Het is niet de oplossing van het probleem. Kijk als je de categorie zestiger hebt, die zijn natuurlijk ook al gevormd in een kerkgenootschap waar het niet mocht. [...] dan is het een heel baanbrekende stap. Maar er zijn ook heel veel mensen die denken: ik heb er niks op tegen, maar ik zou het zelf op dit moment niet ambiëren.” (24)

Predikant:

“In mijn eigen kerk is het nog net geen fifty-fifty, maar het loopt heel erg op het aantal vrouwelijke ouderlingen en diakenen. Dus vrouwen die predikant worden in de toekomst die komen steeds meer in de gemengde kerkenraad. Dat zou het makkelijker kunnen maken om dat overschot aan mannen, die invloed, een beetje te temperen. Maar als eenling als vrouw in een mannenkerkenraad, dat lijkt mij geen feest.” (32)

Over vrouwelijke predikanten zegt de predikant:

⁷¹ In het synodeverslag en het besluit rondom openstelling van de ambten wordt verwezen naar verschillende Bijbelteksten uit zowel het Oude als het Nieuwe Testament.

⁷² In 2017 publiceerden een aantal vakdocenten van de Theologische Universiteit de bundel *Gereformeerde hermeneutiek vandaag. Theologische Perspectieven*. Hermeneutiek gaat niet alleen maar over de vraag hoe een (bijbel)tekst het beste kan worden uitgelegd, maar ook (vooral?) Over wat er aan de kant van de lezer gebeurt in diens interpretatieproces (Vermeulen 2018, 296). In het rapport *Samen dienen* waarin openstelling van de ambten voor vrouwen wordt verdedigd, en dat wordt gepresenteerd op de synode van 2017, wordt gezegd dat het niet over een nieuwere hermeneutiek gaat, maar meer zegt over de ontwikkeling van de mens: de Schrift is geen massieve tekst die in één keer uit de hemel is komen vallen: God heeft geduld gehad met de mensen en hen in de loop van de tijd verder gebracht in hun denken en doen (*Samen dienen*, 2017, 19).

“Ik ben ook wel benieuwd of veel vrouwen überhaupt er zin in hebben. [...] Het is geen makkelijke job.” (32)

Volgens de geïnterviewden is het vooral goed voor de diversiteit van een kerkenraad dat vrouwen ook ambtsdager mogen worden: balans m/v in kerkleiding, doorbreken mannelijke vergadercultuur en de vrouwelijke touch. De mannen constateren daarnaast dat vrouwen niet staan te trappelen. Volgens de ouderling komt dat omdat het voor veel mensen nog best een stap kan zijn, ze zijn er niet mee opgevoed. De pastoraal werker denkt dat het ambt op zichzelf niet aantrekkelijk is. De predikant veronderstelt dat het voor een vrouwelijke predikant pittig kan zijn: ‘het is geen gemakkelijke job’ en ‘als vrouw in een mannenkerkenraad, geen feest’. De predikant onderstreept het belang van meer vrouwelijke ambtsdragers om de invloed van mannen te temperen. Is hier sprake van een stereotype benadering c.q. seksisme: te moeilijke job voor vrouwen en de vrouw is niet opgewassen tegen de man? Een benadering die ook vanuit het complementaire gedachtegoed, namelijk, de man leidt en de vrouw zorgt, door de GKv decennialang de positie van de vrouw bepaalde. Deze patriarchale claims over vrouwen, hun sekse, positie en rechten, zijn niet enkel voorbehouden aan de kerk, maar gelden samenleving breed, en komen onder andere in het christendom uiteindelijk voort uit de interpretatie van gezaghebbende religieuze teksten (Vuola 2016, 326).

Feit is wel dat de vrouwelijke ambtsdrager in de minderheid is tegenover de dominante mannelijke kerkenraad. Dat vergt een aanpassing van de man.

4.3.3. Conclusie

De mannen zien hun ambt als een goddelijke roeping ten gunste van de gemeente; een verantwoordelijkheid die God ze geeft en die onder meer gestalte krijgt in het leidinggeven. Over de veranderende positie van de vrouw zijn ze positief: ze vinden vooral diversiteit in de kerkleiding een belangrijke meerwaarde.

De vooronderstellingen uit hoofdstuk 3 worden door de mannen niet bevestigd. Ze zijn vooral positief over de deelname van vrouwen. De predikant merkt op dat de dominantie van de man wel een belemmering kan vormen voor vrouwen om ambtsdrager te worden.

a. vrouwen zijn meer gericht op zorgen/dienen en mannen meer op leidinggeven

De mannen richten zich niet op het verschil, maar op de aanvulling en de bijdrage van vrouwelijke ambtsdragers. Ze blijven weg van stereotyperingen. Maar ook hier geldt dat de samenwerking en het vergaderen vooralsnog digitaal heeft plaatsgevonden. Dat geeft een onvolledig beeld.

b. met vrouwelijke ambtsdragers meer keus en dus minder vacatures

De mannen zien niet minder vacatures. Volgens de predikant ligt dat aan de dominante aanwezigheid (aantal) van mannen in de kerkenraad. De pastoraal werker stelt dat het ambt op zichzelf niet wordt geambieerd en de ouderling denkt dat sommigen nog moeten wennen aan het idee.

c. vrouwen nemen het over

Mannen zien geen overname. Ze benadrukken de positieve kant van deelname van vrouwen.

Concluderend kunnen we stellen dat deze mannelijke ambtsdragers blij zijn met de komst van vrouwen in de kerkenraad. De complementaire gedachte en de zwijgtteksten die voorheen de theologische legitimatie vormden voor het *niet* openstellen van de ambten voor vrouwen, lijken geen issue voor de geïnterviewden. Hun ambtsvisie is geleidelijk aan veranderd en voor de meesten een onomkeerbare ontwikkeling. Ze zien verschil in benadering van man en vrouw, maar erkennen de gelijke positie en verantwoordelijkheid van man en vrouw in de kerk. Aandachtspunt voor de mannelijke ambtsdragers in de GKv is evenwel: hoe zorgen zij ervoor dat vrouwen geen enkele belemmering ervaren om ambtsdrager te worden en te functioneren? Of zoals theoloog Joël Boertjens zegt: “Mannen de zijn sleutel om de kentering tot stand te brengen” (De Haan en Mastebroek 2021).⁷³

4.4. Conclusie

De verschillen in ambtsopvatting en theologische legitimatie van de mannelijk ambtsdragers verschillen niet van de vrouwelijke ambtsdragers; de Bijbel kun/moet je anders interpreteren, cultuur en moderniteit zijn daarbij van cruciaal belang. Dat het nu mag is volgens hen ook gevolg van de tijdsgeest. De emancipatie is ook de kerk binnengedrongen, al duurde het voor sommige vrouwen wel wat lang. De PKN en de NGK gingen ze wat betreft vrouwelijke ambtsdragers voor. Daarnaast heeft de tijd waarin het kerklidmaatschap van de GKv

⁷³ Interview in het Nederlands Dagblad, 28 december 2021.

terugloopt, de nauwe banden met de NGK en het vooruitzicht van een fusie met de NGK wellicht bijgedragen aan het besluit van openstelling.

Het ambt betekent voor vrouwen vooral dingen doen en verantwoordelijkheid nemen. Het ambt wordt voor vrouwen nog wel geassocieerd met vroeger: ‘zwaar’ en ‘mannen in speciale bankjes’. Daarmee lijkt het niet erg aantrekkelijk, maar ze vinden het goed dat het nu kan en voelen zich daarin ook gesteund door de Bijbel. Hieruit blijkt dat theologische legitimatie niet los staat van hun geleefde religie, maar met elkaar zijn verbonden (Vuola 2016, 322).

Theologische ideeën en interpretaties gaan niet alleen over het instituut, maar zijn essentiële onderdelen van iemands religieuze identiteit en agency (Vuola 2016, 328).

Die theologische legitimatie vinden vrouwen dus belangrijk en tegelijkertijd zijn ze aarzelend en zoekend bij het spreken over hun eigen roeping. In tegenstelling tot de mannen die trefzeker zijn in het beantwoorden van de vraag wat het ambt voor ze betekent. Ze hebben aan minder woorden genoeg. Ook nemen mannen het woord roeping eerder in de mond. De vrouwelijke predikant pleit niet voor niets voor aandacht voor de vrouwelijke roeping. Die verhalen moeten nog worden verteld en geschreven. Vrouwen zijn voorheen uitgesloten van gezagsposities binnen hun godsdienst en hun kerk, maar ook van het bestuderen ervan (Vuola 2016, 310). Dat laatste – theologie studeren – is langer mogelijk dan werken als predikant. Maar als je als vrouw geen predikant mag worden, waarom dan wel theologie studeren? Met theologische kennis kunnen vrouwen autoriteit verwerven (Vuola 2016, 321). Autoriteit om in dit geval mee te kunnen beslissen in het debat rondom de positie van de vrouw en zodoende nieuwe verhalen te kunnen construeren die als rolmodel kunnen fungeren voor de volgende generatie. Theologische legitimatie versterkt de religieuze agency van vrouwen.

Het aarzelend spreken over hun eigen roeping kan dus verklaard worden uit het feit dat vrouwen een achterstand hebben op mannen als het gaat om ervaringsverhalen over ambt en roeping; wat zijn hun voorbeelden? Aan de andere kant wordt duidelijk dat vrouwen een ander narratief hebben dan mannen. Mannelijke ambtsdragers omschrijven hun roeping als ‘God heeft mij hier gebracht’ en ‘roeping die je van God krijgt’, ‘geestelijk leider’. Vrouwen spreken over ‘verantwoordelijkheid’, ‘vertrouwen krijgen’ en ‘steun van de gemeente’. Mannen lijken zich in hun ambt meer buiten of boven de groep te stellen, terwijl vrouwen zich in hun ambt meer in of met de groep bewegen.

De verhalen van de geïnterviewden openen een nieuw perspectief op kerk-zijn. De vrouwelijke predikant uit de GKv noemt als voorbeeld het vrouwelijke perspectief te willen

brengen in haar preken, de vrouwelijke ouderling heeft het over haar ‘vrouwelijke touch’ en diaken³⁰ pleit voor emancipatie van de man. Gevolg van de veranderende positie van de vrouw is dat ook de positie van de man verandert. De mannelijke ambtsdragers zien de toegevoegde waarde van vrouwen in de kerkenraad, het zorgt voor een betere balans. Tegelijkertijd zullen ze zich ook bewust moeten zijn van hun dominante positie waarmee ze, bewust of onbewust, een drempel opwerpen voor vrouwen, aldus de mannelijke predikant. Het gevaar van seksisme ligt op de loer. Vrouwelijke ambtsdragers hebben een achterstand. Niet alleen omdat ze in de minderheid zijn, ook omdat ze minder ervaring hebben met het reilen en zeilen in een kerkleiding. Het genderverschil, dat juist eeuwenlang door de kerk is benadrukt en Bijbels gefundeerd - gelijkwaardig maar niet gelijk - komt door de openstelling van de ambten in een ander licht te staan. De mannen verliezen een deel van hun autoriteit. De vrouwelijke predikant signaleert dat sommige theologiestudenten daar moeite mee hebben. Hoewel de synode heeft besloten tot openstelling van de ambten, toch heeft nog niet elke gemeente daartoe besloten, zoals blijkt uit het verhaal van predikant NGK. Daardoor kunnen vrouwen in de GKv nog steeds worden buitengesloten.

Hoofdstuk 5: Conclusie

In dit hoofdstuk volgt eerst een korte samenvatting. Daarna volgen mijn belangrijkste conclusies en noem ik een aantal beperkingen en vragen die zijn blijven liggen. Vervolgens blik ik terug op mijn schrijfproces. Mijn aanbevelingen voeg ik apart toe.

5.1. Samenvatting

De openstelling van alle ambten voor vrouwen in de GKv in 2017 was opzienbarend. Hoewel de kerk niet over een nacht ijs is gegaan, blijkens de discussies op verschillende synodes, is het besluit van niets naar alles best revolutionair te noemen. Twee thema's die de GKv vanuit het verleden kenmerkt: gehoorzaamheid aan de Schrift (letterlijk nemen van de Bijbel) en de antithese-gedachte (wij tegenover de wereld) zijn in een ander licht komen te staan. Voorheen vormden dat struikelblokken in de discussies rondom de positie van de vrouw in de kerk. Met het letterlijk nemen van de zwijgteksten onderscheidde de GKv zich onder andere van de 'synodalen', de kerk waarvan de GKv zich eerder had afgesplitst. Daarnaast zette de GKv met de antithese-gedachte het kerkelijk denken tegenover het seculiere denken: *wij* denken anders over de positie van de vrouw dan *zij* in de wereld. Een andere belangrijke theologische doorbraak is het *gelijkheidsdenken*, als gevolg van het anders interpreteren van de zwijgteksten. Daarmee is de eerdere uitleg 'man en vrouw zijn gelijkwaardig, maar hebben ieder eigen verantwoordelijkheid', veranderd. Die nieuwe interpretatie is mede gevolg van een veranderde tijdsgeest en cultuur, maar, en ook dat benadrukken de geïnterviewden, nog steeds schriftuurlijk. De GKv predikant: *Er zijn veel meer teksten voor dan tegen. [...] Binnen die context [...] passen voor mij ook de zwijgteksten. Die zet je niet overboord. [...] Tuurlijk moet een vrouw zwijgen als ik dingen vertel die niet goed zijn, maar dat moeten mannen ook. [...] Dat is niet exclusief voor vrouwen bedoeld.* En de GKv-ouderling: *Ik denk: als God zegt: ik maak Adam en Eva en Eva is aanvullend aan Adam en Adam is aanvullend aan Eva, dan is het toch klaar.*

Uit mijn onderzoek blijkt dat mannen en vrouwen in de GKv positief zijn over de openstelling. Daarbij valt op dat vrouwen anders spreken over hun ambt en roeping dan mannen. Vrouwen zijn nog wat zoekend in hun antwoorden, terwijl mannen trefzeker zijn in het benoemen van hun taak en roeping.

Uit de interviews met ambtsdragers uit de PKN en NGK, kan worden geconcludeerd dat zij

niet heel anders spreken over hun ambt dan de GKv-vrouwen. Belangrijkste overeenkomst is dat alle vrouwen de betekenis van hun ambt koppelen aan verantwoordelijkheid voor de ander en voor de gemeenschap. Bij de invulling van de vacatures kijkt men voorbij het stereotype beeld van de seksen: man leidt, vrouw zorgt, maar worden vrouwen gekozen naar hun talent. Een gegeven dat ook door de GKv-ambtsdragers wordt bevestigd. Opvallend is wel dat, ondanks dat deze kerken al langer vrouwelijke ambtsdragers kennen, de geïnterviewde predikanten nog steeds seksisme ervaren. Seksisme dat zich uit in ongelijke behandeling in gelijke gevallen op grond van geslacht (Boele 2021, 8). Zoals blijkt uit de verhalen van de PKN-predikanten die soms geen uitvaarten mogen begeleiden of anders worden benaderd vanwege hun vrouw-zijn. Predikant PK02: *Alleen al het feit dat je vrouw bent iets met hen (mannen, red.) doet ofzo [...] Als een vrouw dan ergens een besluit neemt en dan zegt: dat gaan we niet doen.*

In gendertraditionele geloofsgemeenschappen zoals het christendom was autoriteit automatisch verbonden aan mannen, dat gegeven is niet zomaar verdwenen. Dit speelt overigens niet alleen in de kerk, maar ook samenleving breed (Vuola 2016, 326/Jones 2011, 8)). Verschil is wel dat de ongelijke positie tussen man en vrouw in de GKv decennialang theologisch werd onderbouwd en daarmee een religieuze autoriteit kreeg waar moeilijk tegenop te boksen was. Aan de andere kant blijkt uit de historie van de GKv niet dat vrouwen voorop liepen in die discussie en daarmee het besluit tot openstelling hebben afgedwongen. Zoals ook blijkt uit de inleiding van deze scriptie: men stond erbij en keek ernaar. Het gebrek aan rolmodellen kan hierin een rol hebben gespeeld. Het pleidooi van de vrouwelijke GKv-predikant om aandacht te vragen voor de roeping van vrouwen, krijgt hiermee nog meer urgentie. Rolmodellen zorgen voor bewustwording.

5.2. Wat zijn de belangrijkste conclusies?

Vrouwen vinden de theologische legitimatie voor hun ambt belangrijk, maar zijn in het spreken over hun eigen roeping ambivalent.

Vrouwelijke ambtsdragers hechten belang aan de *theologische legitimatie* voor openstelling van het ambt. Ze voelen zich gesteund door de nieuwe interpretatie van de zwijgtteksten die de openstelling legitimeert. Het geeft niet alleen betekenis aan hun ambt, maar ook autoriteit. Dat laatste is van belang om hun pas verworven positie te bestendigen.

Theologie wordt vaak gekoppeld aan mannen; zij domineerden eeuwenlang de kerk, schreven de kerkgeschiedenis en bepaalden de dogma's. Het concept *lived religion* wordt daarentegen vaak verbonden aan vrouwen. Geleefde religie gaat over religie die zich buiten het instituut manifesteert -vrouwen speelden immers lange tijd geen rol in de kerk – en ook over wat mensen met religie doen. In dit onderzoek is gekeken hoe vrouwelijke ambtsdragers vormgeven aan hun geleefde religie. Daarbij vallen twee dingen op. Ten eerste: ze doen dat binnen het instituut. Meredith Mc Guire die het concept *lived religion* introduceerde, stelde eerder dat geleefde religie niet los is te zien van het instituut en belangrijk is voor haar voortbestaan (McGuire 2008, 98/Nyhagen and Halsaa 2016, 39). Ten tweede: theologie is een onderdeel van geleefde religie. De theologische basis is belangrijk voor de betekenis en de invulling van hun ambt. Dat bevestigt wat theoloog Elina Vuola stelt: *lived religion* en theologie vormen geen aparte thema's, maar zijn aan elkaar verbonden (Vuola 2016, 322). Ze waarschuwt onderzoekers voor het maken van onderscheid tussen de 'hen die denken (theologie) en hen die doen (religie)' (Vuola 2016, 323). De vrouwelijke ambtsdragers dragen beide in zich.

Theologische legitimatie is dus belangrijk voor vrouwen, tegelijkertijd zijn ze in het *spreeken over hun eigen ambt en roeping* nog wat aarzelend en minder overtuigend dan mannen. Dat kan te maken hebben met de onervarenheid in het vertellen over en het toe-eigenen van hun roeping, die behoorde immers toe aan mannen. Zoals de theoloog (geïnterviewde uit hoofdstuk 4) opmerkt, durft ze roepingsverhalen van vrouwen amper bespreekbaar te maken omdat het dan gaat over hun vrouw-zijn. Tegelijkertijd valt op dat vrouwen vanuit een *ander narratief* spreken over hun ambt en roeping. Zij benadrukken niet zozeer hun eigen persoonlijk roeping, maar vooral de 'verantwoordelijkheid voor de ander'. Zij lijken daarmee hun ambt meer in de gelijkwaardige communicatie met de ander te zien, dan iets dat te maken

heeft autoriteit. De mannelijke ambtsdragers spreken over het ambt in termen van ‘God heeft mij hier gebracht’, ‘een roeping van God’ en ‘geestelijk leiderschap’. Mannen en vrouwen ervaren religie anders, stelt Ozorak (Ozorak 1996, 18). Vrouwen onderstrepen daarin een persoonlijke relatie met God en de gemeenschap terwijl mannen meer nadruk leggen op Gods macht en oordeel. In dit geval: leiding van God bij hun roeping waarmee ze tevens autoriteit verwerven.

Het meest verrassend aan de interviews met zowel de vrouwelijke als de mannelijke ambtsdragers is de vanzelfsprekende goedkeuring voor openstelling van de ambten. Daarbij valt op dat er een groot verschil is tussen het jarenlange, moeizame theologische debat, waarover veel gepubliceerd is, en de mening van het ‘gewone kerklid’, dat het allemaal wel prima vindt en voor wie het al veel eerder had gemogen. De vrouwelijke GKv-predikant voelt zich extra gesteund door haar promotieonderzoek. *Na mijn proefschrift had ik zoiets van: nu weet ik er alles van [...] ik kan nu al die argumenten weerleggen.* Haar positie is nog steeds vrij uniek en daarmee kwetsbaarder dan die van de gekozen vrouwelijke ouderlingen of diakenen.

We leven in geconstrueerde verhalen die we niet altijd zelf hebben gemaakt (Ammerman 2013, 8). Dat geldt zeker voor vrouwelijke ambtsdragers in de GKv. Hun roepingsverhalen komen voort uit de traditie die eerder enkel aan mannen was toegekend, daarom is het spreken erover voor hen nog wat ongewoon. Maar tegelijkertijd is duidelijk dat ze ook hun eigen narratief ontwikkelen. (Ammerman 2013, 8). Om die ontwikkeling gaande te houden, hebben hun verhalen publiek nodig (Ammerman 2013, 10). In dit geval heeft de kerk daarbij een belangrijke taak: de kerk moet een podium bieden en vrouwen uitdagen hun geloofstaal uit te spreken. Religie wordt gevormd in de gemeenschap. Hoe ze erover praten leren ze daar (Ammerman 2014, 199). Op die manier kunnen ze beter fungeren als rolmodel voor de komende generaties.

Vrouwelijke en mannelijke ambtsdragers vinden dat vrouwen in de kerk dezelfde rechten hebben als mannen.

Het *gelijkheidsdenken* lijkt hiermee het eerdere ‘gelijkwaardig maar niet gelijke positie’ te hebben overgenomen. Hoewel vrouwen de mogelijkheid krijgen, staan ze nog niet vooraan. Het is nog steeds moeilijk om ambtsdragers te krijgen, bevestigen alle geïnterviewden. Je kunt je afvragen of de kerk niet te laat is gekomen met het besluit om vrouwen toe te laten tot de ambten. Doordat velen van hen nu buitenshuis werken, hebben ze geen tijd en ambitie

meer voor een functie in de kerk. Daarbij hebben individualisering en afname van de autoriteit van de kerk geleid tot ander gedrag van kerkleden; mensen kiezen wat ze belangrijk vinden (Knibbe 2013, 16). Met als gevolg dat ze niet staan te trappelen voor een functie in de kerk. Woodhead stelt dat economische onafhankelijkheid de grootste reden is voor emancipatie voor vrouwen in de kerk. Een emancipatie die er ook toe zou kunnen leiden dat vrouwen religie de rug toekeren. (Woodhead 2008, 191). De emancipatie is voor de vrouwelijke ambtsdragers geen reden de kerk de rug toe te keren. Ondanks dat zij het oneens waren met de eerdere theologische opvatting over de positie van de vrouw, bleven ze. Datzelfde commitment kan de vrouwen nu helpen hun rol op te eisen en hun agency te vergroten (Ammerman 2013, 118). Voor de geïnterviewden geldt wèl dat betaald werk voor vrouwen een ‘opbrengst’ is van de postmoderne tijd. En dat vrouwen door die ontwikkeling – waardoor ze zelf wellicht leidinggevende posities vervullen – anders zijn gaan kijken naar hun eigen rol en agency in de kerk. Het moderne individu vraagt niet alleen in de seculiere, maar ook binnen religie om gelijke rechten (Dustin 2012, 22). Vrouwen en mannen eisen gelijke rechten in de kerk.

Om de drempel voor vrouwelijke ambtsdragers te verlagen, en daarmee het gelijkheidsdenken concreet te maken, vergt inspanning van de bestaande kerkenraden, veelal bezet door mannen. De sleutel tot acceptatie en integratie voor vrouwen in de kerkenraad, ligt op dit moment vooral bij mannen die vooralsnog de meerderheid vormen in de raad. Het is belangrijk om ruimte te bieden aan vrouwen en ze uit te dagen hun gaven en talenten in te zetten. Hun verhalen moeten een podium krijgen om daarmee een nieuwe generatie vrouwen kunnen inspireren.

De vrouwelijke ambtsdragers voelen zich geaccepteerd door mannelijke ambtsdragers, en de gemeente, maar met name de vrouwelijke predikanten ervaren seksisme.

De ene predikant kreeg ondanks het synodebesluit in 2017 geen beroep in de GKv en stapte daarom over naar de NGK. De andere predikant doceert aan (GKv) theologiestudenten en het valt haar op hoe seksistisch zij reageren op vrouwen. Dat wordt ook bevestigd door de jonge theoloog. De GKv-predikant noemt ook andere vormen van *seksisme*: het preken vanuit mannelijk perspectief, onvoldoende aandacht voor de roeping van vrouwen. Seksisme komt overigens ook (nog steeds) in de andere kerkgemeenschappen, uit hoofdstuk 3, voor. Daaruit blijkt ten eerste dat acceptatie van vrouwelijke ambtsdragers niet hetzelfde is als ‘gelijke behandeling’. Ook is het niet zo dat, hoewel die kerken langer vrouwelijke ambtsdragers kent, seksisme niet meer voorkomt. Een onderzoek uit 2021 uitgevoerd in opdracht van het ND

bevestigt dat. Seksisme gaat niet alleen over uitsluiting, maar ook over stereotype benadering van mannen en vrouwen, waarbij wordt aangenomen dat het ene geslacht (seks) belangrijker is dan het andere. Dat met name de vrouwelijke predikanten met seksisme te maken hebben, wijst naar mijn idee op de weerstand tegen hun 'hoge' kerkelijke (gezags)positie. Ook vrouwen die leidinggeven zijn in de samenleving nog steeds in de minderheid.

5.3. Beperkingen bij mijn onderzoek

De grootste beperking tijdens mijn onderzoek was de coronaperiode. De geïnterviewde vrouwelijke GKv- ambtsdragers hebben daardoor hun ambt anders moeten inrichten. De kerkenraadsvergaderingen waren grotendeels online, wat uiteraard invloed had op de communicatie. Ze hebben veel minder pastorale bezoeken kunnen doen in hun gemeentes. Daardoor hebben ze niet voldoende kunnen ervaren hoe gemeenteleden daadwerkelijk op ze reageren. Ook mijn interviews met de meesten waren online. Daardoor mis je een deel van de non-verbale communicatie die het gesproken wordt kan aanvullen of versterken.

Ik heb ervoor gekozen alleen te spreken met voorstanders van de openstelling. De tegenstanders heb ik door middel van citaten uit de verschillende synodeverslagen een stem gegeven, al besef ik ook dat dat vooral theologische argumenten zijn. De argumenten van het 'gewone' kerklid kunnen anders zijn. Dan gaat het ook om traditie, hang naar het verleden en gewoontes.

Het (kleine) aantal vrouwelijke GKv-ambtsdragers die hier aan het woord komt, geeft uiteraard geen volledig beeld, het is een eerste aanzet.

Wat is blijven liggen?

Vragen rondom seksisme:

- Naar aanleiding van de ervaring van de GKv-predikant met haar (mannelijke) theologiestudenten. Zij zijn de toekomstige predikanten, hoe gaan zij straks om met vrouwelijke ambtsdragers? Worden vrouwelijke studenten aan de TU gesteund en gestimuleerd? Concreet: is het thema opgenomen in het curriculum?

- Er zijn kerken binnen het verband die het synodebesluit (nog) niet overnemen. Daarmee houden ze de deur voor vrouwen in de kerk gesloten. In hoeverre kunnen vrouwen hun rol opeisen?
- Vrouwen op leidinggevende posities roepen reacties op, die vaak te maken hebben met gender.⁷⁴ In het artikel van Trouw gaat het specifiek om een onderzoek onder vrouwelijke politici: bij vrouwen gaat het weinig over wat je zegt, en altijd over hoe je het zegt of hoe je eruit ziet. Maar dat wordt ook bevestigd door Aliene Boele in haar onderzoek onder vrouwelijke predikanten: 52% ervaart seksisme in de vorm van ongewenste opmerkingen over uiterlijk of kleding. Hoe gaat de kerk hiermee om? Is de kerkleiding en zijn de kerkleden zich bewust van het feit dat vrouwen in leidinggevende posities extra kwetsbaar zijn?

5.4. Terugblik op mijn schrijfproces

Het uiteindelijke onderzoek- en schrijfproces heeft langer geduurd dan ik in eerste instantie voor ogen had. De realiteit heeft mij wellicht ingehaald. Dat wil zeggen dat de verhalen van vrouwelijke ambtsdragers op dit moment van schrijven, na de coronaperiode, anders *kunnen* zijn. Aan de andere kant zal dat mijn conclusies niet perse hebben veranderd. De op handen zijnde fusie tussen de GKv en de NGK die in 2023 z'n beslag moet krijgen, kan een positieve impuls geven in de ontwikkeling van vrouwelijke ambtsdragers. Immers in de NGK is dat al langer mogelijk. De GKv zal vanaf 2023 samen met de NGK de Nederlandse Gereformeerde Kerken gaan heten. Daarmee wordt een nieuwe stap gezet in de geschiedenis van deze kerk. Voor wat betreft relevantie kan ik toevoegen dat op moment van schrijven (april 2022) de Christelijk Gereformeerde Kerken (CGK) op hun synode volop aan het discussiëren zijn over openstelling van de ambten voor vrouwen. De geschiedenis herhaalt zich, maar of de uitkomst hetzelfde is als in de GKv, is nog onduidelijk. Dit onderzoek binnen de GKv kan als vergelijking (of voorspeller) dienen voor het proces van openstelling binnen de CGK.

De gebruikte concepten heb ik goed kunnen toepassen op mijn onderzoek. Ik heb ook gemerkt dat ze alle vier met elkaar verbonden zijn. Dat maakte het soms lastig om mij te

⁷⁴ zie artikel Trouw 18 dec 2021 over vrouwelijke politici: <https://www.trouw.nl/verdieping/zeikwijven-huilebalken-ga-toch-koken-waarom-vrouwelijke-politici-een-buitensporige-bak-drek-over-zich-heen-krijgen-en-wat-daar-aan-te-doen-is~be460f40/> en het onderzoek van Aliene Boele in opdracht van het Nederlands Dagblad, juli 2021: <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1042190/negen-op-de-tien-vrouwelijke-voorgangers-ervaart-seksisme-bij-h>

richten op een concept. Het concept *lived religion* gaat niet alleen over religie die zich buiten het instituut manifesteert, maar ook daarbinnen. De vrouwen geven handen en voeten aan hun religie door middel van hun ambt. Ik vond het verrassend om te ontdekken dat de vrouwen daarnaast de theologische legitimatie belangrijk vinden. Daaruit blijkt dat theologie en *lived religion*, het ‘denken’ en het ‘doen’ aan elkaar gekoppeld zijn.

Het christendom is een gendertraditionele religie. Dat leidde tot een ongelijke positie tussen man en vrouw in de kerk. De literatuur over het concept *gender* gaf mij inzicht over het vroege ontstaan van die ongelijke positie, en over de gevolgen die dat heeft gehad en nog steeds heeft voor de positie van de vrouw. Daaraan gekoppeld gaat het concept *agency* over hoe vrouwen in de kerk hun positie kunnen of willen toe-eigenen. Belangrijk punt daarbij is dat vrouwen ook in hun *agency* moeten worden bevestigd, in dit geval door de kerk zelf. De eerder genoemde theologische legitimatie versterkt *agency* van vrouwen. Het concept *postmoderniteit* maakt duidelijk dat de GKv in z’n besluit voor openstelling van de ambten ook is beïnvloed door de huidige tijd waarin er ten eerste aandacht is voor het individu en ten tweede voor de gelijkheid tussen man en vrouw. Tijdens de onderzoeksfase stuitte ik regelmatig op de feministische theologie. Met dit concept had ik ook graag willen werken, maar de tijd en ruimte lieten dat niet toe. Bovendien had ik al een keus gemaakt.

Het doen van interviews was voor mijn onderzoek een geschikte methode. Op die manier heb ik veel verschillende gedachtes en verhalen mogen horen. Daarbij ben ik begonnen met het spreken van vrouwen uit de andere kerkgenootschappen met als doel hun verhalen te kunnen vergelijken met de vrouwen uit GKv. De verhalen van mannelijke ambtsdragers uit de GKv heb ik gebruikt om een breder beeld te krijgen van de reacties op de openstelling van de ambten. Door hen dezelfde vragen te stellen als hun vrouwelijke collega’s in de GKv heb ik onder andere kunnen constateren dat zij anders spreken over hun ambt en roeping.

Maar de ervaringsverhalen van vrouwelijke ambtsdragers uit de GKv staan in deze scriptie centraal. Het persoonlijke gesprek gaf ruimte om antwoord te geven, maar ook om informatie te verstrekken die anders verborgen was gebleven. Tegelijkertijd hoop ik dat het voor de vrouwelijke ambtsdragers evenzeer een leerzame ervaring was. Het spreken over je roeping vergt oefening. Mannen doen het al eeuwen. Roepingsverhalen van vrouwen moeten aandacht krijgen zodat ze de volgende generaties kunnen inspireren en meebouwen aan een diverse kerkenraad, waarin die ‘andere helft’ nu ook meedoet. Hopelijk heeft mijn onderzoek een bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van het vrouwelijk narratief in deze kerkgemeenschap. Dat vele verhalen mogen volgen!

Bibliografie

Literatuur

- Amelink, Agnes. 2001. *De gereformeerden*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Ammerman, Nancy. 2006. *Everyday Religion: Observing Modern Religious Lives*. Cary: Oxford University Press
<https://ebookcentral.proquest.com/lib/uunl/detail.action?docID=3053211>
- Ammerman, Nancy. 2013. *Sacred Stories, Spiritual Tribes: Finding Religion in Everyday Life*. Oxford: Oxford University Press.
<https://ebookcentral.proquest.com/lib/uunl/detail.action?docID=3055492>.
- Ammerman, Nancy. 2014. "Finding Religion in Everyday Life." *Sociology of Religion* 75, no. 2: 189–207. <https://doi.org/10.1093/socrel/sru013>
- Aune, Kristin. 2015. "Feminist Spirituality as Lived Religion: How UK Feminists Forge Religio-Spiritual Lives." *Gender and Society* 29, no. 1: 122–145.
<https://doi-org.proxy.library.uu.nl/10.1177/0891243214545681>
- Avishai, Orit. 2008. "Doing Religion' in a Secular World: Women in Conservative Religions and the Question of Agency." *Gender and Society* 22, no. 4: 409–433.
<https://journals-sagepub-com.proxy.library.uu.nl/doi/10.1177/0891243208321019>
- Boele, Aliene. 2021. *Seksisme in de kerk*. Bachelor afstudeeronderzoek, CH Ede.
<https://www.veiligekerk.nl/sites/default/files/content-files/Samenvatting%20afstudeeronderzoek%20seksisme-in-de-kerk%20Aliene%20Boele.pdf>.
- Bremmer-Lindeboom, L.G.A. e.a. 1983. *Vrouw en man - een plaatsbepaling*. Groningen: Vuurbaak Groningen. <http://kerkrecht.nl/content/bremmer-lindeboom-lga-ea-1983>
- Bucar, Elizabeth. 2010. "Dianomy: Understanding Religious Women's Moral Agency as Creative Conformity." *Journal of the American Academy of Religion* vol. 78, no. 3: 662–686. <https://www.jstor.org/stable/27919232>

- Burke, Kelsy. 2012. "Women's Agency in Gender-Traditional Religions: A Review of Four Approaches." *Sociology Compass* 6, no. 2: 122–133.
<https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2011.00439.x>
- Davidsson Bremborg, Anna. 2012. "Interviewing." In *The Routledge Handbook Research Methods in the Study of Religion*, edited by Michael Strausberg and Steven Engler, 310-22. London: Routledge.
<https://ebookcentral.proquest.com/lib/uunl/reader.action?docID=957447&ppg=333>
- Drie, A. van, R. Ganzevoort & M. Spiering. 2013. "Het voelt zo minderwaardig." *Tijdschrift voor genderstudies* 16, no. 4 (December): 5-17.
<https://doi-org.proxy.library.uu.nl/10.5117/TVGEND2013.4.DRIE>
- Dustin, Moira. 2012. "Deference or Interrogation? Contrasting Models for Reconciling Religion, Gender and Equality." *Religion and Gender* 2, no. 1: 9-35.
 DOI10.18352/rg.27
- Fedele, Anna, and Kim Knibbe. 2012. "Introduction: Gender And Power in Contemporary Spirituality." In *Gender and Power in Contemporary Spirituality: Ethnographic Approaches*, edited by Anna Fedele and Kim Knibbe, 1-28. London: Taylor & Francis Group.
<https://ebookcentral.proquest.com/lib/uunl/detail.action?docID=1143817>
- Folkers, Henk, Harmsen, Maaïke, Leene, Almatine, en Maarten Verkerk. 2016. *Zonen & dochters profeteren*. Utrecht: Boekencentrum.
- Gemzöe, Lena, and Marja-Liisa Keinänen. 2016. "Contemporary Encounters in Gender and Religion: Introduction." In *Contemporary Encounters in Gender and Religion*, edited by Lena Gemzöe, Marja-Liisa Keinänen, Avril Maddrell, 1-28. Cham: Springer Nature.
<https://link-springer-com.proxy.library.uu.nl/book/10.1007/978-3-319-42598-6?page=1#toc>
- Gonsoulin, Margaret E. 2010. "Gender Ideology and status attainment of conservative Christian Women in the 21st Century." *Sociological Spectrum* 30, 2: 220-240.
 DOI: 10.1080/02732170903496141 <https://www-tandfonline-com.proxy.library.uu.nl/doi/full/10.1080/02732170903496141>
- De Groot, Martijn. 2010. *Geruisloze verandering. Onderzoek naar de identiteitsontwikkeling van de gereformeerde kerken na de vrijmaking (1944-1961)*. Master thesis, TU Apeldoorn.

<https://www.yumpu.com/nl/document/read/19862714/geruisloze-verandering-onderzoek-naar-de-identiteitsontwikkeling>.

Harinck, George. 1993. *De Reformatie. Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven 1920-1940*. PhD diss., VU Amsterdam.

https://www.dbnl.org/tekst/hari005refo01_01/hari005refo01_01.pdf.

Harinck, George. 2014. "Christelijk denken vanuit de antithese." *De Reformatie*, no. 9.

http://www.dereformatie.nl/content/files/Files/Bijlagen/89/89_09_George_Harinck.pdf

Harmannij, J. 2009. "Uitdaging van praktijk aan theorie. Discussie man-vrouw-ambt vraagt om eerlijkheid." *Dienst* 57, no. 2 (June): 44-52.

<http://www.kerkrecht.nl/content/harmannij-j-dienst-5702>

Irby, Courtney Ann. 2014. "Moving Beyond Agency: A Review of Gender and Intimate Relationships in Conservative Religions." *Sociology Compass* 8, no. 11: 1269–1280.

<https://doi.org/10.1111/soc4.12212>

Johnson, John M., and Timothy Rowlands. 2012. "The Interpersonal Dynamics of in-Depth Interviewing." In *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*, edited by Jaber F. Grubium, 99-114. Calif: SAGE Publications, Inc.

<https://dx.doi.org/10.4135/9781452218403.n7>.

Jones, Serene. 2011. "Feminist Theology and the Global Imagination." In *The Oxford Handbook of Feminist Theology*, edited by Sheila Briggs and Mary McClintock Fulkerson, 1-32. Oxford: University Press.

10.1093/oxfordhb/9780199273881.003.0002.

Knibbe, Kim. 2013. "Chapter One Situating the Research." In *Faith in the Familiar: Religion, Spirituality and Place in the South of the Netherlands*, 1-30. Leiden: Brill.

<https://ebookcentral.proquest.com/lib/uunl/detail.action?docID=1224308#>

Klinker-De Klerck, Myriam. 2011. *Als vrouwen het woord doen. Over schriftgezag, hermeneutiek en het waarom van de apostolische instructie aan vrouwen*. Barneveld: Uitgeverij De Vuurbaak.

- Kuyper, A. 1899. "Het calvinisme. Zes Stone-lezingen." Amsterdam/Pretoria: Höveker & Wormser.
https://www.dbnl.org/tekst/kuyp002calv01_01/kuyp002calv01_01_0001.php
- Langevelde, Adriaan, Pieter. 2015. *In het klimaat van het absolute. C. Veenhof (1902-1983). Leven en werk*. PhD diss., TU Kampen.
<http://theoluniv.ub.rug.nl/80/2/2015%20Langevelde%20Dissertation.pdf>.
- Leene, Alida, Maria, Jantina. 2013. *Triniteit, antropologie en ecclesiologie. Een kritisch onderzoek naar implicaties van de godsleer voor de positie van mannen en vrouwen in de kerk*. PhD diss., Stellenbosch University.
<http://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/80176>.
- McGuire, Meredith. 2008. *Lived Religion: Faith and Practice in Everyday Life*. Oxford: University Press. DOI:10.1093/acprof:oso/9780195172621.001.0001.
- McMorris, Jennifer, and Jennifer Glass. 2018. "Contemporary Approaches to Gender and Religion." In *Handbook of the Sociology of Gender*, edited by Barbara Risman, Carissa Froyum, and William Scarborough, 433–47. Springer, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-76333-0_31.
- Mikaelsson, Lisbeth. 2016. "Religion. Introduction." In *The Oxford Handbook of Feminist Theory*, edited by Lisa Disch, and Mary Hawkesworth, 761-780. Oxford: University Press USA. DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199328581.013.39.
- NBV. 2004. *Bijbel*. Heerenveen: Uitgeverij NBG.
- Nyhagen, Line, and Beatrice Halsaa. 2016. "Towards Lived Religion and Lived Citizenship: Binaries and Complexities in the Study of Religion, Gender, Feminism and Citizenship." In *Religion, gender and citizenship: Women of faith, gender equality and feminism*, edited by Line Nyhagen, and Beatrice Halsaa, 30-69. London: Palgrave Macmillan.
<https://doi-org.proxy.library.uu.nl/10.1057/9781137405340>.
- Nyhagen, Line. 2017. "The Lived Religion Approach in the Sociology of Religion and Its Implications for Secular Feminist Analyses of Religion." *Social Compass* 64, no. 4: 495-511. <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0037768617727482>.

- Ozorak Weiss, Elizabeth. 1996. "The Power, but Not the Glory: How women empower themselves through religion." *Journal for the Scientific Study of Religion* vol 35, no. 1: 17-29. <https://doi.org/10.2307/1386392>.
- Platt, Jennifer. 2012. "The History of the Interview." In *The SAGE Handbook of Interview Research: The Complexity of the Craft*, edited by Jaber F. Grubium, 14-26. Calif: SAGE Publications, Inc. <https://dx.doi.org/10.4135/9781452218403.n2>.
- H.A. Post. 2009. *In strijd met roeping der vrouw*. PhD diss., Vrije Universiteit. <https://research.vu.nl/ws/portalfiles/portal/42186508/complete+dissertation.pdf>.
- Savala, Angeline. 2020. "The nexus between church and gender : understanding headship as servanthood." *Stellenbosch Theological Journal* vol 6, no. 1: 123-140. <http://dx.doi.org/10.17570/stj.2020.v6n1.a08>.
- Schilder, Klaas. 1990. *Eenzaamheid en gemeenschap. Proza en poëzie van K. Schilder uit zijn studentenjaren*. Edited by J.J.C. Dee. Haarlem: Vijlbrief. https://www.dbnl.org/tekst/schi008eez01_01/colofon.php.
- Schilder, Klaas. 1998. *Verzamelde werken 1942-1944*. Edited by W.G. de Vries. Barneveld: De Vuurbaak. http://www.dbnl.org/tekst/schi008verz03_01/colofon.htm
- Teunissen, Marjanne. 2016. *Zwijgende vrouwen*. Master thesis, RU Groningen. <https://ggw.studenttheses.ub.rug.nl/392/1/1718-CK%20TEUNISSEN%2C%20M.%20%3B%20Ma-scriptie%20.pdf>.
- De Vries, J.P. 2016. "Rapport deputaten M/V en ambt. Samen dienen." <file:///C:/Users/Judith/Downloads/23-MVEA-2e-rapport-beleidsrapport-2017-def-1.pdf>
- De Vries, W.G. 1983. "Enkele exegetische opmerkingen over de verhouding man-vrouw," In *Vrouw en man – een plaatsbepaling*, edited by Bremmer-Lindeboom, 6-15. Groningen: Vuurbaak. <http://kerkrecht.nl/book/export/html/8217>
- Vuola, Elina. 2016. "Feminist Theology, Religious Studies and Gender Studies: Mutual Challenges." In *Contemporary Encounters in Gender and Religion*, edited by Lena Gemzöe, Marja-Liisa Keinänen, Avril Maddrell, 307-334. Cham: Springer Nature. https://link-springer-com.proxy.library.uu.nl/chapter/10.1007/978-3-319-42598-6_14

Werkman, L. 2011. “Vrouwelijke predikanten en de publieke identiteit van de kerk. De openstelling van de ambten voor vrouwen in de Nederlandse Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerken in Nederland.” In *Honderd jaar vrouwen op de kansel, 1911-2011*, edited by..., 37-53. Hilversum: Uitgeverij Verloren.
https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=EdrSAQAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA5&dq=honderd+jaar+vrouwen+op+de+kansel%3B&ots=m0kCdUMrTi&sig=Y_l6WcBQvbf-3mlQCNgV0M_ut78#v=onepage&q=honderd%20jaar%20vrouwen%20op%20de%20kansel%3B&f=false

Websites en kranten

Van Dale. n.d. “Seksisme.” Geraadpleegd op 9 april 2022.

<https://www.vandale.nl/gratis-woordenboek/nederlands/betekenis/seksisme#.YHa6tSgvO3A>.

DGK. n.d. “De gereformeerde kerken (hersteld).” Geraadpleegd op 9 april 2022.

<https://www.dgkh.nl/>

Digibron. 2010. “GKV ziet ledental opnieuw teruglopen.” Last modified February 25, 2010.

https://www.digibron.nl/viewer/collectie/Digibron/id/tag:RD.nl,20100225:newsml_14fcac846b0a0fe3f01c264f1911ebf1.

Docplayer. n.d. “Acta van de generale synode van Amsterdam 1967 en 1968 van de gereformeerde kerken in Nederland.” Geraadpleegd op 9 april 2022.

<http://docplayer.nl/18873464-Acta-van-de-generale-synode-van-amsterdam-1967-en-1968-van-de-gereformeerde-kerken-in-nederland.html>.

Gereformeerde Kerken. n.d. “De geschiedenis van de klapstoelen.” Geraadpleegd op 9 april 2022. <https://gereformeerdekerken.info/2020/01/14/de-geschiedenis-van-de-klapstoelen/>.

Gereformeerde kerken nederland. n.d. “Beknopte presentatie.” Geraadpleegd 10 april 2021.

<https://www.gereformeerdekerkennederland.nl/beknopte-presentatie/>

Gereformeerde-Kerk-Zwolle. n.d. “Wat zijn de Gereformeerde kerken in Nederland (hersteld)?” Geraadpleegd op 9 april 2022.

- [http://www.gereformeerde-kerk-zwolle.nl/kerkverband/de_gereformeerde_kerken_in_nederland_\(hersteld\).html](http://www.gereformeerde-kerk-zwolle.nl/kerkverband/de_gereformeerde_kerken_in_nederland_(hersteld).html)
- Gkv. 2020. "Vrouwen mogen dienen in alle ambten." Last modified September 2, 2020. <https://www.gkv.nl/nieuws/vrouwen-mogen-dienen-in-alle-ambten/>
- Gkv-capella-noord. n.d. "M/V en ambt." Geraadpleegd op 11 april 2022. <https://www.gkv-capelle-noord.nl/kerk/mv-en-ambt/>
- Gkv. n.d. "Kerkorde, regelingen en modellen." Geraadpleegd op 10 april 2022. <https://www.gkv.nl/bestuur-en-organisatie/kerkorde/>.
- De Haan, Marina, en Rimme Mastebroek. 2021. "Ruimte maken voor vrouwen in de kerk: 'Mannen zijn de sleutel om kentering tot stand te brengen'." *Nederlands Dagblad*, December 28, 2021. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/1076492/ruimte-maken-voor-vrouwen-in-de-kerk-mannen-zijn-de-sleutel-om->
- Historiek. 2021. "Vrouwen tot 1956 handelingsonbekwaam." Last modified March 15, 2021. <https://historiek.net/vrouwen-tot-1956-handelingsonbekwaam/15127/#:~:text=Op%2014%20juni%201956,toestemming%20van%20manlief%20op%20reis.>
- Kerkrecht. 1981. "Man en vrouw in perspectief van bijbel en cultuur. Door L.G.A. Bremmer-Lindeboom." <http://kerkrecht.nl/content/bremmer-lindeboom-lga-ea-1983-3>
- Kerkrecht. 1993. "De vrouw in de gemeente: aspecten en vragen." <http://kerkrecht.nl/content/bremmer-lindeboom-lga-dienst-4102>
- Kuijper, Eline. 2017. "GKv geeft opdracht voor fusie met NGK." *Nederlands Dagblad*, June 30, 2017. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/582096/gkv-geeft-opdracht-voor-fusie-met-ngk>.
- Kuijper, Eline. 2017. "GKv mag vrouwen direct tot het ambt toelaten." *Nederlands Dagblad*, June 17, 2017. <https://www.nd.nl/geloof/geloof/583017/gkv-mag-vrouwen-direct-tot-ambt-toelaten>.
- Kuijper, Eline. 2019. "Vrijgemaakten die geen vrouw in het ambt willen voelen zich niet gehoord. 'De kerkenraad doet maar.'" *Nederlands Dagblad*, May 16, 2019.

<https://www.nd.nl/geloof/geloof/527994/vrijgemaakten-die-geen-vrouw-in-het-ambt-willen-voelen-zich-niet-gehoord-de-kerkenraad-doet-maar->

Kuijper, Eline. 2019. “De ontwikkeling van een jarig kerkverband: van vrijgemaakt- naar veelkleurig-gereformeerd.” *Nederlands Dagblad*, August 31, 2019.

<https://www.nd.nl/geloof/geloof/520578/de-ontwikkeling-van-een-jarig-kerkverband-van-vrijgemaakt-naar-veelkleurig-gereformeerd>

Kuijper, Eline, 2021. “Gereformeerde Kerken vrijgemaakt verliezen in 2020 recordaantal leden.” *Nederlands Dagblad*, May 5, 2021.

<https://www.nd.nl/geloof/geloof/1033289/vrijgemaakten-verliezen-in-2020-recordaantal-leden>

Kuijper, Eline. 2021. “Emeritus hoogleraar Van der Pol verlaat GKv om vrouw in het ambt.” *Nederlands Dagblad*, May 25, 2021.

<https://www.nd.nl/geloof/geloof/1036198/emeritus-hoogleraar-van-der-pol-verlaat-gkv-om-vrouw-in-het-ambt>

Loonstra, Bert. 2019. “Artikel 31 (2).” Last modified April 18, 2019.

<https://www.bertloonstra.nl/blog/artikel-31-2/>.

Protestantse kerk. n.d. “Over de Protestantse Kerk.” Geraadpleegd op 9 april 2022.

<https://protestantsekerk.nl/over-ons/>.

Verslaggever. 1993. “Vrijgemaakte vrouwen mogen stil stemmen.” *Trouw*, September 10, 1993.

<https://www.trouw.nl/nieuws/vrijgemaakte-vrouwen-mogen-stil-stemmen~b92d6936/>.

De Wever, Robin. 2018. “Vier dominees stappen op vanwege komst vrouwelijke collega's.”

Trouw, January 24, 2018. <https://www.trouw.nl/religie-filosofie/vier-dominees-stappen-op-vanwege-komst-vrouwelijke-collega-s~b2bb28cf/>

Acta's GKv:

Kerkrecht. n.d. "Gereformeerde Kerken in Nederland (vrijgemaakt)." Geraadpleegd op 9 april 2022. <http://kerkrecht.nl/node/20>.

Acta GKv 1945

<http://kerkrecht.nl/content/acta-gkv-1945>.

Acta GKv 1964

<http://kerkrecht.nl/node/1833>.

Acta GKv 1972

<http://kerkrecht.nl/node/1836>.

Acta GKv 1975

<http://kerkrecht.nl/node/1837>.

Acta GKv 1978

<http://kerkrecht.nl/node/1838>.

Acta GKv 1993

<http://kerkrecht.nl/node/2145>.

Acta GKv 2005

<http://kerkrecht.nl/node/2148>.

Acta GKv 2008

<http://kerkrecht.nl/node/4262>.

Acta GKv 2011

<http://kerkrecht.nl/node/3696>.

Acta GKv 2014-2015

<http://kerkrecht.nl/content/acta-gkv-2014-2015>.

Acta GKv 2017

<http://kerkrecht.nl/content/acta-gkv-2017>.

Acta GKv 2020

<file:///C:/Users/Judith/Downloads/Besluiten-revisieverzoeken-man-vrouw-en-ambt.pdf>

Acta's NGK:

NGK. n.d. "Archief Landelijke Vergadering." Geraadpleegd op 9 april 2022.

<https://ngk.nl/landelijkevergadering/archief-lv/>.

Acta LV 1978/1979

https://drive.google.com/file/d/0B5U_4WtqXMUfcFlmcW1PTjFRR3c/view?resourcekey=0-Wc0GZg4nd_xVVPv_Pa0HIQ.

Acta LV 1994

https://drive.google.com/file/d/0B5U_4WtqXMUfSGhHVjRabWhlLXM/view?resourcekey=0-zLWnbiwsW2xs8BnBMwQDRQ.

Acta LV 2001

<file:///C:/Users/Judith/Downloads/2001%20Amersfoort,%20Acta%20Landelijke%20Vergadering.pdf>.

Acta LV 2004

https://drive.google.com/file/d/0B5U_4WtqXMUfbW1GN3FxcjhHT1E/view?resourcekey=0-9pqoCDxm0KZiNvwOqYLDSw.

Besluitenlijst LV 2004

https://drive.google.com/file/d/0B0cIIAg_dq8LTkpIb21WdDExaVE/view?resourcekey=0-iRHBuFaP0gibYpnMeQW1gA.

Acta LV 2007

https://drive.google.com/file/d/0B5U_4WtqXMUfMzhCbnPCYmZvTFk/view?resourcekey=0-sY5t4Cx9TYXvm6YhiAImaw.